

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM HUKUKU ANABİLİM DALI

MOLLA MUHYİDDİN el-HÂVELÎ VE FIKİHÇİLİĞİ

Necmettin KARTAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR

Bingöl-2016

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
İSLAM HUKUKU ANABİLİM DALI

MOLLA MUHYİDDİN el-HÂVELÎ VE FIKİHÇİLİĞİ

Necmettin KARTAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR

Bingöl-2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	IV
ÖNSÖZ	VI
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR	XI
TEZDEKİ RESİM VE EKLER TABLOSU	XIII
GİRİŞ.....	1
I. KONUNUN MAHİYETİ VE SINIRLARI.....	2
II. ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA MUHYİDDİN el-HÂVELÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. MOLLA MUHYİDDİN EL-HÂVELÎ'NİN HAYATI	4
1.1.1. Nesebi	4
1.1.2. Doğumu ve Çocukluğu	4
1.1.3. Evliliği ve Çocukları	6
1.1.4. Askere Alınma Macerası	7
1.1.5. Görev Yaptığı Yerler ve Karşılaştığı Zorluklar	8
1.1.6. Mütevazılığı ve İbadet Aşkı.....	10
1.1.7. Toplumsal Barışa Katkısı	12
1.1.8. Vefatı	13
1.2. İLMÎ KİŞİLİĞİ	13
1.2.1. el-Hâvelî'nin Hocaları	21
1.2.2. el-Hâvelî'nin Talebeleri	21
1.2.3. el-Hâvelî'nin Eserleri.....	23
1.2.3.1. el-Mektûbât	24
1.2.3.2. Risâletu'l-Esas fi Ahkâmi'l-Haydi ve'n-Nifas	26
1.2.3.3. Değişik İlmî Konulara Dair Ta'lik, Şerh ve Beyitleri.....	27

İKİNCİ BÖLÜM
MOLLA MUHYİDDİN EL-HÂVELÎ'NİN FIKİHÇİLİĞİ

2.1. İLMİHAL KONULARIYLA İLGİLİ VERDİĞİ FETVALAR	28
2.1.1. Hayz (Aybaşı Hali)	29
2.1.2. Nifas (Lohusalık)	32
2.1.3. İstihaza (Hastalık Kanı)	33
2.1.4. Cuma Namazının Birden Fazla Yerde Kılınması(Taaddüd)	34
2.1.5. Öğle Namazının Cuma Namazından Sonra Kılınması/İadesi	39
2.1.6. Cumadan Önceki ve Sonraki Nafileler	42
2.1.7. Vitir Namazının Keyfiyeti ve Zamanı	43
2.1.8. Sıkt Meselesi(Düşük Çocuk)	44
2.1.9. Iskat ve Devir	45
2.1.10. Taşitların Zekâtı	47
2.1.11. Nezir	47
2.2. EŞYA VE BORÇLARLA İLGİLİ VERDİĞİ FETVALAR	48
2.2.1. Köprü Satışı (Kamu Malını Satmak)	48
2.2.2. Vakıf Arazisi Üzerine İmam-Müezzin Evi Yapmak	49
2.2.3. Vasiyet	50
2.2.4. Bağkur Meselesi	51
2.2.5. Merayı Kullanma Hakkı	53
2.2.6. Faiz (Riba)	54
2.3. AİLE HUKUKUYLA İLGİLİ VERDİĞİ FETVALAR	55
2.3.1. Talak	56
2.3.2. Zihâr	59
2.3.3. Rada‘ Meselesi	59
2.3.4. Mefkûd Koca	60
2.4. CEZALARLA İLGİLİ VERDİĞİ FETVALAR	62
2.4.1. Kısmet/Taksimât	62
2.4.2. Şöhrete/Yaygınlığa Dayalı Şahitlik	64
2.4.3. Organ Nakli	64
2.5. SOSYAL VE SİYASÎ KONULARDA VERDİĞİ FETVALAR	66
2.5.1. Taziye	67
2.5.2. İnsanın Medeniliği Meselesi	67

2.5.3. Siyasi Partilere Hizmet Meselesi	68
2.5.4. Memurun Yemin Metnini İmzalamasının Mesuliyeti	69
2.5.5. Tedavi	71
2.5.6. F. Rüya Tabiri	71
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	73
KAYNAKÇA.....	77
SÖZLÜ KAYNAKLAR	81
EKLER	82
ÖZGEÇMİŞ	88

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**MOLLA MUHYİDDİN el-HÂVELÎ VE FIKİHÇİLİĞİ**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda, doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

19 /12 / 2016

İmza

Necmettin KARTAL

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Necmettin KARTAL tarafından hazırlanan “MOLLA MUHYİDDİN el-HÂVELÎ VE FIKİHÇİLİĞİ” başlıklı bu çalışma, 30.12.2016 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından İslam Hukuku Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Metin YİĞİT

İmza:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR

İmza:

.....

Üye : Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN

İmza:

.....

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 201.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Şer'î hükümlere kaynaklık eden nasların sınırlı olması, buna karşın hayatın akışı içerisinde değişik alanlarda meydana gelen meselelerin sınırsız olması, her asırda ilim ehli insanlara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Kıyamete dek meydana gelecek sınırsız hâdiselerin doğrudan naslarda yer alması ise ilahî kudret açısından mümkün olsa da ilahî hikmet bakımından uygun görülmemiştir. Dolayısıyla her asırda vuku bulan yeni meseleleri şer'î çözüme kavuşturan müctehid ve fakîhlere ihtiyaç söz konusu olmaktadır. Her asırda bir müctehid vardır sözü bunu ifade etmektedir. Bu müctehid ve fakîhler, insanların bu ihtiyaçlarına cevap vermek ve Allah'ın rızasını elde etmek adına var güçleriyle çalışmışlar.

İslam tarihinin her döneminde ilimle meşgul olan nice ilim adamları yetişmiştir. Bu cümleden olmak üzere el-Hâvelî, tüm İslamî ilimlerde tebarüz etmiş olmakla beraber en önemli özelliği fakîh olmasıdır. Ücra köylerde ömrünü geçirmiş bir ilim ve tasavvuf ehli olan el-Hâvelî, günümüz toplumunda çok tanınmasa da başta fıkıh ilmi olmak üzere İslami ilimlerdeki derinliği ile bölge âlimleri arasında müstesna bir yeri vardır. el-Hâvelî, bulunduğu ücra yerleşim birimini bir ilim merkezi haline getirmiş ve yaşadığı dönemde sürdürdüğü ilim tedrisatı faaliyetleriyle de çevresini aydınlatmıştır. Yetiştirdiği yüzlerce öğrenci ile etkilerini günümüze kadar sürdürmüş ve ilim dünyasına ışık tutacak nice âlimlerin yetişmesine de ayrıca katkıda bulunmuştur.

el-Hâvelî'nin öne çıkan vasıflarından biri de fakîh olmasıdır. Onun bu yönüne gerek bölge âlimleri ve gerekse Anadolu coğrafyasında onu tanıyan âlimlerin vurgu yaptığı görülmektedir. Günümüz dünyasında yeterince tanınmayan bu fedakâr şahsiyeti bir nebze tanımak ve tanıtmak gerektiği kanaatindeyiz. Söz konusu zatın yaşadığı dönem ve şartlar göz önüne alındığında hiç de göz ardı edilemeyecek hizmetler gerçekleştirdiğini görmek mümkündür. İşte bu çalışmanın, el-Hâvelî'nin elimizdeki önemli eserlerini tanıtacağı, bu eserler çerçevesinde onun fakîhliğini gün yüzüne çıkaracağı ve bu alandaki eksikliği doldurmaya bir nebze olsun katkı sağlayacağı umudunu taşımaktayız.

Araştırmamız bir giriş, iki bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır:

Girişte araştırmanın konusu, amacı, tahlilde izlenen metot, fetva ve tarihçesi işlenmiştir. Birinci bölümde el-Hâvelî'nin hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem ile alâkalı doyurucu bilgiler verilmektedir. Medrese eğitim geleneğine göre yetişen ve bu gelenek çerçevesinde ders veren büyük müderris el- Hâvelî'nin hayatına baktığımızda neredeyse bir asırlık ömrünü büyük ölçüde İslamî ilimler öğrenmeye öğretmeye adanmıştır. Ayrıca onun insanlar arasında baş gösteren dinî ve dünyevî sorunları çözmeye adanan biri olduğunu gösteren pek çok örnek mevcuttur. Bu bölümde ayrıca müellifin hayatı, ilmî şahsiyeti ve fıkha dair eserlerine ait bilgiler yer almaktadır.

İkinci bölümde el-Hâvelî'nin fetvalarının muhtevası, işlediği konular ele alınmıştır. Bu konular mektuplarında dağınık vaziyette bulunmaktadır. Ancak biz bu konuları fıkıh kitaplarındaki tertibe uygun olarak ele almaya çalıştık. Biz de çalışmamızda el-Hâvelî'nin verdiği fetvaları ilmihal, aile hukuku, eşya ve borçlar hukuku, ceza hukuku ve sosyal ve siyasî konular olmak üzere beş başlık altında işlemeye çalıştık. Burada onun bu konulara ilişkin verdiği fetvaları paylaşarak ayrıca diğer kaynaklardan da istifade ederek meseleleri değerlendirmeye çalışacağız. Fetvalarında özellikle aileyle ilgili konularda çok müsamahakâr davranarak aile birliğinin bozulmaması için gayret sarf ettiğini fetvalarında müşahede edeceğiz. Bu fetvalarında takip ettiği yöntemleri/prensipileri zikredip, atıfta bulunulan kaynaklar ve kimi İslam hukukçularının da konuyla ilgili görüşlerine yer vermeye çalışacağız.

Sonuç bölümünde ise çalışmamız neticesinde vardığımız sonuçlara yer verilecektir.

Çalışmamız boyunca ufuk açıcı eleştirileri ile katkılarını esirgemeyen değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR'e ve çalışmada kendisine ihtiyaç duyulan konularda yardımlarını ve bilgi birikimlerini bizimle paylaşan Molla Muhyiddîn el-Hâvelî'nin oğulları Abdurrahman ve Nizamettin EVRENSEL hocalara, torunu Suat EVRENSEL'e ve tezimize görüş ve temennileriyle katkıda bulunan mesai arkadaşlarım Öğr. Gör. Nurettin YAKIŞAN, Arş. Gör. M. Tahir GÜNDÜZ, Sahip AKTAŞ ve Sadi YILMAZ'a da teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan aileme, tüm hocalarıma, beni okumaya sevk eden ve maddi-manevi katkılarını esirgemeyen

köyümüzün eski İmam-Hatibi İhsan PERTEKLİ'ye ve özellikle cennet bahçem yuvamın her bir ferdine teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

30/12/ 2016

Necmettin KARTAL

ÖZET

Tezimizde 1909(1896)-1987 yılları arasında yaşamış olan Molla Muhyiddîn el-Hâvelî'nin, hayatı, ilmî kişiliği hakkında bilgiler verilecek ve fıkıhçılığı incelenecektir.

20. yüzyılın önde gelen âlim, fakîh ve mutasavvıflarından biri olan el-Hâvelî, soy itibariyle Irak'ın Süleymaniye'ye bağlı Berzenc köyünden gelen ve İslâmî ilimlerle meşgul olan bir aileye mensuptur. Siirt'e bağlı Bilvanîs köyünde doğmuştur. Küçük yaşlarda eğitim görmüş ve tedrisat sonrası, Baykan ve Kozluk'un çeşitli köy ve mezarlarında bu hizmetlere devam etmiştir.

Medrese eğitim geleneğine göre yetişen ve bu gelenek çerçevesinde ders veren el-Hâvelî, çoğu ömrünü ilim öğrenme ve öğretmeye ve insanlar arasında baş gösteren dinî ve dünyevî sorunları çözmeye adanmıştır. el-Hâvelî başta Arap dili ve belâgati olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi İslâmî ilimlerinin hemen her alanında otoritedir. Klasik kaynakları çok iyi özümsemiş olan el-Hâvelî, özellikle Şafîî fıkıh kitaplarına, her satırını ezberlemiştir.

el-Hâvelî, Şafîî mezhebine yeni bir açılım kazandırmaktan çok genelde nakilci bir metot takip etmiştir. Bununla birlikte, farklı görüşlerin olduğu mevzularda mezhep sınırları içerisinde yer yer kendisi de tercihlerde bulunmuştur. Ayrıca kimi zaman da bizzat içtihat da bulunmuştur.

el-Hâvelî, ilmî ve davetçi kişiliği ile de bölgede ön plana çıkmıştır. Özellikle bölge halkının ve âlimlerinin çoğunluğunun itibarını kazanmış önde gelen bir İslâm âlimidir. O yüzlerce talebeye ders vermiş, çok sayıda talebeyi de mezun etmiştir. Talebeleri arasında müderrislik yapan ve önemli hizmetlerde bulunanlar yetişmiştir. Ayrıca elde ettiği ilmi birikimi ile geniş kitlelere dinî ve sosyal alanlarda çok faydalı olmuştur.

ANAHTAR KELİMELER

el-Hâvelî, Molla Muhyiddîn el-Hâvelî, fetva, tahkîk, tahlil.

ABSTRACT

In our thesis, Molla Muhyiddîn al-Hâvelî, who lived between 1909 (1896) and 1987, was informed about his life, scientific personality, and his fiqh was examined.

Al-Hâvelî is one of the leading scholars, fakîh and sufis in the 20th century. He is a member of a family who is engaged in Islamic sciences along with that from the village of Berzenc of Suleymaniye in Iraq. Born in Bilvanîs village of Siirt province. He was educated at a young age and after the education he continued these services in various villages and centers of Baykan and Kozluk.

Al-Hâvelî, who grows according to the tradition of the madrasa education and teaches in this tradition, has devoted almost a century of life to learning and teaching science at a large scale and to solve the religious and worldly problems that have begun among people. Al-Hawali is an authority in almost every field of Islamic sciences such as Arabic language and belief, especially commentary, hadith, fiqh, kelam. Al-Hâvelî, who has absorbed classical sources very well, especially to Shafi fiqh books, ascribing to memorize every line.

Al-Hâvelî has followed a generally method of transmitting rather than introducing a new opening to the Shafi'i sect. Nevertheless, in places with different opinions, they have found themselves somewhere within the borders of the sect. In addition, he has also occasionally been in jurisprudence.

Al-Hâvelî has come to the forefront in the region with his scientific and inviting personality. It is a prominent Muslim scholar who has gained the reputation of the majority of the people and scholars of the region. He has taught hundreds of students and has graduated many students. Among his students are teachers and those who work in important services. In addition, large masses have benefited from the scientific accumulation of al-Hâvelî.

KEY WORDS

El-Hâvelî, Molla Muhyiddîn el-Hâvelî, fatwa, verification, analysis.

KISALTMALAR

(as)	: Aleyhisselam
(ra)	: Radiyallahu anh\anha
(sav)	: Sallallahü aleyhi vesellem
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tebliğ
AÜHFD	:Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, bin
B.t.y.	: basım tarihi yok
Bkz.	: Bakınız
Bsk.	:Baskı
Byy.	: Basım yeri yok
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H./h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
İHAD	: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
M./m.	: Miladî
ö.	: Ölümü, Ölüm Tarihi
s.	: sayfa
Sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
t.	: tebliğ
trc.	: Tercüme eden
ts.	: tarihsiz
v.dğr.	:ve diğerleri
vb.	: ve benzeri

vd. : ve devamı
y.y. : Yayın yeri yok
Yay. : Yayınları

TEZDEKİ RESİM VE EKLER TABLOSU

Sıra	Resim veya Ek Adı	SAYFA
RESİM-1	Molla Muhyiddîn el- Hâvelî	82
RESİM-2	Yeşilçevre’de bulunan küçük köy kabristanı	83
RESİM-3	Mezarın şahidesi	83
RESİM-4	Mezarını ziyaret	84
EK-1	Molla Muhyiddîn el- Hâvelî’nin nüfus kayıt örneğidir.	85
EK-2	Risâletü'l-esâs fi ahkâmi'l-haydi ve'n-nifâs adlı çalışmanın ilk sayfa örneği	86
EK-3	Risâletü'l-esâs fi ahkâmi'l-haydi ve'n-nifâs adlı çalışmanın son sayfa örneği	87

GİRİŞ

İlk dönemlerde genelde İslamî ilimlerin tedrisatı, suffe örneğinde olduğu gibi, camilerde icra edilmiştir. Ancak daha sonra bazı dinî, sosyal ve siyasî sebepler sonucu medreseler inşa edilmiş ve İslamî ilimler tedrisatı, az bir kısmı camilerde olmakla beraber, genelde bu medreselerde gerçekleştirilmiştir. Kimi tarihçilere göre medrese inşa edip ona resmi bir hüviyet kazandıran ilk kişi tarihte Selçuk devletinin veziri Nizâmü'l-Mülk olarak kabul edilmektedir. Fakat bu kesin değildir çünkü başka tarihçiler ilk medresenin Nişabur'da kurulan medrese olduğunu zikretmektedir. Dolayısıyla Nizamiye medresesi resmi hüviyete sahip bilinen ilk medreselerdendir. Bu ilk medreselerden sonra İslam dünyasında medrese geleneği hızla yayılmıştır. Çoğu zaman devrin meşhur âlimleri medreselerde hocalık yapmış ve medreselerde yetişen âlimler başta o zaman yaygın olan sapkın fırkalara karşı mücadele etmekle birlikte toplumsal birçok sorunu da halletmek için özel çalışmalar yapmışlardır.

Medreseler toplumdaki olumlu fonksiyonları dolayısıyla hem halk hem de idareciler tarafından benimsenmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Ülkemizde Cumhuriyet'le beraber medreselere müspet bakış açısının değişmesi neticesinde bazı sıkıntılar baş göstermiş. Bunu müteakip 1924'te medreseler kapatılmıştır. İslamî ilimlere ve din âlimlerine daha önce verilen değer verilmemiş hatta bu âlimler memleketin geri kalma sebebi addedilerek haksızca akıl almaz sıkıntılara maruz bırakılmışlardır. Medreseler, yasaklamalar ve sıkıntılar karşısında batı bölgelerimizde neredeyse bitme noktasına gelmiştir. Lakin şark bölgesinde medreseler halkın köklü bir desteğine sahip olduğundan, Cumhuriyet'ten sonra da bütün bu sözü edilen yasaklamalar ve sıkıntılara rağmen (kimi zaman gizli kimi zaman aşikâr ama gayri resmi olarak) varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Medreselerde büyük bir ilmî birikime sahip ve halk üzerinde etkisi bulunan ilim adamları yetişmiştir. Bu şahsiyetler, etraflarını aydınlatan kandiller misali halka din hizmetlerini ulaştırarak büyük hizmetlerde bulunup onları adeta karanlıklardan aydınlığa çıkarmışlar. Birer peygamber varisi olarak ilmiyle amel münevver âlimlere ne kadar ihtiyaç olduğu ancak bu şahsiyetlerden mahrum olan bölgelerle diğerlerini kıyaslayarak görebiliriz. İnsanların cenaze namazını kılacak birini dahi bulmak kimi zaman çok zor olmuştur. İleriki yıllarda imam hatip liselerinin açılmasının da bir sebebi de bu olmuştur.

Çalışmamızın konusu; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki medreselerde yetişmiş, buralarda binlerce öğrenci yetiştirmiş, yazdığı bazı eserlerle, ilmi ve İslami yaşantısıyla halk arasında meşhur olmuş Molla Muhyiddîn el-Hâvelî nam ile bilinen bir âlimin hayatı, ilmî kişiliği ve fıkıhçılığı ve eserleridir. Akraba ve talebeleriyle görüşmelerimizle yazdığı eserler çalışmamızın temel kaynakları olacaktır.

Çalışmamızın ana gayesi İslam'a gönül vermiş, bu uğurda meşakkatler çekmiş ve defalarca bu hizmetlerinden dolayı gözaltına alınmış el-Hâvelî'yi tanımak, çalışmaları hakkında bilgi vermek ve onu gelecek nesillere tanıtmak ve asırlara taşımaktır.

Araştırmada metodumuz, el-Hâvelî'nin özellikle el-Mektûbât ve *Risâletü'l-esâs fî ahkâmi'l-haydi ve'n-nifâs* isimli eserlerindeki tercih ve fetvaları, konularına ayırarak, tahlil etmeye çalışmak ve değerlendirmelerimizi sizlerle paylaşmaktır.

I. KONUNUN MAHİYETİ VE SINIRLARI

Bu çalışmamızın konusu Molla Muhyiddîn el-Hâvelî ve fıkıhçılığıdır. Çalışmamızın temel konusu el-Hâvelî'nin el-Mektûbât nam eserinden yola çıkarak nakil, tercih ve içtihatlarını detaylı bir şekilde ele alarak değerlendirmelerde bulunmak olacaktır.

Fıkıhçılığını çalışma konusu yaptığımız el-Hâvelî, yaşadığı dönemde doğu illerinde ilmî verimliliği artırmak için çalışan ve sosyal hayatın huzur ve refahı için büyük fedakârlıklarda bulunan bir ilim adamıdır. Dinî eğitim ve öğretimin yaygınlaşması ve medrese kültürünün devam etmesi için nice hizmetleri olmuştur. Bölge için değerli olan bu insanın hayatı hakkında daha önce herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Biz de ilk olarak yaptığımız kişisel görüşme ve nüfus kayıtlarına dayanarak el-Hâvelî'nin hayatını ele alıp onu tanımaya çalışacağız.

Fıkıhçılığı konusunda da eserleri bağlamında nakil, tercih ve içtihatlarını tahlil ederek ve gerekli yerlerde izahatlar yaparak el-Hâvelî'nin eserlerinden fetvalarında nasıl bir yöntem takip ettiğini tespit etmeye çalışacağız. Bunu yaparken Şafî mezhebi ve diğer mezheplere ait fıkıh kaynaklarından istifade edilerek mevzu hakkında açıklayıcı bilgiler verilecektir. Güncel ve klasik meselelerde Şafî mezhebi dışındaki kaynaklara da başvurularak konunun daha iyi anlaşılması için çalışacağız.

Son dönemlerde özellikle tartışılan meselelerde dönemin din âlimlerinin de görüşlerine yer vereceğiz.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırmamıza kaynak teşkil eden materyalle ilgili literatür taraması yapılmış ve gerekli materyaller elde edilmiştir. Elde edilen materyalin tasnif vedilerek gruplandırılmış ve bunlar bir hiyerarşi içinde işlenmiştir. Molla Muhyiddîn el-Hâvelî'nin hayatı işlenirken kronolojik sıraya göre hazırlanmasına önem verilmiştir. Hayatı ile ilgili tarihlerin verilmesine dikkat edilmiştir. İlmi hayatı ele alınırken de toplumsal faaliyetlerine ve bölgedeki etkin rollerine değinilmiştir.

el-Hâvelî'nin çalışmaları, bu çalışmalarda takip ettiği metot ve işlediği konular tasnife tabi tutularak tezimizin planı ortaya konulmuştur. İlmihal, eşya ve borçlar hukuku, aile hukuku, ceza hukuku ve sosyal ve siyasi konulara dair fetvalarını bir düzen içerisinde ele alınarak işlenmiştir.

Çalışmamızda faydalandığımız kaynaklar, bölümlere göre farklılık arz etmektedir. Birinci bölümde el-Hâvelî'nin hayatını ele aldığımızdan şahıslarla söyleşiler ve *el-Mektûbât* adlı kendi eserinden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra konumuzu destekler mahiyette olan nüfus kayıtlarından da istifade edilmiştir. Diğer bölümlerde ise el-Hâvelî'nin kaynak olarak gösterdiği Şafî mezhebinin eserlerinden de istifade edilmiştir. Bunlar Şafî mezhebinin temel kaynaklarıdır. İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc* ve *Ravzatü't-talibîn*'i, İbn Hacer el-Heytemî'nin(ö. 974/1567) *Tuhfetü'l-muhtac*'ı eş-Şirbinî'nin (ö. 977/1570) *Muğni'l-Muhtac*, Şemsüddin er-Remlî'nin(ö. 957/1550) *Nihayetü'l-Muhtac*, Muhammed b. Ömer en-Nevâvî'nin(ö. 1316/1898) *Nihayetü'z-zeyn fî irşadi'l- mübtediîn* gibi mezhebin bazı kitapları kaynak olarak kullanılmıştır. İhtiyaç olan durumlarda diğer mezhep kaynaklarına da başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA MUHYİDDİN el-HÂVELÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. MOLLA MUHYİDDİN el-HÂVELÎ'NİN HAYATI

1.1.1. Nesebi

Molla Muhyiddîn el-Hâvelî'nin ailesi aslen Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı Berzenc köyündendir. Dedeleri oradan yaklaşık olarak 150-200 sene (8-9 göbek) önce bilinmeyen bazı sebeplerden ötürü Gercüş ilçesi Vergili (Becirman) köyüne göç etmiş ve burada yaşamaya devam etmişlerdir. Daha sonra Siirt'in Baykan ilçesinin Ormanpınar (Bilvanîs) köyüne taşınmışlardır.¹

1.1.2. Doğumu ve Çocukluğu

Resmi kaynaklara² göre Molla Muhyiddîn el-Hâvelî, 01.07.1896 Siirt ilinin Baykan ilçesinin Garzan denilen bölgesinin Ormanpınar (Bilvanîs) köyü doğumlu görünmektedir. bununla beraber *el-Mektûbât* adlı eseri ve çocuklarının kendisinden aktararak verdikleri bilgilere göre 1909 yılında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.³ Annesinin adı Halime, babasının adı Ali'dir. Babası halk arasında Molla Ali diye bilinmektedir.

Kanaatimizce doğum tarihiyle ilgili bu karışıklık, o dönemlerde yaygın olan kendinden önce vefat eden kardeşinin kimliğinin sonraki kardeşine verilmesi veya nüfusa geç kaydedilme gibi bir uygulamanın varlığından kaynaklanmaktadır. Bu uygulamanın doğuda yaygın olduğu, bu bölgeyi tanıyan veya burada saha araştırması yapan herkes tarafından bilinmektedir.

Resmi kaynaklarda adı Muhittin Evrensel olarak geçmektedir. Lakin Arapçada Muhittin yerine Muhyiddîn şeklinde kullanılan bu kelime de maalesef değişerek cumhuriyet dönemi uygulamalarından nasiplerini alarak değişikliğe uğrayan isimler gibi tahrife uğramıştır. Aktardığımız bilgilerin, harf inkılabının etkisi ve nüfus

¹ Nizamettin Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.(el-Hâvelî'nin üçüncü çocuğudur. 1942 doğumlu olup şuan Batman merkezde yaşamaktadır. Memurluktan emekli olmuştur.)

² Bingöl il nüfus müdürlüğü 'Nüfus Kayıt Örneği, 14 Nisan 2016 (Çocuklarından aldığım kimlik numarasıyla Bingöl il nüfus müdürlüğünden nüfus kayıt örneğini talep ettim. Ekler kısmında bu örnek bulunmaktadır.)

³ Nizamettin Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

memurlarının Arapça asıllı kelimeleri aslına uygun latinize etmeye cesaret etmemesinden ortaya çıkan bir durumun sonucu olduğu kanaatindeyiz. Büyüklerimizden duyduğumuz kimi zaman ısrarla şu şekilde yazılacak dememize rağmen, nüfus memurlarının “ O şekilde yazmak yasaktır” şeklinde itiraz ettiklerini duyduk.

Molla Muhyiddîn, uzun yıllar Baykan’ın Havel köyünde imamlık yapmasından dolayı el-Hâvelî diye meşhur olmuştur.⁴ Halk arasında Bilvanisî diye anıldığında halkın çoğu onu tanımamakta iken Hâvelî denildiğinde çoğunluk tarafından tanınmaktadır.

Küçük yaşta (7 yaşına geldiğinde) Kur’ân’ı Kerim ve Mevlidi bitirmiştir. Bölgede çok meşhur olan Mevlid okumayı bilmediğinizde istediğiniz kadar âlim olun hiç değer görmezsiniz. İş bu sebepten ilk okuduğu eserlerden birisi de mevlit olmuştur. Bölgede kuran okumaya başlayan her talebe bu arada Mevlid okumaya da başlamaktadır.

Molla Muhyiddîn’in babasının bölgenin tanınan âlimlerinden Molla Ali olduğunu yukarıda zikretmiştik. İlk derslerini de Baykan ilçesine bağlı Siyan köyünde imamlık görevini ifa eden babasından almaya başlamıştır. Sarf kitaplarından İzzuddîn ez-Zencanî’nin (ö. 660/1262) *el-İzzi fi’t-tasrîf* kitabının ilk dersini, Hazret olarak bilinen Norşinli ünlü mutasavvıf Şeyh Muhammed Diyauddîn Efendi’den(1855/1923) teberrüken alır. Sa’duddîn lakabıyla bilinen bir zat tarafından hazırlanan *el-Evâmîlü’l-mîe* kitabının şerhi olan Sa’dullah Gevra kitabına kadar başladığı her kitaba teberrüken Hazret’ten ilk dersini almaya devam etmiştir. Bu süre içinde medrese eğitimini babasının yanında sürdürmüştür.

Teberrük kültürü hala medreselerde devam etmektedir. Teberrük, bir şeyi bereket veya saadet vesilesi sayarak almak veya vermek demektir. Bu kelime, uğur ve bereket saymak, ilahî hayırlara ortak olmak anlamlarına da gelir. Teberrüken demek ise, bereket umarak ve hayır dileyerek bir şeye başlamaktır.⁵ Talebelerin hepsi büyük Seydaların yanında ders almamakla beraber bitirdikleri her kitaptan sonra başlayacağı kitabın ilk dersini gelir teberrüken büyük Seyda’dan alır. Bu uygulama

⁴ el-Hâvelî, Molla Muhyiddîn Evrensel, *el-Mektûbât*, Mektebetu Seyda, Diyarbakır, 2014, s. 7.

⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 553.

hem Seyda'ya verilen değer hem de söz konusu işin bereketli olacağına inanmaktan kaynaklanmaktadır.

el-Hâvelî, daha sonraki eğitimine kayınpederi de olacak Molla Alâüddîn'in(ö. ?) yanında Baykan ilçesine bağlı Çır (Çukurca) köyünde devam etmiştir. Bir ay Norşin'de Hazret'in torunu Molla Cemâleddîn'den, bir ay da Kozluk ilçesinde Molla Reşid Arıncı'den ders almıştır. Geriye kalan eğitimini kayın pederi Molla Alâüddîn'in rahle-i tedrisinden geçerek tamamlamıştır. Medrese eğitimini 17 yaşında bitirerek Molla Alâüddîn'den icazetnamesini almış ve bundan sonra 3 yıl süreyle hocasıyla birlikte aynı medresede ders vermeye başlamıştır.⁶

Medresede eğitimini tamamlayanlar, staj tarzı birkaç yıl ders vererek o eğitimlerinin pekişmesi için ders verirlermiş. el-Hâvelî de hem ders aldığı dönemde hem de icazet aldıktan sonra dersler vererek aldığı eğitimi pekiştirmiştir. Bunu yukarıdaki bilgilerden anlamakta ve görmekteyiz.

1.1.3. Evliliği ve Çocukları

20 yaşındayken hocası Molla Alâüddîn'in kızı Nazi ile evlenmiştir. Resmi evlilik tarihi 14.03.1940 olmakla beraber ilk doğan çocukları Zübeyde'nin doğum tarihinin 20/03/1932 olması evliliklerinin daha önce olduğu lakin sonradan kayda alındığını göstermektedir.⁷ Bu evlilikten 6 erkek ve 5 de kız olmak üzere toplam 11 çocuğu dünyaya gelmiştir. el-Hâvelî, o günün şartlarında sağlık hizmetlerinin yetersizliği dolayısıyla 3 erkek ve 2 kız çocuğunu daha küçük yaşta kızamık gibi hastalıklardan kaybederek evlat acısını yaşamıştır.⁸

Kızlarının isimleri sırasıyla Zübeyde, Radiye, Hazine, Münire ve Cemile; oğullarının isimleri ise Abdurrahman, Nizamettin, Riyasettin, İzzettin, Mehmet Şakir ve Mehmet Sait'tir.⁹

⁶ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015. (İkinci çocuğu ve ilk oğlu olup 1940 doğumludur. Siirt Ziyaret'te müderrislik yapmaktadır. Şu an orada oturmakta ve oğlu Suat EVRENSEL'le hala baba mesleği medrese tedrisatına devam etmektedir. Takriben 50 talebeleri mevcuttur.)

⁷ Nüfus Kayıt Örneği, 14 Nisan 2016.

⁸ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

⁹ Nüfus Kayıt Örneği, 14 Nisan 2016.

1.1.4. Askere Alınma Macerası

el-Hâvelî, 1955 yılında askere sevk edilmiştir. Askerlik yapacağı yer de Erzurum'dur. Lakin oraya gittikten sonra oradaki askere alma memuru kendisine "seni yanlış sevk etmişler, çünkü senin Âlim olman dolayısıyla sevkin doğru değil, sen geri dön demiş" bu memur onu Siirt'e geri göndermiş. Geri döndükten sonra tekrar askerlik şubesine çağrılır ve oradaki memur ise ona; "ben sevk memuruyum o ise alma memuru benim işimi benden iyi bilemez" demiş. Buradan bir daha 1956 yılında Erzurum'a askere sevkini yapmışlar. Erzurum'da Mustafa Taşkesenlioğlu ile birliğine gider. Taşkesenlioğlu çavuşlar zulmetmesinler diye Binbaşı bir dostuna tavsiyede bulunur. Evraklara bakan Binbaşı Seyda'nın kendi yanına verildiğini söyler.¹⁰

Askerlik vazifesini o dönemde Artvin'li Albay Abdülvahit Demirkaya ve Şanlıurfalı Binbaşı Eşref Kaya'nın himayesinde yapmıştır. Bunlar Seyda'nın yaşından ve ilminden dolayı büyük hürmet gösterirler, sakalına ve elbiselerine dokunulmadan burada askerliğini yapacaksın der ve onu camide ders vermekle görevlendirmişler. el-Hâvelî de bu askerlik süresince kendilerine ve diğer bazı askerlere Arapça ders vermiştir. Yaşın fazla olmasından dolayı altı ay askerlik yapmıştır. Kendisine yapılan bu iyilikten dolayı da Muhtasarü'l-Me'ânî'yi bitirsin diye bir ay fazla askerlik yapmış ve kendisine şifahen icazet vermiştir. Bu durum, Seyda'nın kendisine yapılan iyiliğe karşı ne kadar vefakâr olduğunun da bir göstergesidir. Seyda, bu iki komutan için, Allah dostu/veli olduklarında hiç şüphem yoktur, demiştir.¹¹ Bu durum insanın aklına "Kişi din kardeşinin yardımcısı olduğu sürece Allah da kişinin yardımcısıdır"¹² hadisini getirmektedir.

Daha önce de zikrettiğimiz gibi resmi kaynaklarda 01.07.1896 doğumlu olması kendisinin de başka bir kardeşinin kimliğini kullanıyor olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü kendi ifadelerinde 1909 doğumlu olduğunu bilinmektedir. Askere alma memurunun gerekçesi, II. Meşrutiyetin(1908) ilânından önce medrese öğrencileri askerlikten muaf oldukları için kendisinin sevk edilmemesi gerektiğidir. Bu da yaşının o dönem için uygun olmasını gerektirmektedir.

¹⁰ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

¹¹ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

¹² Müslim, *Zikr*, 37-38.

II. Meşrutiyetin ilânından önce medrese öğrencileri askerlikten muaf idiler. Askerlik kurası çıkan medrese öğrencileri, yetkili askerî makamlara, müderrisliğin onayladığı şahadetnameleri gösteriyorlar ve bu belge onlara askerlikten muafiyet sağlıyordu. Bu ayrıcalık, askerden kaçmak isteyenlerin medreselere hücum etmesine, orayı bir paravan olarak kullanmalarına yol açıyordu. Askere Alma Yasası, medrese öğrencileri üzerinde başlıca iki denetim biçimi getiriyordu: Birincisi, sınavlar idi. Yasaya göre, medrese öğrencilerinin sınav hakkını kazanabilmeleri için, askere alma yaşına girmeden önce medreseye kaydolmaları, tatil dışında hiç bir iş ve sanatla uğraşmamaları, gece gündüz "hücrenişin" olarak medrese öğretimine devam etmeleri bir zorunluluktur.¹³

1.1.5. Görev Yaptığı Yerler ve Karşılaştığı Zorluklar

el-Hâvelî, evlendikten sonra Baykan ilçesine bağlı Tütenocak (Koh), Sarısalkım (Nare), Havel köylerinde, Kurtalan'ın Yerlice (Batıran) köyünde ve Kozluk ilçesine bağlı Oyuktaş (Şikeftan), Beybağı (Harbelus) köylerinde müderrislik yapmıştır. Havel'de müderrislik yaptığı sırada Baykan ilçe vaizliği görevinde de bulunmuştur. Daha sonra 1970 yılında emekli olmuştur. Lakin bu emeklilik sadece resmi bir emeklilik olup ömrünün sonuna kadar müderrislik ve irşat vazifelerini devam ettirmiştir. el-Hâvelî, müderrislik hayatının 35 yılını Baykan'ın Havel köyünde, son 10 yılını da Bayika (Yeşilçevre) köyünde geçirmiştir. el-Hâvelî, 70 yıla yakın müderrislik hayatında binlerce talebeye ders okutmuş ve bunlardan yüzlercesine de icazetname vererek büyük bir hizmet ifa etmiştir.

el-Hâvelî ders verirken özellikle 1940 yıllarında bir takım sıkıntılara maruz kalır. 1941 yılında Beybağı (Harbelüs) Köyünde ders verirken talebeleriyle birlikte tutuklanır. Kitapları içerisinde bölgede hiç kimsede bulunmayan kıymetli eserlerin de bulunduğu bütün kitaplarına bir daha verilmemek üzere el konulur. Bu dönemlerde talebeleri her ne kadar bazen sayıca azalmış olsa da hiçbir zaman tamamen bitmemiş ve zor şartlar altında dahi olsa medrese tedrisatını devam ettirmiştir.¹⁴

Ayrıca dini eğitime karşı sert tedbirlerin alındığı dönemlerde, 1947-48 yıllarında (Nare) Sarısalkım köyünde ders verirken, baskın ihtimallerine karşı köyün

¹³ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları*, y.y. , s.75.

¹⁴ Nizamettin Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

girişine talebelerden bir nöbetçi bırakmış. Dersler normalde camide verilirken dini eğitim verildiğinin bilinmemesi maksadıyla el-Hâvelî kaldığı evde ders verir. Dersten sonra talebeler evlere dağılıp mütalaa ve müzakerelerini yaparlarmış. Bu yıllarda talebeler ve köylüler sürekli bir panik ve teyakkuz halinde hareket ederlermiş. Jandarmanın köye kontrole gelme olasılığını hesaba katılarak her bir talebenin elbise valizini farklı bir eve bırakırlarmış. Kontrol ve baskın durumlarında talebe sanki köyde her biri bir evde misafirmiş gibi gösterilerek bu sıkıntılı şartlarda tedrisata devam edilirmiş. Ders alan öğrenciler camiye değil, dörder beşer guruplar halinde değişik evlere gider, oralarda müzakere ve mütalaalarını yaparlar ve yazın da bağ ve bahçelerde tedrisatlarını sürdürürlermiş.

Talebelerinden Molla Muhammed Dalar o dönemdeki sıkıntılarını bize şöyle anlatmaktadır: “1980-90 şartlarında baskın korkusuyla dışarı dahi çıkamıyorduk. Talebe olduğumuz anlaşılmasın diye takke ve sarık gibi dini kisveye bürünmezdik. Çünkü dini simge ve eğitim bu dönemde yasaktı. Ya böyle hareket edecektik ya da eğitimimize devam edemeyecektik. Bizler de ne olursa olsun, bu hizmetlerin gerçekleşmesi için, hoşumuza gitmese de sabrediyor eğitimimize devam ediyorduk. Yaz aylarında ise bağ ve bahçelerde dersler verilirdi. Bu kadar temkinli hareket etmemize rağmen yine de Seyda dört veya beş kez gözaltına alındı. Belediye başkanı ve siyasetçilerin araya girmesi sonucu Seyda’yı yine bırakıyorlardı ama sürekli bir tarassut ve istibdat altında tedrisata devam ediyorduk. Bir asker o zamanlarda tek başına bütün memlekete hükmedebiliyordu.”¹⁵

Oğlu Molla Abdurrahman babasını bize şöyle tanıtmaktadır;“ Babam medrese eğitim geleneğine göre yetişen büyük bir müderristir. O, ömrünü ilim öğretmeye ve toplumda baş gösteren dinî ve dünyevî sorunları çözmeye hasretmişti. Başta Arap dili ve belâgati olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi İslâmî ilimlerin hemen her alanında otorite olarak kabul edilirmiş. Klasik kaynakları çok iyi özümsemiş özellikle Şafîî fıkıh kitaplarına, her satırını ezberlemişçesine vâkıftı.”¹⁶

Ayrıca babam, yalnızca öğrenci yetiştirmekle kalmamış, yöresinde olup biten olaylarla da ilgilenmiş, toplumda barış ve kardeşliğin sağlanması konusunda büyük ceht ve gayret göstermiş ve meydana gelen sorunların çözümüne de katkıda

¹⁵ Muhammed Dalar, *Kişisel Görüşme*, Şubat 2016. (Bingöl Gençli, Gaziantep’te müderrislik yapmaktadır, ayrıca el-Hâvelî’nin torunuyla da evlidir.)

¹⁶ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

bulunmuştur. O, özellikle devlet otoritesinin zayıf olduğu zamanlarda halk arasında kargaşanın önlenmesinde ve haksızlıkların bertaraf edilmesinde büyük rol oynamıştır. Fakat ne yazık ki bütün bunlara rağmen Seyda büyük sıkıntılara maruz kalmıştır. Babamın bütün kitaplarına baskınlar neticesinde el konuldu. Bu kitapları o günün şartlarında bir daha elde etmek nerdeyse imkânsızdı.¹⁷

1.1.6. Mütevazılığı ve İbadet Aşkı

el-Hâvelî, ilim adamlığının yanında, zühd ve takvâya dayalı yaşamıyla da şöhret bulmuştur. O, Tasavvufun önemli bir kolu olan Nakşibendi tarikatında şeyh mertebesine ulaşmıştır. Dinî ilimleri öğrettiği gibi, insanlara İslâm ahlâkını ve tasavvufa dair hakikatleri öğretmede de rehberlik etmiş ve altı kişiye halifelik payesi vermiştir.¹⁸

el-Hâvelî, peygamberlerin vârisleri olan bütün âlimlerin yaptıkları gibi Hz. Peygamber'in bir vârisi olarak, sadece dinî hususlarda değil, aynı zamanda insanların maddi açıdan ilerlemeleri konusunda da onlara öncülük etmiştir. O, insanları dinî konularda bilgilendirip onları cehalet bataklığından kurtardığı ve aralarında çıkan sorunlara çözümler getirerek barış ve kardeşliği tesis ettiği gibi, insanları çalışmaya da teşvik ederek maddî açıdan onların ilerlemesine yardımcı olmuştur.

el-Hâvelî, yaşadığı şartların elvermemesi nedeniyle dünyadaki yeni gelişme ve çalışmaları takip etme imkânına sahip olmadığı için, dünya çapında bir üne sahip olamamıştır. Ardından pek fazla yazılı eser bırakmayan el-Hâvelî'nin en büyük eserleri yetiştirdiği talebeleri olmuştur. el-Hâvelî'nin ilminden feyiz alan binlerce öğrencisi, Türkiye'nin farklı bölgelerine dağılmış olarak ilim yolunda hizmet etmeye devam etmektedirler.

Kısaca ifade edecek olursak yaşadığı ortam ve şartlar göz önüne alındığında, el-Hâvelî'nin, sorumluluk bilincini taşıyan, ulema geleneğinin bir varisi olarak üzerine düşen hemen her görevi hakkıyla yerine getirmiştir. O, ilmî alanda yapılması gerekenleri yaptığı gibi, toplumsal alanda da sorumluluklarını yerine getirmiştir. Sadece ilimle meşgul olmamış insanların dertleriyle de hemhal olmuş ve dertlere derman olmak için de büyük çaba sarf etmiştir.

¹⁷ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

¹⁸ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. , 153.

İnsanların zengin olmaları, sadece el-Hâvelî'nin oraya gitmesine bağlanamaz ancak el-Hâvelî çalışmanın önemini vurgulamış, tembelliğin ve boşa zaman harcamanın Allah katında ne kadar kötü bir şey olduğunu anlatarak, onları çalışmaya ve helal kazanç elde etmeye teşvik etmiştir. Böylece o onların zengin olmalarına katkıda bulunmuştur. Seyda'nın hiçbir zaman kimsenin zenginliğinde de gözü olmamıştır.¹⁹

el-Hâvelî'nin çocukluk hayatını bir tarafa bırakırsak bütün hayatı ilim, zikir ve irşat ile geçmiştir. O, son derece mütevazı olup şöhretten uzak bir yaşayışı benimsemiştir. İlmî ile hiçbir zaman kibirlenmezdi. En büyük gayreti/derdi ilim öğretmek ve halkı aydınlatmaktı. Tasavvufta da irşat görevi olduğu halde, en yakın çevresi dahi onun irşat şeyhinden çok, büyük bir âlim ve ilim talebelerini yetiştiren bir şahıs olarak tanımıştır.

Molla Muhyiddîn'i yakından tanıyan Şeyh Nureddin Mutlu, onun kişiliği hakkında şöyle demektedir: “el-Hâvelî, güzel bir ahlaka sahipti. İnsanlara kızmaz, sesini yüksek tutmaz, herkesin gönlünü almayı, herkesle ilgilenmeyi kendine düstur edinirdi. Sade giyinirdi, ömrü boyunca ilim, zikir, ibadet, talebe yetiştirmek, vaaz vermek gibi kendisi ve halkın yararına olan şeylerle meşgul olurdu. el-Hâvelî az yer, az uyurdu. Geceleri sürekli teheccüde kalkardı ve geceyi ibadetle ihya ederdi. Cuma günlerinde sürekli sünnet olan Cuma guslünü yapardı. Hatta bir soğuk kış gününde biz abdest almaya cesaret etmezken el-Hâvelî'yi sorduğumda Cuma guslü alıyor dediklerinde hayretler içinde kalmıştım. Onun bu halinden çok etkilendim ve o gün bugündür ben de Cuma günlerinde aralıksız gusül alıyorum.”²⁰

el-Hâvelî'nin evi yaklaşık 200-300 metre camiye uzak olmasına rağmen yaz kış, sıcak soğuk demeden hastalıkta ve sağlıkta köyde olduğu sürece sürekli camiye gelir ve namazı cemaatle kılardı. Sabah namazından önce gelir yatsı namazı sonrasına kadar eve gitmezdi. Talebelere ders verir, misafir ağırlar ve kendisine sorulan sorulara cevap verirdi. Sürekli zikir ve tâat içindeydi, kendisine bir şey sorulmadan veya şeriata mugayir bir şey söylenmeden konuşmazdı. Cidal ve münakaşalarda hiçbir zaman bulunmazdı.²¹

¹⁹ Muhammed Dalar, *Kişisel Görüşme*, Şubat 2016.

²⁰ Şeyh Nureddin Mutlu, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

²¹ Şeyh Nureddin Mutlu, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015. (Nureddin Mutlu tarafından, Norşin'de günümüzde hala medrese hizmeti yürütülmektedir. Eski medresenin yerinde olmak üzere bir cami ve medrese inşa edilmiştir. Dergâh ve medrese olarak da kullanılan binada, günümüzde

İlmi onu hiçbir zaman zenginleştirmede köylülerden biriymiş gibi ilçeye yürüyerek gider gelirdi. Dönemin şeyhleri arabalarla gezip dolaşırken kendisi yayan gezerdi. Fakat bölgede bir sorun oldu mu da bunu hemen el-Hâvelî'ye yönlendirirlerdi. Eğer isteseydi maddî imkânlarla hemen sahip olabilirdi ama o dünya malına hiç itibar etmedi. Kıtlık dönemlerinde, talebeleri çok yesin diye el-Hâvelî'nin aç kaldığı zamanlar olmuştur.²²

İnsanlara kızmaz, sesini yükseltmezdi. Herkesin gönlünü almayı, herkesle ilgilenmeyi kendisine düstur edinmişti. Sade giyinirdi. Medreseden mezun olduktan sonra 60 yıl boyunca ilimle, zikirle ve talebe yetiştirmekle meşgul olmuştur. Az yer, az uyurdu. el-Hâvelî'nin, yiyeceğin az olduğu dönemlerde, talebeleri çok yesin diye aç kaldığı çok zamanlar olmuştur.²³

1.1.7. Toplumsal Barışa Katkısı

el-Hâvelî, öğrenci yetiştirmenin yanı sıra, toplumda olup biten olaylara da ilgi duymuş, barış ve kardeşliğin sağlanması konusunda gayret göstermiştir. Gerek aşiretler arasındaki ihtilaflar, gerekse aile hukuku ile ilgili sorunların çözümü konusunda öncülük etmiştir. Özellikle devlet otoritesinin zayıf olduğu bölgede kargaşanın önlenmesinde, haksızlıkların bertaraf edilmesinde büyük rol oynadı. Özellikle güvenlik güçlerinin olmadığı kırsal kesimde meydana gelen kavga ve adam öldürme olayların yaygınlaşmaması noktasında büyük katkılar sağlamıştır.

Bu konuda şu örnek el-Hâvelî'nin toplumsal barışı tesis etmedeki rolünü izah etmeye kâfidir: 1974 tarihinde Siirt'in iki büyük aşireti arasında arazi davasından kaynaklanan bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Zamanla her iki taraftan ölenler olmuş ve konu artık arazi anlaşmazlığını aşmış, kan davasına dönüşmüştü. Siirt'teki askeri birliğin alay komutanı bu kan davasının gittikçe büyük boyutlara ulaştığını görmekte, fakat bir çözüm bulamamaktaydı. Yaptığı fikir alış veriş neticesinde, bölgenin önde gelen din âlimlerinden biri olan Molla Muhyiddîn Hocanın araya girmesiyle bu işin çözülebileceği kanaatine varmış. Alay komutanı, yanına üç araba dolusu askerle el-Hâvelî'nin kaldığı köye gelir. Askerî arabaların geldiğini gören köylüler tedirgin olurlar, acaba medresede okuyan öğrencilere bir zarar verirler mi diye endişe

hizmet veren Nureddin Mutlu Hoca Efendi müderrislik yapmakta ve bazı ezkârı yaptırmaktadır.)

²² Muhammed Dalar, *Kişisel Görüşme*, Şubat 2016.

²³ Muhammed Dalar, *Kişisel Görüşme*, Şubat 2016.

etmişler. Askerlerin köye doğru geldiği haberi el-Hâvelî'ye bildirildiğinde, hayırdır inşallah, bir şey olmaz diye köylüleri sakinleştirmiştir.

Alay komutanı el-Hâvelî'nin yanına gelerek selam verir. Hal hatırını sorar. Aralarında kan davası bulunan iki aşiretin barışması için onun yardımını rica eder. el-Hâvelî da bu isteğini kabul edip iki aşireti barıştırmaya gider. Aralarındaki arazi sorununu da çözdükten sonra her iki taraftan evlilik çağına gelen kız ve erkekleri evlendirerek onları birbirleriyle akraba yapar. O günden beri artık iki aşiret arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkmaz olur. Bu çözüm sayesinde kargaşanın önlenmesinde ve haksızlıkların bertaraf edilmesinde büyük rol oynamıştır.²⁴

1.1.8. Vefatı

el-Hâvelî, ders vermeyi kendine ilke edinmiştir. Vefat ettiği gece dahi yatsı namazından sonra talebelerin yanına giderek onlarla hasbihal etmiş. O gece 22 Aralık 1987²⁵ salı günü sabah namazı vakti öncesinde gece kıyamında seccadesi üzerinde kalp krizi geçirerek rahmeti Rahmana kavuşmuştur. Kabri en son ikamet ettiği Siirt ilinin Baykan ilçesinin Yeşilçevre (Bayıka) köyündedir. Yaşamış olduğu 78 yıllık ömrünü, ilme ve Müslümanlara hizmet etmekle geçirmiştir.²⁶ el-Hâvelî, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi konulara çok hâkimdi. Klasik İslâmî kaynakları çok iyi bilirdi. el-Havêlî, Medreselerde verdiği derslerle binlerce talebe yetiştirmiş, yüzlerce talebeye icazet vermiş, vaazlarıyla halkı irşat etmiş, toplumsal sorunların çözümünde aktif uğraş vermiş ve ilmi derinliğiyle de bölge âlimlerinin dikkatini üzerine çekmiş olarak 78 yıllık ömrünü İslam'a hizmetle geçirmiş çok değerli bir şahsiyettir.

Allah kendisine rahmetiyle muamelede bulunsun, yaptığı hizmet ve çektiği sıkıntıları kendisi için hayra tebdil eylesin.

1.2. İLMÎ KİŞİLİĞİ

el-Hâvelî, şark medreselerinde yaygın olarak okutulan Arap diline dair sarf ve nahvin yanı sıra meânî, bedî' ve beyân gibi belâgate dair ilimleri, mantık, vad', kelâm, fıkıh usûlü, Şafîî fikhı, tefsir, hadis, ferâiz ve siyer ilimlerini de ders olarak okumuştur.²⁷

²⁴ Muhammed Dalar, *Kişisel Görüşme*, Şubat 2016.

²⁵ Nüfus Kayıt Örneği, 14 Nisan 2016.

²⁶ İhsan Alın, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

²⁷ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

Rahmetli babam, medresede gördüğü eğitim sisteminin aynısını takip ediyordu; zira bu müfredatın dışına çıkması da o günün şartlarına göre imkânsız gibiydi. Rahmetli babamın dünyada olup biteni takip etmesi ve yeni gelişmelerden haberdar olması günün şartlarında çok zordu. Ayrıca piyasada, bırakın yeni çıkan kitapları, medresede okutulan ders kitaplarını bile elde etmek oldukça meşakkatliydi. Çoğu kez öğrenciler okuyacakları kitapları elle yazmak zorunda kalıyordu. Bölgede Arapça kitap satan kitap evleri çok nadir bulunmuyordu. Buralarda da medreselerde revaçta olan kitapların dışında kitap bulunmuyordu. Siirt ve çevresinde bulunan medrese uleması, Arap dili ve belâgatine vakıf olduğu kadar tefsir, hadis, siyer vb. ilimlere vakıf değildi. Bunun temel nedeni kaynak yetersizliğiydi.²⁸

Bu yüzden birçok âlim bazı kitapları incelemek için onları ellerinde bulunduran kişilere ulaşmak için ya bizzat o âlime gitmek zorunda kalıyor ya da öğrencilerini göndererek söz konusu eserleri bir müddet ödünç alıyorlardı. İşte bu kısıtlı imkânlar içinde yetişen el-Hâvelî, tüm zorluk ve engellemelere göğüs gererek tedrisatı sürdürmüş, her gün talebelerine ders vermek için gayret sarf etmiş ve tedrisatsız gün geçirmemeye çaba göstermiştir.

Yaklaşık yetmiş yıl boyunca kesintisiz ders vermekle meşgul olan el-Hâvelî, binlerce talebeye ders vermiş, bunun dışında da çeşitli toplumsal hizmetlerde bulunmuştur. Ayrıca el-Hâvelî gittiği köylerdeki halkın maddi kalkınmasına da yardımcı olmuş, tembelliğin, boşa zaman geçirmenin zararını, helal rızık için çalışmanın sevabını anlatmıştır. Bayıka Köyünden bir şahıs Seyda'nın insanları çalışmaya teşviki sadedinde şöyle demektedir. “el-Hâvelî köyümüze gelmeden önce fakirdik, o geldikten sonra zengin olduk. Çünkü o, bize çalışmanın sevap kazandırdığını ve tembelliğin Müslümana yakışmadığını öğretti.”²⁹

el-Hâvelî'nin ilmî kişiliğinden bahsederken, onun İslami ilimlere olan derin vukûfiyetinden söz etmeden geçemeyiz. Nitekim son yüzyıl içerisinde yaşamış bölge âlimleri arasında ilminden en çok söz ettiren âlimlerden biridir.

el-Hâvelî, 1981 yılında Bayıka köyündeyken bölge âlimlerinden Arınçlı Şeyh Ali'nin(ö. 1984) yanına fıkhi mesele için bir şahıs gelmişti. Şeyh Ali meseleye çözüm bulamayınca oğlu Şeyh Fadlî ile birlikte o kişiyi el-Hâvelî'nin yanına

²⁸ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

²⁹ Nizamettin Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

göndermiş. Molla Muhyiddîn meseleyi çözünce, Şeyh Ali'nin ilmîne daha fazla itibar eden o şahıs, bu çözümü kabul etmeyip, meseleyi Şeyh Ali'nin oğlu Şeyh Fadlî'ye sormuş. Şeyh Fadlî o kişiye şöyle diyerek Seyda'nın ilmî yetkinliğini dile getirmiş; "Molla Muhyiddîn el-Hâvelî, bu bölgenin şeyh ve âlimlerinin hocasıdır, onun verdiği fetvaya kimse itiraz etme cesaretinde bulunamaz, herkes onu saygı gösterir ve verdiği fetvaları gönül rahatlığıyla kabul eder."³⁰

Ayrıca Marmara Üniversitesi Yüksek İslam Enstitüsünden mezun olan Abdulalim Akdağ Hoca Seyda'nın ilmî yetkinliğini şöyle bir anıyla bize anlatmaktadır: "Zaman zaman Hayrettin Karaman'a doğudaki bir takım âlimlerin, bazı ilmi meselelere olan vukûfiyetinden bahsedirdim. O ise söylediklerime pek inanmazdı. Bir ara Molla Muhyiddîn tedavi için İstanbul'a gelmişti. Ben de söylediklerimi ispatlamak için Hayrettin Karaman ile Seyda'yı bir yerde buluşturmaya karar verdim ve bir gün onları buluşturdum. Sohbetleri çok uzun sürdü, değişik ilmi konuları uzun uzadıya tartıştılar. Seyda oradan ayrıldıktan sonra Hayrettin Karaman Hoca, onun ilmi birikimine hayran kalmış ve bu hayranlığını şöyle dile getirmişti. "Doğu şartlarında özellikle İslami ilimler sahasında böyle donanımlı bir âlimin nasıl yetiştiğine anlam veremediğini itiraf etti."³¹ el-Hâvelî hakkında bu türden anlatılan birçok mesele vardır.

el-Hâvelî'ye bir soru sorulduğunda cevabını; kitap, cilt sayfasını belirterek verecek şekilde ilmi meseleye ve kitaplara vakıf olduğu gerçeğini çocukları ve bölge âlimlerinden duymaktayız. Tabi burada şunu ifade etmek lazım ki; O zamanın şartlarına göre kitap zor elde ediliyordu. Kitapçılarda da medreselerde ders kitabı olarak okutulan eserler dışında bir eser bulunmuyordu. O dönemlerde kitap bulmanın zorluğundan olsa gerek birçok âlim istediği eseri okuyamamış, kendini geliştirme imkânı bulamamıştır. Bazı mollalar da kendilerine lazım olan kitabı başka bir hocada bulduklarında ödünç olarak isterlerdi. Güncel konuları barındıran eserleri bulmak ise imkânsızdı. Hatta kimi emanet aldığı kitabı kendisi yazarak bazen çoğaltırdı. Bu günün imkânları olan internet, kitap basım yerleri ve fotokopi makineleri o zamanlarda yoktu.³²

³⁰ Şeyh Nureddin Mutlu, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

³¹ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

³² Nizamettin Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

Genellikle Doğu ve Güneydoğuda özellikle de Siirt ve çevresinde bulunan medreselerde eğitim, Arapçadaki ilim dalları göz önünde bulundurularak, belli bir düzen ve sıraya konulan birtakım kitapların hocadan okunması suretiyle yürütülmektedir. Halk arasında medresede okutulan kitaplara “sıra kitapları” denilmektedir.³³

Medreselerin müfredatında/eğitim sisteminde sınıf geçme değil, ders geçme sistemi esas alınmıştır. Öğrencinin sıra kitaplarını bir veya birkaç medresede okuması arasında fark görülmemektedir. Medreseler arası geçişlerde bu anlamda herhangi bir sıkıntı yoktur. Dileyen talebeler, uygun ve boş bir yer bulduğunda ya bizzat kendi giderek veya birilerini referans göstererek yer değiştirebilmektedir. Medresedeki müfredat programında yer alan sıra kitaplarını bitiren bir öğrenci medreseden icazet alarak mezun olabilmektedir.

Genelde müderrisler, bu müfredatı az farklılıklar olsa da titizlikle takip ediyorlardı. Talebe/Fekî, medrese eğitimine başlamak için önceden en az Kur’ân-ı Kerîm’i yüzünden okumuş olmalıdır. Bununla beraber bu yörede genel olarak talebelerin Kürt olması sebebiyle, tamamı Kürtçe olan *Ekîda İmâne/Akide* ve *Nûbihara Piçûkan* (Şeyh Ahmed Hanî’nin (1651/1707) Arapça-Kürtçe sözlük tarzı eseri) okumaktadır. Daha sonra *Nehcü’l-Enam* (Molla Halil es-Siirdî el-Hîzanî’nin (1750/1843) iman esasları ve adabı muaşeretle ilgili eseri) ve *Mevlûd* (Molla Hasan Bateyî’ye(1417/1491) ait olup bölgede en çok okunan mevlittir) adlı eserleri de okumakta ve ondan sonra medreseye gidebilmekteydi.

Medreselerde ilk olarak sarf ve nahiv eserleri okunmaktadır. Sarf ve nahivle ilgili okutulan kitaplar genel olarak şu sırayı izlemektedir:

Medreseye yeni başlayan bir Fekî, ilk olarak sarf ilmiyle ilgili olan ve *Emsile*, *Binaü’l-Efal* (Molla Abdullah Detfuzî (?)) ve *el-İzzi fi’t-Tasrif* (İzzeddin ez-Zencanî (ö. 660/1262) adlı çekimlerle ilgili eserleri okumaktadır. Bazı medrelerde *Tesrîfa Kurmancî* (Molla Ali Taramahî (?)) de okunmaktadır.³⁴

³³ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

³⁴ Abdulhadi Timurtaş, *Botan Müderrislerinin Piri Molla Muhammed Zivingî*, Kent Yay., s. 36-37, İst.,2008

Daha sonra Fekî, nahiv ilmine başlar ve şark medreselerinin dışında kimsenin okumadığı bazı kitapları belli bir sıraya göre okur. Bu nahiv kitapların okunma sırası doğu medreselerinin genelinde az farklılıklar olmakla beraber şöyle olmaktadır:

- *e l- Avamilü 'l-Mie* (Abdulkahir el-Cürcânî (ö471/1078-79))

- *Zurûf* (Molla Yunus el-Irkıtîni (?))

- *Avamil'in* ilk yarım sayfasının irabını yapan *Terkip*,

- *Sadullah es-Sağir*, *Avamil* kitabının şerhi (Saduddin lakabıyla bilinen bir zattır.)

- *Şerhü 'l-Müğni*, metni Fahrüddin Ahmed b. Hasan el-Çarbürdî (ö.746/1346) tarafından kaleme alınan (Bedrüddin Muhammed b. Abdurrahim el-Milanî) adlı eserleri okumaktadır.³⁵

İzzi'nin şerhi olan *Saduddin/Sadini* (Saduddin et-Teftazanî (ö. 792/1390)) Nahivle ilgili bu eserlerden sonra sarfla ilgili İzzi'nin şerhi olan *Saduddin/Sadini* (Saduddin et-Teftazanî) adlı eseri okuyup tekrar nahiv ilmine dair kitaplara dönmektedir.

Buradan sonra sırasıyla İbn Hişam'ın (ö. 761/1360) *el-İrab An Kavaidi 'i 'l-İrab* adlı eserin şerhi olan *Hellu 'l-Maakid Şerhu 'l-Kavaid* (Ebu's-Sena Ahmed b. Muhammed ez-Zîlî (ö. ?)), *Hedaikü 'd-Dekâik/Sadullah el-Kebir* (Sadullah el-Berdaî (ö. ?)), *Netâicü 'l-Efkâr* (Adalı Mustafa Efendî (ö. 1085/1674)), Cemalüddin Muhammed b. Malik (Ö 672/1274) tarafından yazılan *el-Elfiyye'nin* şerhi olan *el-Behcetü 'l-Mardiyye fi Şerhi 'l-Elfiyye* (Celalüddin Abdurrahman es-Suyutî (ö. 911/1505)), ve İbn Hacib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye*'sinin şerhi olan ve *Molla Camî* adıyla bilinen *el-Fevaidü 'd-Diyaiyye fi Şerhi 'l-Kâfiye* (Nurettin el-Câmî, Abdurrahman b. Ahmed, b.Muhammed (ö. 898/1490)) adlı eserleri okunmaktadır.³⁶

Nahiv ilmine dair "sıra kitapları" bitince öğrenci mantık ilmine başlar ve genelde sırasıyla şu eserleri okumaktadır: Ebherî'nin (ö. 663 / 1265) *İsagoci* adlı eserinin şerhleri olan *Muğni 't-Tullab* (Muhammed b. Hafız el-Meğînî (ö. 1222), *Hüsam-i Katî/Semkatî* (Husamuddin Hasan el-Katî) ve şerhinin haşiyesi *Muhyüddin Fenârî* (Molla Fenârî (ö. 834/1431)), *Fenârî* üzerine yazılan bir haşiye olan *Kul*

³⁵ Abdulhadi Timurtaş, *a.g.e.*, s. , 37-38.

³⁶ Abdulhadi Timurtaş, *a.g.e.*, s. 38-39.

Ahmed (Ahmed b. Muhammed b. Hıdır) ve *Gelenbevî fi'l-Mantık* (İsmail Gelenbevî (ö 1205/1791)).

Alet ilmi dediğimiz bu ilimlere dair eserleri okuduktan sonra öğrenci belagat, vad' mantık, akaid ve fıkıh usûlüne dair sırasıyla şu kitapları okumaktadır:

İsam fi'l-istiâra (Usamuddin İbrahim b. Muhammed ((944/1537))), Ali Kuşçu'nun(ö. 879/1474) *Risaletü'l-vad'* (Adududdin el-İcî(ö. 756/1355)) adlı eserine yazdığı şerh, adap ile münazaraya dair *el-Velediyye* (Muhammed Saçaklızade (ö. 1145/1732)), *el-Fevaidi'd-diyaiyye fi şerhi'l-Kafiye*'nin haşiyesi (Abdulğafür el- Lârî (ö. 979/1572)), Mantık ilmine dair *Şemsiye* (Necmüddin Ömer b. Ali el-Kazvinî(493/1493)'nin şerhi olan *Şerhü'ş- şemsiye* (Kutbüddin Muhammed b. Muhammed er-Râzî(ö. 766/1365)), *Telhisü'l-miftah* (Hatib el-Kazvînî (ö. 739/1338)) adlı eserin meşhur şerhi *Muhtasarü'l-me'ânî* (Teftazanî (ö. 792/1390)), *el-Akâid* (Ömer b. Muhammed en-Nesefî (ö. 537/1142)) adlı eserin şerhi olan *Şerhü'l-akaid* (Teftazanî) ve *Cemü'l-Cevami'* (Tacüddin Abdolvahhab İbn Sübkî (ö. 771/1370)) şerhi *el-Bedrü't-tali' fi halli Cemi'l-cevami'* (Celalüddin el-Mahallî (ö. 864/1459)).³⁷

Fekî/öğrenci bu arada sarf ve nahiv ilmine dair sıra kitaplarını okurken beraberinde Şafî fikhına dair bazı kitapları da okumaktadır. Bunlar da çoğunlukla şu sayacağımız eserlerden oluşmaktadır:

Ğayetü'l-İhtisar (Kadı Ebu Şüca' Ahmed b. Hüseyin el-İsfahanî(ö. 500/1107'den sonra)), İbn Kasım el-Ğazzî'nin (ö. 918/1512) *Ğayetül-İhtisar'*a yazdığı şerh, *Minhacü't- Talibîn* (Muhyüddin en-Nevevî) ve onun muhtasarı olan *el-Menhec* (Şeyh Zekeriyya el- Ensarî (ö. 926/1520)).³⁸

Bunları okuduktan sonraki merhalede ise feki/talebe; tefsirde *Celaleyn Tefsiri* (Suyufî (ö. 911/1505) ve Mahallî (ö. 864/1459'ye aittir.)), *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Nasirüddin Abdullah b. Ömer el-Beydavî (ö. 685/1286)), hadiste *Riyadü's-Salihîn min kelami seyyidi'l-Mürselîn* (Nevevî) ve ferâiz ilmine dair de *Feraidü'l-İcaz* adlı eserleri okumaktadır.

Bu eserler okunduktan sonra feki artık diploma denilen icazeti almaya hak kazanmakta ve medreseden mezun olmaktadır. Medreseden mezun olup

³⁷ Abdulhadi Timurtaş, *a.g.e.*, s. 39-40.

³⁸ Nezir Demircan, *Halil Gönenç Hoca Hayatı ve Hatıratı*, Beyan Yay., İst., 2004.

“müntehi”/medrese ilimlerini bitiren veya Mücaz/icazet alan talebeler günümüzdeki yükseköğrenim diploması işlevini gören bir “icazet” almakta ve kabiliyeti nispetinde bir yerde vazife yapmaktaydı. Bu icazetnamelerde sırasıyla kimin kimden icazet aldığını bildiren bir silsile şeklindeki âlimler listesi yer almaktadır.³⁹

Yukarıda zikredildiği gibi medreselerdeki müfredat programı incelendiğinde gramer, belagat ve mantık derslerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bundan dolayı son iki-üç asır medrese âlimleri, alet ilimleri denilen bu alanlarda çok yetkin oldukları halde; tefsir, hadis, fıkıh usûlü, İslâm tarihi vb. ilimlerde yeterince yetkin olamamışlardır. Çünkü medresedeki eğitim sisteminde araç olan alet ilimleri, neredeyse tek gaye haline gelerek araç olmaktan çıkıp amaç haline getirilmiştir.

Yıllarca tahsil gören öğrencilere dilbilgisinin en detay konularına kadar her konu teferruatlı bir şekilde anlatılmakta ve önemli metinlerin bir kısmı da ezberletilmektedir. Medreselerde okutulan Arapça dersleri talebeye, fiil ve kelime yapısını tahlil edebilme, kitapların ibarelerini anlama, cümle unsurlarını çözme, metinleri kurallarına uygun okuyabilme, edebî özellik taşıyan ifadelerin belagat tahlillerini yapabilme bilgisini kazandırıyor. Medreselerde, ders kitaplarının ibarelerini tahlil etmeye çok önem veriliyordu. Böylelikle esas öğrenilmesi gereken İslâmî ilimler geri planda kalmıştır.⁴⁰ Her ne kadar sarf, nahiv ve belagat gibi alet ilimlerini iyice hazmetmeden diğer İslâmî ilimleri hakkında öğrenmek mümkün değilse de bunlarda ifrata girmek de doğru olmamaktadır. Bölge medreselerinin genelinde durum bunu göstermektedir.

18. asırdan itibaren İslam Dünyasında belirgin bir şekilde hissedilen geri kalmışlığın negatif etkileri hayatın birçok alanında ve devletin birçok kurumunda açık bir şekilde hissedildiği gibi medreselerde de hissedilmeye başlanmıştır. Medreseler bu negatif etkiden kurulmak için somut bir adım atmadıkları gibi böyle bir arayışın içine de girmemiş ve nihayet cumhuriyetin ilanı ile hem işlev olarak hem de içerik olarak iyice zayıflamış ve takatten düşmüştür. Cumhuriyetin kuruluş

³⁹ Abdulhadi Timurtaş, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁰ Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/I, s.41.

yıllarında Tevhid-i Tedrisat kanunuyla (1928) medrese legal bir zeminden illegal bir zemine kaydırılınca iyice kan kaybetmiştir.⁴¹

Bu durumun farkına varan medrese hocalarından bazılarının daha önceden olduğu gibi bu gün de ıslahu'l medaris/medreselerin ıslahı adıyla yenilikler getirme gayretine girdiklerini görmekteyiz. Bu gayreti, nitelikli din adamı yetişmesinde önemli bir yeri olan medreselerin son dönemlerde çağın ihtiyacına cevap verecek şekilde yeniden yapılandırılma çabası olarak görmekteyiz. Bu da bu eksikliğin fark edildiğini göstermesi babında öneme haiz olmakla beraber istenilen sonuca da ulaştıramamıştır.

Medreselerin eğitiminin temelini Arap dili ve belâgatine yönelik ilimler teşkil etmektedir. Bu, sadece el-Hâvelî'nin kendi medresesinde takip ettiği bir yöntem değildir. Bu yöntemi Arap olmayan diğer Müslüman topluluklarda da görmek mümkündür. Zira onlar, Arap dili ve belâgatine yönelik ilimleri iyice öğrenmeden diğer İslamî ilimleri hakkıyla öğrenmenin mümkün olmadığı kanaatine sahiptirler.⁴² Dolayısıyla bu engeli ortadan kaldırmak için ilk başta Arapça'ya dair ilimleri öğrenmek gerekmektedir. Bu ilimlerin başında Arapça'yı telaffuz etmede anahtar konumunda olan sarf denilen iştikak ilmi gelmektedir. Meânî, beyân ve bed' ilimlerinin de, bu problemi çözmeye önemli katkıları var olduğu bir hakikattir. Akide ve tefsir ilimlerinde başvurdukları kaynaklar mantıkî delillerle, münâzara ve vad' üsluplarıyla sunulduğu için bu ilimlere de şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Zira bu İslamî ilimlerle meşgul olanlar ellerindeki kaynakları anlamak için bu ilimleri bilmenin gerekliliğinin farkındadırlar.

el-Hâvelî' de medrese geleneği haline gelen, yukarıda saydığımız sıra kitaplarının üç aşağı beş yukarı aynısını medresede okumuş, kendi medresesinde bu kitapları okutarak öğrenci yetiştirmiş ve bu geleneği yaşadığı dönemde devam ettirmiştir. Çocukları ve talebelerinden aldığımız bilgi de bu yönde olmuştur.⁴³ Medrese mirasını şuan oğlu ve torunları Baykan Ziyaret'te devam ettirmektedirler.

⁴¹Halil Çiçek, *Van Gölü Havzasının İlmî Hayatında İz Bırakan Şahsiyetlerden Bitlis'li Şeyh Cüneyt Efendi*, III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 2007 HAKKARİ, s. 409.

⁴²Şafî, *er-Risâle*, Darü'n-nefais, s. 53, Beyrut, 1999.

⁴³Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

1.2.1. el-Hâvelî'nin Hocaları

Yukarıda hocanın hayatı hakkında bilgi verirken, onun hocalarından bir kısmının ismini de zikrettik. el-Hâvelî, tahsil hayatı boyunca birçok âlimden ders almıştır. Burada bütün hocaları hakkında bilgi vermek zordur; çünkü hem konunun uzamasına neden olur hem de hepsi hakkında elimizde yeteri kadar bilgi mevcut değildir.

el-Hâvelî, medrese tahsilinde ilk derslerini babası Molla Ali'den almaya başlamış daha sonra bazı kitapları teberrüken Hazret diye meşhur Şeyh Muhammed Diyaüddin'den okumuş. el-Hâvelî, kısa süreli Molla Cemâleddin ve Molla Reşid Arıncî'den de ders okumuş ve bundan sonraki bütün okumalarını Kayınpederi olacak olan Molla Alâüddin'in yanında yapmıştır.⁴⁴

el-Hâvelî, 22 yaşından itibaren tasavvufî ve ilmî çalışmalarını Şeyh Abdülhakim el-Hüseynî (1902/1972) (Menzil Şeyhi M. Raşit Erol'un(1930/1993) babası) ile birlikte zamanın meşhur mutasavvıflarından, Suriye'de ikamet eden Şeyh Ahmed Haznevî'nin (1886/1950) yanında sürdürmüş, şeyhinin vefatı üzerine, Norşinli Şeyh M. Maşuk'un yanında tasavvuf eğitimi tamamlayıp hilafetini ondan almıştır.⁴⁵

1.2.2. el-Hâvelî'nin Talebeleri

el-Hâvelî'nin ilminden feyiz alan binlerce öğrenci, Türkiye'nin değişik bölgelerinde ilme hizmet etmiş ve halen hizmet etmeye devam etmektedirler. Yaşadığı şartlar göz önüne alındığında el-Hâvelî'nin bir ilim adamının yapabileceği çok şeyi yaptığını söyleyebiliriz. el-Hâvelî'nin yetiştirdiği binlerce talebe arasında meşhur olmuş ve önemli makamlara gelmiş bazı şahısları sayabilmemiz mümkündür.

İlim dünyasınca tanınan büyük âlimlerden Sadreddin Yüksel ve Mehmet Emin Er, Menzil Şeyhi olarak bilinen Muhammed Râşid Erol, Diyanet İşleri eski başkanlarından Mehmet Nuri Yılmaz, el-Hâvelî'nin yanında az süreyle de olsa en çok tanınan talebelerindendir. Tekirdağ eski müftüsü Ali Arslan, Konya eski müftülerinden Habib Gören(Görün), Kayseri eski müftüsü Feyyaz Yaşar, Batman eski müftülerinden Alaaddin Yavuz, şu an Bingöl Genç ilçe müftüsü Hanifi Ballı da

⁴⁴ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

⁴⁵ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

Seyda'nın yanında ders alanlardandır. Norşin'li şeyhlerden Şeyh Bedreddin Mutlu ve Şeyh Fadlî Kocaman, Sadık Öztürk, Diyarbakır eski belediye başkanı Prof. Dr. Ahmet Bilgin yine tanınan talebelerindendir.

Ayrıca medrese geleneğini sürdüren talebeleri de vardır: Molla Abdurrahman Evrensel (Oğlu, Siirt Ziyaret'te müderris), Molla Salih Turgut (Şanlıurfa'da müderris), Molla Havi Akkuş (Diyarbakır Bismil), Molla Abdullah Arı (Dibo), İbrahim Gülçimen, Molla Muhammed Dalar (Gaziantep'te müderris), Ali Arslan, Muhammed Nur Orak, Molla İhsan Alın (Bingöl'de Müderris).⁴⁶

el-Hâvelî, tasavvuf konusunda çok kişiye ders vermiş, bunlardan tasavvufi eğitimini tamamlayan altı kişiye de irşat izni vermiş ve onları halifesi olarak seçmiştir. Bunlar; kendi şeyhi Şeyh Maşuk'un oğlu olan Şeyh Bedreddin Mutlu, Norşinli Şeyh Fadli Kocaman, Molla Havi Akkuş, Molla Hasib, Molla Abdullah Dibo ve Molla Muhammed Arıncı'dır.⁴⁷

Talebelerinden İhsan Alın, Molla Muhyiddîn'in çok büyük bir âlim olduğunu ve Sadreddin Yüksel'in kimseye Seydam dediğini duymamışım ama Molla Muhyiddîn için bunu kullandığını duyunca onun yanına gidip ondan ders almaya karar verdim. O zaman vasıtalar/binek araçları az olduğu için epey meşakkatli bir yolculuğa katlandığı dile getirmektedir. Solhan'dan Muş'a yürüyerek, oradan da Havel köyüne aktarmalı, kimi zaman kamyonlarla kimi zaman yürüyerek, gittiğini söylemektedir.⁴⁸

İhsan Alın, el-Hâvelî'nin yanında 1952-53 yıllarında kaldım. Bu iki yıl zarfında kendilerinden *Mutavvel*, Cemü'l-cevâmi' ve Neseffî'nin (ö. 537/1142) *Şerhü'l-'akâid*'ini okudum. Ayrıca daha önce okuduğum '*Üsâm*, *Kul Ahmed*, *Abdulgaffur* ve *Abdulhakim*'i de el-Hâvelî'nin yanında tekrar ettim.

Seyda bir süre sonra beni medresede mîr (medrese başkanı) yaptı ve öğrencilerin çoğunun derslerini, mele Havî hariç medresede vermeye başladım. İcazet aldıktan sonra Solhan'da kendi köyüm Hazerşah'da elli (50) yıl müderrislik

⁴⁶ Abdurrahman Evrensel. *Kişisel Görüşme*, 07 Aralık 2015.

⁴⁷ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 153-154.

⁴⁸ İhsan Alın, *Kişisel Görüşme*, Kasım 2015.

yaptım. Buradan başka bir yere de gitmedim. Medrese tedrisat hizmetini hep köyümde yaptım ve yüzlerce fekî'ye/talebeye icazet verdim.⁴⁹

Seyda'nın Medresesinde kaldığım dönemde kendilerinin Arapça ilimlerinde çok derin olduğunu gördüm. Bölgede bu ilimlerde onun kadar iyi ve yetkin birine rastlamadım. Yöremizde özellikle talakla ilgili sorular çözüme kavuşturulmak için kendilerine getirilmekteydi. O da bu problemleri derin ilmî birikimleriyle çok rahat bir şekilde çözüme kavuştururdu.⁵⁰

Seyda kendisine soru sorulmadan çabuk çabuk konuşmaz, genelde sükûtu tercih eden bir yapıya sahip biridir. Kimileri kendilerini gösterme çabası içindeyken onun kendini gösterme gibi bir derdi asla yoktu. Onu ilk görenler normal biri zannederdi ama konuşmaya başladığında onun ilim deryası olduğunun farkına varırlardı.⁵¹

1.2.3. el-Hâvelî'nin Eserleri

Bölge âlimlerinin bir kitap kaleme alma diye bir endişeleri olmadığından bu konuda velûd olmadıkları görülmektedir. Şark medreselerinde yetişen hocalar genel itibariyle kitap telifine veya alan araştırmalarına fazla zaman ayırmamaktadır. . Bu durumun birkaç nedeni bulunmaktadır: Bunun önde gelen nedenlerinden birisi imkânsızlıktır. Yani kitap telifi ve alan araştırmaları için gerekli olan araç-gereç donanımı ve kaynaklar bulunmamasıdır. Medrese geleneği içinde kitap telifine yönelmeyi engelleyen bir durum da "selefin her şeyi yazdığı ve bizim bir şey yazmamıza ihtiyaç kalmadığı" gibi yanlış düşüncenin çoğu kimselerde egemen olmasıydı. Başka bir neden de hocaların büyük bir kısmı eforlarının büyük bir bölümünü öğrenci yetiştirmeye harcıyor olmalarıydı. Çünkü âlim/hoca yetiştirmenin daha faydalı olduğuna inanılıyordu. Kimi hocalar sabahın saat 5'i veya 6'sı gibi erken bir zamanda ders vermeye başlar gece saat 10 veya 11' e kadar kesintisiz ders verirdi. Böyle olunca kitap telifi için veya alan araştırmaları için ne zamanları ne de güçleri kalıyordu. Aslında bunun altında yatan belki en büyük neden medreselerdeki yöntemsizlik ve programsızlıktır.⁵²

⁴⁹ İhsan Alın, *Kişisel Görüşme*, Kasım 2015.

⁵⁰ İhsan Alın, *Kişisel Görüşme*, Kasım 2015.

⁵¹ İhsan Alın, *Kişisel Görüşme*, Kasım 2015.

⁵² Halil Çiçek, a.g.t. , s. 411.

Şayet böyle bir telif geleneği olsaydı çok güzel eserlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olurdu. Çünkü medrese eğitimi alan Seydaların dil yönü çok güçlü olduğu bilinmektedir. Çok az kişi bazı eserler kaleme almış ve günümüze bunları aktarabilmiştir. Seyda'nın da elimize ulaşan te'lifatı sadece *Risâletü'l-esâs fi ahkâmi'l-haydi ve'n-nifâs* risalesi, kaleme aldığı (çoğunu talebelerine yazdırdığı ve sonradan kitaplaştırılan) *el-Mektûbât* olarak isimlendirilen fetva mektupları ve bazı kitaplara yaptığı ve kenarlarına not olarak düştüğü ta'lik ve şerhleridir.

el-Hâvelî, dünyaya açılma imkânına sahip olmadığı, yeni gelişme ve çalışmaları yeterince takip edemediği için olsa gerektir ki dünya çapında bir üne sahip olamamıştır. Lakin el-Hâvelî'nin tefsir, fıkıh, hadis ve kelâm gibi ilimlerin yanı sıra Arapça sarf, nahiv, belagat ve beyan ilimlerine çok vakıf biri olduğu yukarıda aktardığımız bilgiler çerçevesinde açıktır. el-Hâvelî'nin yaşadığı dönem ve çevre kültürel olarak eser telif etmeye çok uygun olmadığı da dönem şartları göz önüne alındığında izaha gerek yoktur. Bununla birlikte el-Hâvelî'nin en büyük eserleri yukarıda isimlerini zikrettiğimiz yetiştirdiği talebeleridir diyebilmemiz mümkündür.

el-Hâvelî, yukarıda belirttiğimiz gibi bilinen şekliyle oturup bir eser yazmış değildir. Kendisinin 19 sayfadan oluşan *Risâletü'l-esâs fi ahkâmi'l-haydi ve'n-nifâs* adındaki kitapçık el-Hâvelî'nin telif amacıyla yazdığı tek eser olarak gözükmektedir. Diğerleri ise bazı konularda yazdığı fetvaların bir araya getirilmesiyle oluşan *el-Mektûbât*'ı, İbn-i Malik'in Elfiyye'sinin üzerine eklediği 70 kadar beyit ve tefsir, fıkıh ve nahiv kitaplarında müşkil olan konular üzerine yaptığı bir takım ta'lik, şerh ve açıklamalardan oluşmaktadır. Bunlardan ise sadece *el-Mektûbât* adlı eseri basılmıştır. *Risâletü'l-esâs fi ahkâmi'l-haydi ve'n-nifâs* adındaki eser de fotokopi olarak elimizde mevcuttur. el-Hâvelî'nin saydığımız bu eserleri hakkında bilgi vererek kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1.2.3.1.el-Mektûbât

el-Hâvelî bir yandan talebe yetiştirmekle meşgul olurken, diğer yandan ilmî eserler, fetva ve mektupları kaleme almıştır. Bölgenin âlimleri de ona çok saygı göstermekte, ilmî konularda belirttiği görüşlerini bir dayanak olarak kabul etmektedirler. Kendilerine sorulan ve çözmekte güçlük çektikleri meseleleri hep ona havale etmekteydiler. el-Hâvelî'nin bu eseri büyük ölçüde kendisine sorulan fikhî sorulara verdiği cevaplardan ve değişik vesilelerle yazdığı mektuplardan

oluşmaktadır. Bu eserde kimi zaman kendileri de başkalarına mektupla soru sormaktadır.

Fıkhî fetvalar ve çeşitli vesilelerle yazdığı mektuplardan oluşan ve *el-Mektûbât* adlı kitap, el-Hâvelî'nin elimizdeki en önemli eseri olarak durmaktadır. Bu eser, bölgede kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Eserin içerisinde genelde bölge mollalarından gelen sorulardan müteşekkil mektuplara verilen cevapların yer aldığı mektupları barındırmasından bu ismi almıştır.

el-Hâvelî, *el-Mektûbât* adlı eserinde yaşadığı çevrenin Şafîî olması dolayısıyla bu mezhebe ait kaynaklar muvacehesinde fetvalar vermiştir. Dolayısıyla çalıştığımız bu eser mukârın bir fıkıh kitabından çok Şafîî mezhebi fetvaları ağırlıklı bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. el-Hâvelî'nin cevap verdiği sorular arasında yaşadığı yıllarda gündeme gelen konular da yer almaktadır.

Eserin dili Arapça olup el-Hâvelî eserde sade bir dil kullanmıştır. Elimizdeki bu eser elli sekiz mektuptan müteşekkildir. Eserinde el-Hâvelî, önce kendisine gelen soruyu zikretmekte akabinde besmele ve hamdele çekerek sorunun geldiği zatın güzel meziyetleri anlatmakta daha sonra da sorunun cevabına geçmektedir. el-Hâvelî, neredeyse bütün mektuplarında bu yöntemi kullanmaktadır. Cevap ve izahattan sonrada genelde dua mahiyetinde kafiyeli birkaç cümle kurduktan sonra karşı taraftan da dua talebiyle mektuplarını bitirmektedir.

Ziyaret'te el-Hâvelî'nin oğlu Molla Abdurrahman Evrensel'i çalışmamızla ilgili ziyaret ettik ve kendileriyle bir röportaj gerçekleştirdik. Bu röportajın bir kısmını da kayda aldık. Fakat ne yazık ki el-Hâvelî ile ilgili ellerinde herhangi bir belgeye ulaşamadık. Bu belgelerin Molla Havî'ye verildiğini ve onun aracılığıyla bu eserin basıldığını söyledi. Eğer evraklar varsa da onlarda olması gerektiğini ifade etti.⁵³

Molla Havî de Allah'ın rahmetine kavuştuğundan Bismil'de İmam Hatiplik yapan ve Molla Havî'nin son dönemlerinde yanında kaldığı damadı Yusuf Akkuş'u da ziyaret ettim. Fakat en son ulaştığım bilgiler neticesinde bunların asıllarının söz matbaasına verildikten sonra muhafaza edilmeyip kaybolduğu bilgisidir.⁵⁴

⁵³ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

⁵⁴ Yusuf Akkuş, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015. (Yusuf Akkuş, Bismil merkezde İmam-Hatiplik yapmaktadır. Ayrıca Molla Havî'nin son dönemlerinde yanında kaldığı damadıdır.)

el-Hâvelî'nin verdiği fetvalar arasında klasik meseleler olduğu gibi güncel meseleleri barındıranlar da vardır. Organ nakli, arabaların zekâtı, siyasi partiler için çalışmanın hükmü, memurların yemin metnini imzalaması gibi meseleler güncel meselelerle ilgili el-Hâvelî'nin fetvalarından bazıları olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmamızda bizim için asıl önemli olan fikhî tercihlerini de barındıran ve bize ulaşan mektuplarının da ancak çeyreğini oluşturan⁵⁵ *el-Mektûbât* adlı eseridir. *el-Mektûbât*'ın ilk nüshası 8 aralık 2001⁵⁶ yılında Diyarbakır'da imam hatip olan Molla Zeynülabidîn el-Amidî tarafından temize çekilmiştir. Bu eser ilkin 8 Aralık 2003 tarihinde Söz matbaası aracılığıyla el-Hâvelî'nin talebesi ve halifesi olan Mardin Kızıltepeli olup Diyarbakır Bismil'de ikamet eden Molla Havî'nin gayret ve çabalarıyla yayımlanmış daha sonra ise Mektebetü Seyda aracılığıyla 2014 yılında ikinci kez tekrar basılmıştır. Elimizde iki nüshası mevcut olan bu eserde 58 mektup ve birkaç beyit mevcuttur. İlk nüshanın sadece normal basıldığını ve basımevinin isminin dahi kitapta geçmediği görülmektedir.

Molla Havî'nin bu esere kendisine ait dört risalede ekleyerek yayımlama kastını bilmemekteyiz. Kendi eserlerinin de şöhret sahibi Seyda'nın eserleri sayesinde rağbet görmesi düşüncesiyle olma ihtimali olasılığı da yüksektir. Nihayetinde el-Hâvelî'nin bu mektuplarının bize ulaşmasında en büyük paya Molla Havî ve Molla Zeynülabidîn el-Amidî sahip olmuşlardır. Olayın bu tarafını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Tabi bu mektupların takibini yapmamıza rağmen asıllarını bulamadık. Allah bu eserin basılmasına öncülük eden bu iki zatın sa'yelerini meşkûr eylesin.

el-Hâvelî, *el-Mektûbât* adlı eserinde yaşadığı bölgenin Şafiî olması dolayısıyla bu mezhebe ait kaynaklar muvacehesinde fetvalar vermiştir. Dolayısıyla çalışmamızın omurgasını oluşturan bu eser mukârın bir fikhî kitabından ziyade Şafiî mezhebi fetvaları ağırlıklı bir çalışmadır. Yer yer el-Hâvelî'nin içtihatlarını da göreceğimiz bu eser çok değerlidir.

1.2.3.2. Risâletu'l-Esas fî Ahkâmi'l-Haydi ve'n-Nifas

Risâletu'l-Esas fî Ahkâmi'l-Haydi ve'n-Nifas adlı eser, el-Hâvelî'nin, telif maksadıyla yazdığı tek eseridir. Elimizde bulunan bu eser, Hicrî 1380 yılında

⁵⁵ Muhammed Dalar, *Kişisel Görüşme*, Şubat 2016.

⁵⁶ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 127.

Ramazan adında bir kişi tarafından istinsah edilmiştir. Bayanların özel halleriyle ilgili küçük bir eser olan *Risâletü'l- esas fî ahkâmi'l-haydi ve'n-nifas* adlı eser elimizde mevcuttur. Bu eser sadece fotokopi halindedir şu ana kadar basılmamıştır.

el-Hâvelî, bu eserinin girişinde, hayz konusunda fazla soruların sorulduğunu, bu sorulara cevap teşkil eden bilgilerin kitaplarda derli toplu olmadığını söylemektedir. Onun için bu konu ile ilgili gerekli bilgileri güvenilir kaynaklardan derleyerek bir arada topladığını belirtmektedir.

el-Hâvelî bu eserde, hayz, nifas ve istihazanın tanımını yapmakta ve hayz konusunu detaylı bir şekilde ele almaktadır. Hayzın dışında kadınların gördüğü nifas ve istihaza ile ilgili bilgi de veren el-Hâvelî, bu durumda olan kadınların ibadet konusundaki mükellefiyetlerini açıklamaktadır. el-Hâvelî Şafî mezhebini esas almakla birlikte Hanefî, Malikî ve Hanbelî mezheplerinin konuyla ilgili görüşlerine ise az da olsa yer vermektedir.

1.2.3.3. Değişik İlmî Konulara Dair Ta'lik, Şerh ve Beyitleri

el-Hâvelî, değişik kaynaklarda anlaşılması zor olan bir takım ibareleri çözmeye sadedinde bir takım izahlarda bulunmuştur. Bunların bir kısmı *el-Mektûbât* adlı eserinde yer almış, diğer bir kısmı ise ders kitapları üzerine yazdığı şerhler şeklinde olmuştur. Bunlar da genelde elimizde mevcut değildir.

el-Hâvelî şiiri çok sevmektedir. Bazı konularda değişik şairlerin şiirlerini söylediği gibi, kendisi de değişik konuları şiirle ifade etmiştir. Şiir yazma kabiliyeti çok yüksek olup zaman zaman bazı konularda şiir inşa etmiştir. el-Hâvelî'nin, elimizdeki matbu *el-Mektûbât*'ında da bazı konuları şiirle dile getirdiğini görmekteyiz. el-Hâvelî'nin *Elfiyye* üzerine yazdığı şiirler, İbn Malik'in (ö. 672/1274) işlediği bazı konuları daha ayrıntılı ve farklı bir şekilde dile getirmesi ve Celalüddin es-Suyûtî'nin *Elfiyye* 'ye yaptığı şerhi izah etmek şeklindedir. İbni Malik'in *Elfiyye*'si üzerine 70 kadar beyit, tefsir, fıkıh ve nahiv kitaplarındaki müşkil konular üzerine açıklamalar el-Hâvelî'nin yazılı eserlerindedir. Lakin bunların çoğu muhafaza edilmediğinden elimizde mevcut değildir.⁵⁷

⁵⁷ Abdurrahman Evrensel, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.

İKİNCİ BÖLÜM

MOLLA MUHYİDDİN el-HÂVELÎ'NİN FIKİHÇİLİĞİ

el-Hâvelî genel olarak fetvalarında nakilci bir usul takip etmekle beraber kimi zaman mezhep içinde tercihlerde kimi zaman da içtihadlarda bulunmuştur. el-Hâvelî değişik konulara dair fetvalar vermiştir. Bu verdiği fetvalar arasında çoğunluğu klasik meseleler olmakla beraber, güncel meseleler de bulunmaktadır. Organ nakli, arabaların zekâtı, siyasi partiler için çalışmanın hükmü gibi birtakım yeni meselelerle ilgili bazı fetvaları güncel meselelere örnek verilebilir.

el-Hâvelî'nin *el-Mektûbât* adlı eseri toplam 58 mektuptan oluşmaktadır. Bu mektuplar ağırlıklı olarak aile hukukunun talak (bunlardan 18 mektup talakla ilgilidir.) konusuyla ilgili fetvaları içermekle beraber çok farklı konuları da ihtiva etmektedir. *Risâletü'l-esâs fî ahkâmi'l-haydi ve'n-nifâs* adındaki eserinde de bayanların özel halleriyle ilgili geniş bilgiler vermektedir. Biz de çalışmamızda el-Hâvelî'nin verdiği fetvalarını bu eserleri bağlamında ilmihal, aile hukuku, eşya ve borçlar hukuku, ceza hukuku ve sosyal ve siyasî konular olmak üzere beş başlık altında işlemeye çalışacağız. Hocamızın bu konularda verdiği fetvaları paylaşacak ayrıca diğer kaynaklardan da istifade ederek meseleleri değerlendirmeye çalışacağız.

el-Hâvelî'nin fetvaları incelendiğinde kendisinin Şâfiî mezhebi çizgisindeki fakihlerin görüş ve yöntemlerinin benimsediği açıkça müşahede edilmektedir. Müellifimiz, Şâfiî mezhebine yeni bir açılım kazandırmaktan çok genelde nakilci bir metot takip etmiştir. Bununla birlikte, farklı görüşlerin olduğu mevzularda mezhep sınırları içerisinde yer yer kendisi tercihler de bulunmuş ve bazen de bizzat içtihadta da bulunarak bizlere yeni bakış açıları da sunmuştur.

2.1. İLMİHAL KONULARIYLA İLGİLİ VERDİĞİ FETVALAR

İlmihal, hayatın önemli bir kısmı olan ibadet konularını ilgilendiren geniş bir yekûn teşkil etmektedir. Bu kavram, kişinin rabbine, kendisine, çevresine karşı sorumluluklarının bilincinde olması ve bu sorumlulukların gereğini yerine getirmesi için kendisine rehberlik eden bilgiler bütünü anlamlarında kullanılmaktadır.

El-Hâvelî'ye ilmihal konularında en çok sorulan sorular arasında bayanların özel halleriyle ilgili hususlardan oluşmaktadır. Bu nedenle olsa gerektir ki, bu

konuları içeren ve *Risâletu'l-esas fi ahkâmi'l-haydi ve'n-nifas* adını taşıyan bir eser kaleme almıştır. Ayrıca el-Hâvelî'nin, sıklıkla sorulan Cuma namazı, taaddüdü'l-mesacid, iade, vitir namazı ve diğer bazı konuları mektuplarında değişik yerlerde zikrettiğini görmek mümkündür. Bu mevzular mektuplarında dağınık vaziyette bulunmaktadır. Ancak biz bu konuları fıkıh kitaplarındaki tertibe uygun olarak ele almaya çalıştık.

2.1.1. Hayz (Aybaşı Hali)

Hadis kaynaklarında hayzın tanımı ve mahiyeti, hayız süresinin alt ve üst sınırı, hayız gören kadının dinî muafiyet ve yükümlülükleri yer almaktadır. Bu durumda bulunan bayanlarla ailevî, beşerî ve sosyal ilişkiler konusunda hem Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri hem de başta hanımları olmak üzere birçok sahabe'nin (r.a.) önemli ve ayrıntılı açıklamaları mevcuttur.⁵⁸ Bu açıklamalar sonraki dönemlerde oluşan mezheplerin fikhî hükümlerinin de ana malzemesini teşkil etmiştir. el-Hâvelî, toplumsal hayatta bayanları ilgilendiren ve ibadet ve sosyal hayatında etkileri çok olan bu konuyu risalesinde ele alarak bu derde bir nebze de olsa derman olmak istemiştir.

Hayz, bayanlarda belirli sürelerle görülebilen ve bazı ibadetlerin ifasına engel teşkil eden kan anlamına gelir.⁵⁹ Tıp dilinde ise *menstürasyon/regl*⁶⁰ olarak, halk arasında düzenli aralıklarla ve sürekli meydana gelen *âdet görme/aybaşı hali*, bedene rahatsızlık verdiği için *hastalanma* olarak da bilinmektedir. İslam hukukuna göre kadınlar özel hallerinde, abdestli olmayı gerektiren fiillerden muaf tutulmuş ayrıca onlara, sağlıklı olmayı gerektiren fillerin terki ve sonradan telafisi için izin verilmiştir.⁶¹

Mezheplerin hayz konusu hakkındaki görüşlerini sizlerle burada paylaşacağız. Hayız görme yaşı ve süresi kişinin kendisi, yaşadığı çevre ve iklim şartlarına bağlı olarak kadından kadına önemli değişiklikler gösterebilmektedir. el-Hâvelî hayz kanı görme yaşı ve süresiyle ilgili yukarıda anılan risalesinde şunları söylemektedir. “Hayız halinin en erken kamerî yıl olarak dokuz yaşında başladığını, Şafî ve

⁵⁸

⁵⁹ Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed (ö.816/1413), *et-Ta'rifât*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1983, s. , 94.

⁶⁰ Süreyyâ Ülker, *Ülker Tıp Terimleri Sözlüğü*, İnkılâb kitabevi, İstanbul 1991, s. 338.

⁶¹ el-Askalânî, İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Darü's-selam, Riyad, 2000, I, 545-546.

Hanbelilerde hayzın en az süresinin bir gün ve bir gece⁶², Hanefilerde hayzın en az süresinin üç gün olduğunu⁶³, bundan az olan miktarın ise istihaza kanı sayıldığını beyan etmektedir.⁶⁴ Malikîlere gelince onlar da hayzın en az süresinin bir saat olduğunu zikretmektedirler.⁶⁵ Bu süre ister art arda olsun, ister ayrı zaman dilimlerinden meydana gelsin aynı hükmü ifade eder. Hayzın en fazla süresi ise Şafîî, Hanbeli ve Malikilerde on beş gün, Hanefilerde ise on gündür. İki hayız arasındaki temizlik süresinin en azı on beş gün olup en fazlası için bir sınır yoktur.⁶⁶

İslam fihhına göre hayızlı kadınla mübaşeret (cinsel ilişki) yasağı, Kur'an'da doğrudan ve net bir şekilde zikredilen hayızla ilgili tek kısıtlama olarak gözükmektedir. Bu da ayette şöyle geçmektedir: “*Sana hayzdan soruyorlar. De ki: ‘O bir ezadır. Hayızda oldukları zaman kadınlardan uzak durun. Temizlenene kadar da onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman Allah’ın emrettiği yerden onlara yaklaşın. Muhakkak ki Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri sever.*”⁶⁷

Hayız kanının, namaz kılma ve oruç tutma ibadetinin ifasına engel bir mazeret sayılması konusunda fakîhler ittifak etmişlerdir.⁶⁸ Namaz kılmak, oruç tutmak, Kur'an'a el sürmek, tavaf yapmak ve cinsel ilişkide bulunmak hayızlı olan kadına haramdır.⁶⁹ Bu konularda muteber âlimler arasında ihtilaf yoktur. Hayızlı kadının mescidi kirletme endişesi varsa, mescidin bir tarafından girip diğer tarafından çıkması da haramdır.⁷⁰ Ama böyle bir durum söz konusu değilse bayanın caminin içinden geçmesinde herhangi bir sakınca söz konusu değildir.⁷¹

⁶² İbn Rüşd (el-hafid), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (Ö.595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyeti'l-muktesid*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 2008, I,72.

⁶³ Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd, *el-Muhtâr*, Ta'lik, Orhan Çeker, Tekin Kitabevi, Konya, 2014 s. 23; el-Havelî, *Risâletü'l-esas fi ahkâmi'l-haydi ve'n-nifas*, s. 2, by.

⁶⁴ Merginânî, Burhâneddin Ebü'l-Hasan (ö. 593/1197), *el-Hidâye, Darü'l-erkam*, Beyrut, t.y. , I, 38.

⁶⁵ el-Havelî, *Risâletü'l-esas*, s. 2; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 52; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, Darü'l-fikr,3. Bsk. , Dımaşk, 1989, I,459-461.

⁶⁶ el-Havelî, *Risâletü'l-esas*, s. 2; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, I, 460-461.

⁶⁷ Bakara Sûresi 2/222.

⁶⁸ Hüseyin Algül ve Arkadaşları, *İman ve İbadetler İlmihali*, T.D.V. Yay., İstanbul, 2006, I, 212.

⁶⁹ eş-Şîrâzî, Ebü İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf (ö.476/1083), *el-Mühezzeb fi FikhiMezhebi'l-İmâmi 'ş-Şafîi*, ty. ,I,44.

⁷⁰ Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcü't-talibîn*, Darü'l-feyha, Dımaşk, 2013, s. 21.

⁷¹ eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 59.

Hayızlı kadının oruç tutması haramdır; tutamadığı farz oruçları sonradan kaza etmesi ise vaciptir.⁷² Fakat hayız gören bayanın farz namazları kaza etmesi gerekmemektedir. Hayız gören bayanın bu namazı kılması halinde haram bir fiil işlemiş olmaktadır.⁷³ Çünkü abdestli olmayı gerektiren fiillerden muaf tutulmuştur. Hatta “hayızlı kadın namazı kaza eder mi?” diye Hz. Âişe validemize soru sorulduğunda o, soruyu sorana şekilde cevap vermiştir: “Sen Harûrî misin? Biz Rasûlullah zamanında namazın kazasıyla emrolunmadık.”⁷⁴

Kocanın, hayızlı karısının göbük ile diz kapağı arasındaki kısmı ile oynaşması - şehvetsiz olsa bile- haramdır. Bu hususu “*Sana hayz halinden (kadınların belirli günlerinden) soruyorlar. De ki: “O bir ezadır. Bu yüzden hayz zamanında (belirli günlerinde) kadınlardan (cinsel olarak) uzak durun ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman ise artık Allah’ın emrettiği yerden onlarla bir araya gelin. Muhakkak ki Allah, tövbe edenleri sever ve temizlenenleri sever”*”⁷⁵ mealindeki ayetten anlamak mümkündür. Bir görüşe göre, cinsel ilişki hariç erkeğin hayız halindeki karısı ile oynaşması haram değildir.⁷⁶ Yani cinsel ilişki haram diğerleri ise haram değildir. Dolayısıyla koca hayız halindeki karısı ile cinsel ilişki hariç oynaşabilir.

Hayızlı kadının, kanaması kesilince oruç tutması, kocası tarafından boşanması ve mescidin bir tarafından girip diğer tarafından çıkması gibi haller caizdir. Gusül yapmadan haram kılınan diğer işleri yapması ise hayızlı kadına caiz değildir.⁷⁷ İslam fakihlerinin çoğu, Kur’an’a dokunmak ve Kur’an’ı okumak için abdestli (temiz) olmanın şart olduğunu söylemektedirler. Binaenaleyh hayızlı kadın hayız kanından temizlenmeden oruç tutabilir; ama temiz olmadığı sürece namaz kılması, tavaf yapması, Mushaf’a dokunması ve Kur’an okuması haramdır. Zira hades/abdestsizlik hali hala devam etmektedir.⁷⁸ Cinsel ilişkiye gelince bunun da haram olduğu çoğu âlimler tarafından kabul edilmektedir. Nitekim bu hususu “*hayz zamanında*

⁷² Mevsilî, *el-Muhtâr*, s. 23; Şirbinî, *Muğni’l-muhtac*, I,172.

⁷³ Buharî, “Hayz”, 302; eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 56.

⁷⁴ Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s sahih*, ‘Hayz’, 62, Dâru’l-erkam, Beyrut, ty. ; Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Davud*, kitabüt’tahare, 262, Darü’l-kütübi’l- ilmiyye, Beyrut, 2010.

⁷⁵ Bakara, 2/222.

⁷⁶ Nevevî, *Minhâcû’t-talibîn*, s. 21.

⁷⁷ Ğamravî, Muhammed ez-Zührî, *Envârü’l-mesâlik*, Daru nûrus-sabah, Midyat, 2011, s. 66.

⁷⁸ eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 59-60.

kadınlardan (cinsel olarak) uzak durun ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın,⁷⁹ mealindeki ayetten anlaşılmaktadır.

Ebu Hanife'ye göre azami hayız süresi on gün olduğu için şayet kadın bu süreden sonra kanı kesildiği halde gusül almaz ise kocasıyla cinsel ilişkiye girebilir. Ama eğer bu süreden az ise hayız bitiminden sonra en az bir namaz vakti geçmelidir⁸⁰ Diğer mezhep âlimlerinin fetvası ayeti kerimenin anlamına daha uygun görünmektedir. Bu konuda ihtiyatlı davranmak daha uygun olmakla beraber gusül almadan cinsel ilişkiye girenlerin de günahkâr olmadığını söylemek mümkündür.

2.1.2. Nifas (Lohusalık)

Bayanların özel durumlarıyla ilgili hususlardan biri de nifas halidir. el-Hâvelî, nifas konusunu da mezkur risalesinde ele almış ve meseleyi ayrıntılı bir şekilde işlemeye çalışmıştır. Nifas, doğum sebebiyle kadında görülen ve bazı dinî hükümlere etki eden kan anlamında kullanılmaktadır.⁸¹ Şafiî ve Malikilere göre nifasın en az süresi bir lahzadır. En fazla süresi altmış, genel/ortalama süresi kırk gündür.⁸² Hayızlı kadına haram olan şeyler nifaslı kadın için de aynen geçerlidir.⁸³ Bunlar yukarıda zikredildiği için orayla iktifa edilecektir. Hayız kanının en fazla süresi on beş günden fazla olabileceği gibi, nifas kanı da altmış günden fazla olabilir. Hayız süresi on beş, nifas süresi altmış günü aşan kadın, ibadet ve diğer hususlarda istihaza kanı gören kadın(Müstehaze) gibi davranır. Kadında bu sürelerde görülen kanlar, hayız ve nifas olarak değil, istihaza kanı olarak kabul edilir.⁸⁴

Nifas kanı, hayız kanıyla aynı illete sahip olduğundan, hayız kanında olduğu gibi, nifas kanı da sağlık belirtisi olarak kabul edilir ve olağan bir durummuş gibi hükme tabi kılınır.⁸⁵ Hayız kanıyla ilgili söz konusu olan ayrıntılar, yorumlar ve deliller nifas kanı için de geçerlidir. Bu nedenle hayızla ilgili tüm hükümler nifası da kapsamaktadır.

⁷⁹ Bakara, 2/222.

⁸⁰ Sabunî, Muhammed Ali, *Revaiu'l-Beyan tefsiru'l-ayati'l-ahkam mine'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Gazalî, Dimeşk, 1980, I, 301; Maverdî, Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhi's-Şafiî*, Daru'l-fikr, t.y. , I, 767.

⁸¹ Maverdî, , *el-Hâvi'l-kebîr*, I, 890.

⁸² eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 74; İmam Malik, Malik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Daru sadır, Beyrut, ty. , s. I,53.

⁸³ eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 318.

⁸⁴ Nevevî, *Minhâcü't-talibîn*, s. 20.

⁸⁵ eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 74.

2.1.3. İstihaza (Hastalık Kanı)

Hocamızın bahsi geçen risalesinde ele aldığı konulardan biri de hastalık kanı olan istihaza kanıdır. İstihaza, idrarı tutamama özrü gibi daimi bir abdestsizlik halidir.⁸⁶ İstihaza kanı gören bir bayanın ibadet ve diğer bazı özel durumlarla ilgili hükümleri açıklanmaktadır. el-Hâvelî, meseleyi Şafî mezhebi kaynakları çerçevesinde ele almaktadır.

İstihaza, hayz ve nifas halleri dışında bayanlarda görülen ve özür kanı diye kabul edilen bir kan türünü ifade etmektedir.⁸⁷ Bu kan hastalık olarak kabul edildiğinde olağan bir durum sayılmamaktadır. Bu kan hayız ve nifasta olduğu gibi ibadetleri doğrudan etkilememekle birlikte bazı mekruh ve mubahlara sebep olmaktadır. Bu durumdaki bayan temizlik dönemindeki bayan hükmündedir: Dolayısıyla hayız ve nifas durumundaki bayana haram olan şeyler bu bayan için haram değildir.⁸⁸

İstihaza kanı, oruç tutmaya ve namaz kılmaya mani değildir. Müstehaza kadın önce akıntı yerini temizler ve bir bezle bağlar. Namaz vakti girince abdest alır ve acele ederek namazını eda eder. Akıntı mahallini bağlamak suretiyle cemaati beklemek gibi namaz için gerekli olan abdest ve namazın arasına giren gecikme zarar vermemektedir. Lakin namazın maslahatı için olmayan herhangi bir gecikmede bulunmak doğru değildir. Müstehaza kadının her bir farz için yeni bir abdest alması gerekir. Bu hüküm, Hz. Peygamberin (sav) “ daha sonra her namaz için abdest al”⁸⁹ hadisinden elde edilmektedir. Ayrıca müstehaza kadının her abdest alışta sargı bezlerini yenilemesi de gerekmektedir.⁹⁰

Müstehaza kadın, abdest aldıktan sonra âdeti dışında bir durum oluşsa ve kanı kesilirse duruma bakılır. Eğer kan uzun bir ara oluşmadan tekrar başlarsa veya âdetine uygun olarak kanı bir müddet durduktan sonra tekrar başlarsa ve bu arada abdest alacak, namazı kılacak kadar geniş bir zaman dilimi de bulunursa, bu

⁸⁶ Mevsilî, *el-Muhtâr*, s. 24.

⁸⁷ el-Hâvelî, *Risâletü'l-esas*, s. 2.

⁸⁸ et-Tahhan, İsmail Ahmed, *Karşılaştırmalı Dört Mezhep Fıkhı*, çev. Birol ÖZDEN, Polen yy., İstanbul, 2013, s. 55,

⁸⁹ Buharî, 221.

⁹⁰ Nevevî, *Minhâcü't-talibîn*, s. 19.

durumdaki kadının yeniden abdest alması gerekir. Ama böyle bir vakit yoksa namazını kılar.⁹¹

Müstehaza kadınla cinsel ilişki meselesine gelince cumhur bunun caiz olduğunu söylemektedir. Hz. Aişe (r.a.) validemizden aktarılan bir rivayete göre bu durumda cinsel ilişki caiz değildir. Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) gelen bir rivayete göre ise eğer bu hastalık uzun sürmezse sözü edilen cinsel ilişki caiz değildir. Ama hastalık uzun sürerse cinsel ilişki caizdir.⁹²

2.1.4. Cuma Namazının Birden Fazla Yerde Kılınması(Taaddüd)

Fikhî mezhepler arasında aynı yerleşim biriminde birden fazla yerde cuma namazı kılınıp kılınmayacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bütün mezhepler bir şehirde kılınan cuma namazının mümkün olduğunca bir tek camide kılınması gerektiği hususu üzerinde önemle durmuşlardır. Cuma kelimesinde, toplanma, bir araya gelme gibi anlamlar yer aldığından, bu şart da esasen toplanma, bir araya gelme ve bu suretle birlik ve bütünlük oluşturma esprisiyle ilgilidir. Bu birlik ve bütünlüğü her zaman canlı tutmak gerekmeyle birlikte, günümüzde söz konusu nüfus yoğunluğunun arttığı şehirler göz önüne alındığında, cuma namazının değişik camilerde kılınmasının kaçınılmaz olduğu görülmektedir.

Mezhep âlimleri, bir beldede birden fazla cuma namazı kılınıp kılınmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf yalnız mezhep imamlarıyla sınırlı kalmamış, aynı mezhebe mensup âlimler tarafından da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bütün mezhepler, mümkün olduğunca bir beldede kılınan cuma namazının tek camide kılınmasını ön görmekte ve gerekçe olarak da Hz Peygamber (s.a.v.) ve Sahabe (r.a) devrindeki uygulamaları göstermektedirler. Fikhî kurallar açısından istenilen bu olmasına rağmen realite bu ideali gerçekleştirilmeye müsaade etmemektedir. Realiteyi dikkate alan bazı âlimler mütesahil davranarak bunun kayıtsız şartsız caiz olduğunu söylemiş, bazı âlimler ise ihtiyatlı/müteşeddid davranmış ve bunun hiçbir şekilde caiz olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bazı mezhepler de bu iki görüş arasında bir yol tutarak, zaruret halini esas almışlardır.⁹³ Zaruret halini esas alan bu bilginler, ihtiyaç

⁹¹ el-Havelî, *Risâletü'l-esas fî ahkâmi'l-haydi ve'n-nifas*, s. 11,12; Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hacer, *Tuhfetü'l-Muhtâc* (Şirvanî ve İbn Kasım haşiyeleriyle), el-Mektebetü't-ticariyyetü'l-kübrâ, Mısır 1983,

⁹² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 84.

⁹³ Nevevî, *Minhâcü't-talibîn*, s. 149.

söz konusu olduğunda Cuma namazının farklı yerlerde kılınmasına cevaz verirken, ihtiyaç olmadığı durumlarda cevaz vermemişlerdir.⁹⁴

Cuma namazı bir şehirde mümkün olduğu takdirde bir yerde kılınmalıdır; bu namazı birkaç yerde kılmak uygun değildir. Hatta mümkün olduğu takdirde bu namazı bir yerde kılmak vaciptir. Eğer kılanlar çok olur da bir yere sığmazlarsa ihtiyaca göre iki, üç veya dört yerde de kılınabilmektedir.⁹⁵ İhtiyaç olmadığı halde aynı şehirde birkaç yerde cuma namazı kılındığında, bunlardan sadece ilk kılınanı sahih olur. Öncelik göstergesi ise iftitah tekbirinin getirilmesidir. Bu tekbir önce hangi mescitte alınmışsa oradaki cuma sahihtir, diğerleri ise ayrı yerlerde kılındığı için sahih değildir. Bu nedenle kılınan Cuma namazı yerine öğle namazının kılınması gerekmektedir.⁹⁶ Eğer Cuma namazının, hangi mescitte daha önce başladığı bilinmiyorsa, kılınan bütün Cuma namazları fasit olur.⁹⁷ Vakit el verdiğinde ilk tekbir alınan yerde yeniden bu namazın kılınması gerekir. Aksi takdirde öğle namazı ayrıca kılınması gerekmektedir.⁹⁸

İmam Şafî (ö. 204/820) ve onun görüşünü benimseyenlere göre Cuma namazının bir tek yerde kılınmasının temel gerekçesi, bu namazın Hz Peygamber (s.a.v.) ve Hulefa-i Raşidîn (r.a) dönemlerinde yalnız bir yerde kılınmış olmasıdır. Hatta bu husus icmaa konu olmuştur. Nitekim İbnü'l-Münzir (v.318/930), şöyle demektedir: “İnsanlar, Rasûlullah (s.a.v) ve Hulefa-i Raşidîn (r.a) dönemlerinde cuma namazının Hz Peygamber’in (s.a.v.) mescidinden başka bir yerde kılınmadığı hususunda ihtilaf etmemişlerdir.”⁹⁹ Bu görüşü savunanlar, bu namazdan kastedilen hikmetin ancak onun bir tek yerde kılınmasıyla gerçekleşebileceğini söylemektedirler.¹⁰⁰

Şafî mezhebine göre yukarıda ifade edildiği gibi, bir beldede birden fazla yerde cuma namazının kılınması caiz değildir. Ancak Şafî ulemasınınca sahih olan ve fetvaya esas teşkil eden görüş, zaruret durumunda bir beldede birden fazla yerde

⁹⁴ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac* II, 423.

⁹⁵ Zuhaylî, Vehbe, *el-Mu'temed fi'l-fikhi's-şafî'i*, Darü'l-Kalem, 4. Bsk. , Dimeşk 2013, I, 507.

⁹⁶ Zuhaylî, *el-Mu'temed*, I, 507.

⁹⁷ Nevevî, *Minhâcü't-talibîn*, s. 149.

⁹⁸ el-Havellî, *el-Mektûbât*, s. 56.

⁹⁹ Muhammed Edip Gülgül, *İthafu's-Sail bima verede min el-mesail*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Dimeşk, 1999, I, 63.

¹⁰⁰ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac* II, 503.

Cuma namazının kılınabileceği fetvasıdır.¹⁰¹ Buna göre bir belde büyük olup, ahalsinin bir camide veya başka bir mekânda toplanması zor olduğunda, ihtiyaç oranında farklı yerlerde cuma namazı kılınabilir. Burada söz konusu olan zorluk veya meşakkatten maksat cuma kılınan yere cemaatin kolaylıkla ulaşamaması ya da sığamamasıdır. Nitekim İmam Şafiî, Bağdat'a gittikten sonra birden fazla mescitte Cuma namazı kılındığını görmesine rağmen bu duruma itiraz etmemiş ve ses çıkarmamıştır.¹⁰²

Bazı âlimler sözü edilen zorluk/meşakkat konusunda bir yerleşim yerinde bulunan tüm mükellefleri dikkate alırken diğer bazıları sadece cuma namazına gelenleri dikkate almaktadırlar. Bunlardan sahih olan görüş ise bilfiil namaz kılacak olanların esas alınacağıdır.¹⁰³ Şafiî âlimlerini böyle bir görüşe sevk eden husus, İmam Şafiî'nin Bağdat'ta belde ahalsinin iki, bir rivayete göre üç yerde namaz kıldıklarını görmüş olmasına rağmen itirazda bulunmamasıdır.¹⁰⁴

Şafiî fakîhler İmam Şafiî'nin bu tutumunu farklı şekillerde yorumlamış ve buna değişik hükümler bina etmişlerdir. Binaenaleyh zaruretten dolayı, ihtiyaç nispetinde olmak kaydıyla bir belde kılınan tüm cuma namazları sahih kabul edilmektedir. Cuma namazını kıldırın imamların almış oldukları ihram tekbirlerinin birbirinden önce veya beraber olması, kılınan bu namazların sıhhatine engel teşkil etmemektedir. Diğer bir ifadeyle, esas olan, bir cumadan önce veya onunla birlikte başka bir cuma kılınmamasıdır. Ancak belde büyük olur ve belde halkının bir camide toplanması zor ise, birkaç camide Cuma namazının kılınması mümkündür. Buna göre zaruret veya ihtiyaç söz konusu olmadan Cuma namazının değişik yerlerde kılınması uygun değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.), sahâbeden ve seleften gelen uygulama bu şekildedir. Değişik mezheplere mensup fâkihlerin ittifak ettiği husus da budur. Bir tek camide namaz kılmanın hikmeti, cuma namazının ibadet olmasının yanı sıra, bu namazın siyasi bir nitelik yönünün de bulunmasıdır.¹⁰⁵ Dolayısıyla Cuma namazının imkân olduğu müddetçe tek bir yerde kılınması, hem bu ibadetin

¹⁰¹ Nevevî, *Minhâcû't-talibîn*, s. 149.

¹⁰² Şirbinî, Muhammed Hatip, *Muğni'l-Muhtac ila marifeti elfazi'l-Minhac ala metn-i Minhacû't-Talibin*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995, I, 420.

¹⁰³ Heytemî, a.g.e. , II, 502-505.

¹⁰⁴ Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, I, 419-420.

¹⁰⁵ Zuhaylî, *el-Mu'temed*, I, 507.

teşri'ine hem de Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Raşid Halifeler (r.a.) dönemindeki teamüle en uygun davranış olduğu gözükmetedir.¹⁰⁶

Mevsûa 'tü'l-fikhi'l-İslamî adlı eserde Cuma namazının bir yerde kılınması için imamın yani devlet başkanının iznine ihtiyaç bulunmadığı yer almaktadır. Ancak aynı yerleşim yerinde birden fazla yerde Cuma namazının kılınabilmesi için imamın izni şarttır. Bu durum da ancak zaruret ve imamın iznine bağlıdır. Zaruret de ancak yerleşim yerleri için geçerlidir. Çöl ve sefer halinde olanlar içinse böyle bir zaruret söz konusu değildir.¹⁰⁷

Konuyla ilgili el-Hâvelî tarafından beyan edilen görüşe gelince bunu şöyle ifade etmemiz mümkündür: el-Hâvelî önce konuyla alakalı olarak Ezher âlimleri birliği başkanına bir mektup gönderir. Mektupta şu iki soru bulunmaktadır: Bir; “Gola köyü on beş ile yirmi dakika yürüyüş mesafesi bulunan beş mezraya (Veniri, Şerikan, Eyinkan, Ceban ve Süleymanan) sahiptir. Bazı âlimler bu beş mezranın müstakil birer köy olduğunu söylemektedir. Her mezranın kendi mezralarında Cuma namazı kılmaları gerektiğini ve dolayısıyla Cuma namazı için şart kılınan sayı bunlarla başka bir mezradaki cemaatle tamamlanamayacağını söylemektedirler. Diğer âlimler ise bütün bu mezraların Gola köyü ile birlikte tek köy sayıldığını ve bu nedenle bütün bunların tek bir yerde Cuma namazı kılmaları gerektiğini söylemektedirler.”¹⁰⁸

İkinci soru ise şöyledir; “Ravan denilen ve üç köyden oluşan bir yerleşim alanında da uzun zaman tek bir camide Cuma namazı kılınmış olmasına rağmen daha sonraları köylerin sakinleri arasında kavga çıkmıştır. Sonra her köyün sakinleri, kendileri için birer cami inşa etmiş ve toplamda üç cami meydana gelmiştir. Söz konusu her bir köyün cemaat sayısı yeterli geldiğinden kavgadan sonra meydana gelen ayrılık devam etmiş ve böylece her köy sakinleri kendi camiinde Cuma namazını kılmaya başlamıştır.”¹⁰⁹

el-Hâvelî, temelde iki soruyu barındıran bu mektubu Ezher âlimleri birliği başkanına yöneltmektedir. Bölgenin Şafî mezhebine müntesip olduğunu da özellikle

¹⁰⁶ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac* II, 425.

¹⁰⁷ et-Tüveycirî, Muhammed b. İbrahim b. Abdillâh, *Mevsua 'tü'l-fikhi'l-islamî*, Beytül'efkâr ed-devliyyeh, Beyrut, 2009, II, 547.

¹⁰⁸ el-Hâvelî, el-Mektûbat, s. 49.

¹⁰⁹ el-Hâvelî, a.g.e. , s. 50-51

belirterek bu hususun dikkate alınarak soruların cevaplandırılmasını talep etmektedir.¹¹⁰

“1. Sözü edilen yerlerin Cuma namazları sahih midir yoksa batıl mıdır?

2. Eğer zaruret dolayısıyla Cuma namazları sahihtir dersiniz daha sonra bu köylüler barışıp söz konusu zaruret ortadan kalktığında yine tek camide namaz kılmaları gerekmez mi?”¹¹¹

İlgili mektupta yer verilen fetvaya bakıldığında Ezher âlimleri birliği başkanına atfen sadece birinci sorunun cevabı zikredilmekte ve şöyle denilmektedir: “Sözü geçen yerlerin her biri farklı isimlerle anılıyor ve cemaat sayıları da kırka ulaşıyorsa herkes kendi köyünde cumasını kılacaktır. Cuma namazları sahih olduğundan iade etmelerine de gerek yoktur. Şafiî kaynaklarda her bir yer örfi göre köy sayılır ve buralar birbirinden ayrı hükümlere tabi olurlar.”¹¹²

el-Hâvelî tarafından yer verilmeyen ikinci sorunun cevabını mezhebin görüşü doğrultusunda şöyle izah etmemiz mümkündür. Şafiî mezhebinde çoğunluk tarafından doğru kabul edilen görüşe göre, cemaatin tek bir yerde -bu yer cami olmasa dahi- toplanması meşakkat sayılan bir sıkıntıya yol açmadıkça, bu yerde birden fazla camide Cuma namazı kılmak caiz değildir. Burada, mezhepte kabul görmüş görüşe göre camiye gelecek olanlara mı, bilfiil namazı kılanlara mı, namazı sahih olanlara mı, yoksa namazın kendilerine farz olduğu kimselere mi itibar edileceği hususu ihtilafıdır.

İkinci bir görüşe göre bir beldede birden çok camide Cuma namazı kılmak mutlak surette caiz değildir. Meşakkat dikkate alınmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) ve kendinden sonra gelen Râşit Halifelerin uygulamaları Cuma namazının tek bir camide kılınmasıdır. Kaldı ki; Cuma namazının tek bir yerde kılınmasının bir hikmeti de İslam'ın şe'âirini/sembolik anlamını göstermek ve Müslümanların birliğini temin etmektir. Bu görüşün delil yönünden daha güçlü olduğu söylenmiştir. Nitekim Tacüddin es-Sübkî (ö. 771/1370) bu görüşü desteklemek için uzun uzadıya izahlar yapmıştır.

¹¹⁰ el-Hâvelî, el-Mektûbat, s. 49-50.

¹¹¹ Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, II, 424.

¹¹² Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, II, 424.

Üçüncü görüşe göre de şehrin ortasından bir nehir geçiyorsa, o zaman bu yer iki ayrı şehir sayılacağından her iki yakada da Cuma namazı kılınabilir. Dördüncü bir görüşe ise birden fazla köyün birleşmesinden oluşmuşsa birleşen köylerin sayısı kadar camide Cuma namazı kılınabilir. Son dönem Şafîî âlimler de meşakkat ve ihtiyaca binaen birden çok camide Cuma namazının kılınabileceğini söylemektedirler. Bu durumda Cumadan sonra öğle namazının iade edilmesi de zaruri değil müstehaptır.¹¹³

2.1.5. Öğle Namazının Cuma Namazından Sonra Kılınması/İadesi

Bu mesele bir önceki meselenin devamı niteliğindedir. Cuma namazını müteakip öğle namazının kılınıp kılınmamasıyla ilgili âlimler arasında eskiden beri süren tartışma, günümüzde de devam etmektedir. el-Hâvelî, birden fazla cuma namazının kılındığı ve hangi camide daha önce kılındığı bilinmeyen yerde cumayı iade etme konusunda ihtilafa yer vermektedir. Onun aktardığına göre Cuma günü farzdan sonra öğle namazının ihtiyaten kılınması gerekir.¹¹⁴ Bununla ilgili ayrıntılar Şafîî mezhebi kitaplarında yer almaktadır. Bu iadenin temel gerekçeleri de şunlardır: Öğle namazının ihtiyaten kılınmasının birinci gerekçesi, Cuma namazının kılındığı yerin şehir olması, ikincisi şehrin farklı şekillerde tarif edilmesi, üçüncüsü de bu namazın birden çok camide kılınıp kılınmayacağı hakkındaki tartışmalar ve son gerekçe ise cemaatin istenilen sayıya ulaşip ulaşmaması gibi gerekçelerin var olmasıdır.¹¹⁵

el-Hâvelî, Şafîî âlimlerden bir kısmının öğle namazının iade edilmesinin vacip olmadığı bilakis müstehap olduğu şeklinde bir görüş aktarmaktadır. O, bu müstehap olan görüşü Remlî'ye atfederek şöyle demektedir: “İnsanların bir yerde toplanmasının sıkıntıya yol açması durumunda farklı yerlerde kılınan Cuma namazı sahihtir. Bu yerlerden hangisinin önce Cuma namazını kıldığı önemli değildir. Her ne kadar farklı yerlerde Cuma namazı kılınmasına yönelik verilen fetvaların hilafına hareket edilse de Cuma namazı sahihtir ve iadeye de gerek yoktur.”¹¹⁶

¹¹³ Bkz. Nihayetü'l-muhtac, II, 302-305; Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac* II, 426.

¹¹⁴ Heytemî *a.g.e.*, II, 429.

¹¹⁵ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac* II, 430; Şirazî, *el-Muhezzeb*, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, I, 205.

¹¹⁶ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 56; Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac* II, 426-27.

İmam Şafî, bir belde de birden fazla yerde namaz kılınmayacağı görüşündedir. O, *el-Ümm* adlı eserinde bunu ifade etmiş ve ilgili paragrafın sonunda şöyle demiştir: “Bir şehrin birkaç yerinde cuma namazı kılınsa, sahih olan namaz ilk kılınandır. Diğerleri ise sahih değildir. Dolayısıyla öğle namazının kılınması gerekir.”¹¹⁷ Ancak Şafîlerde mutemed görüş, bir belde de ihtiyaç miktarınca birden fazla yerde cuma namazının kılınmasının caiz olduğudur. Zayıf bir görüşe göre ihtiyaç söz konusu olsa dahi bir belde de birden fazla cuma namazı kılınamaz.¹¹⁸

Şafî mezhebinin kaynakları incelendiğinde ve bir belde de birden fazla cuma namazının kılınmayacağı görüşü kabul edildiğinde veya ihtiyaç söz konusu olmaksızın birden fazla camide Cuma namazı kılındığı takdirde şu beş görüş söz konusu olmaktadır:

1. Kılınan cumalardan birinin önce olması veya sultanın diğer camilerin birinde imam veya mukim olarak namaz kılmaması durumunda bakılır. Bunlardan sahih olanın, ilk olarak kılınan cuma namazı olduğunda herhangi bir ihtilaf yoktur.¹¹⁹ Çünkü cumanın taaddüdünün caiz olmadığı böyle bir yerde cumanın şartlarını haiz olan ancak ilk kılınan cuma namazıdır. Dolayısıyla geçerli olan da budur. Diğer yerlerde kılınan cuma namazın öğle namazına dönüştürülüp dört rekât şeklinde kılınması vacip olur. Şayet devlet başkanı ilk kılınan Cuma namazında bulunmadıysa esahh görüşe göre ilk kılınan cuma namazının sahih olduğudur. Devlet başkanının bulunduğu cumanın sahih diğer cumaların ise geçersiz olduğu görüşü de mevcuttur.¹²⁰

2. Birden fazla yerde kılınan cuma namazının birlikte kılınması durumunda ise kılınan tüm cuma namazları fasittir. Çünkü bu şekilde kılınan Cuma namazlarından hiçbirisi kabul edilme noktasında diğerlerinden daha üstün değildir. Dolayısıyla vaktin geniş olması durumunda cuma namazı tekrar kılınmalıdır. Zira bu durumda asıl olan, farziyyetin kimsenin üzerinden kalkmamış olmasıdır.¹²¹

3. Cuma namazının birlikte veya hangisinin önce kılındığının bilinmemesidir; Bu durumda vakit genişse, tekrar cuma namazının kılınması vacip olur ve bu ikinci

¹¹⁷ Şafî, *el-Ümm*, I, 221.

¹¹⁸ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac* II, 427.

¹¹⁹ Zuhaylî, *el-Mu'temed*, I, 507.

¹²⁰ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac* II, 427; Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, Darü'l-fikr, Beyrut, IV, 493.

¹²¹ Nevevî, *el-Mecmu*, IV, 494.

olarak kılınan cuma namazı onlara kâfidir. Çünkü asıl olan, önceki cumanın hiç kimse hakkında geçerli olmamasıdır.¹²² Cuma namazının iade edilmesinin vacip olduğu durumlarda gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır da şudur: Cuma namazı gerektiğinden fazla yerde kılınıyorsa bu durumda cuma namazının tekrar iade edilmesi caiz değildir. Bunun yerine öğle namazı kılınır. Ancak ihtiyaca binaen birden fazla yerde cuma namazı kılınıyorsa bu durumda cuma namazının iade edilmesi mümkündür. Diğer bir ifadeyle bu durumda cumayı yeni baştan kılmanın herhangi faydası yoktur.¹²³

4. Hangi cumanın daha önce kılındığı bilinip sonra unutulması halinde, kılınan bu namaz kimsenin zimmetinden düşmemektedir. Çünkü cumanın kılındığı her camideki cemaat, bu farziyyetin düşmediği hususunda şüphe taşımaktadır. Asıl olan da zimmetin bu namazdan beri olmamasıdır.¹²⁴ Burada yapılması gereken şey, öğle namazının kılınmasıdır. Zira hangi cumanın önce kılındığı bilinmemekle beraber, bunlardan birisi sahih olarak eda edilmiştir. Dolayısıyla bundan sonra başka bir cumanın kılınmasına ihtiyaç yoktur. Nitekim fetvaya esas olan görüş de budur.¹²⁵

5. Cuma namazından birinin önce kılındığı bilinmekle beraber hangisinin ilk olarak kılınmasının bilinmemesi halinde ise Şafîî ulemasının çoğu bu durumda öğle namazının kılınması gerektiğine hükmederken bazı Şafîî uleması ise sadece cuma namazının kılınması gerektiğini savunmuşlardır.¹²⁶

Yukarıda yer verilen bilgilere bakıldığında ihtiyaç söz konusu olmadan birden fazla yerde kılınan Cuma namazının geçerli olmadığı görülür. Şartlara haiz olan bir yerde kılınan tek cuma namazının sıhhati konusunda herhangi bir görüş ayrılığı olmadığından, öğle namazının iade edilmesine de gerek bulunmamaktadır. Cuma namazının ihtiyaç nispetinde birden fazla yerde kılınması durumunda da kılınan bütün cuma namazları sahihtir. Ancak bu durumda öğle namazının iade edilmesi menduptur. Bunun sebebi, ihtiyaç olsa dahi, bir beldede, birden fazla yerde cuma namazının kılınmasını kabul etmeyen görüşün hilafından kurtulmaktır.¹²⁷ Diğer bir

¹²² Şirbinî, *Muğni'l-muhtac*, I, 384; Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac* II, 427.

¹²³ Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtac*, II, 505-506.

¹²⁴ Zuhaylî, *el-Mu'temed*, I, 507.

¹²⁵ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac* II, 429-30.

¹²⁶ Nevevî, *el-Mecmu'*, IV, 394-395; Heytemî *a.g.e.*, II, 425.

¹²⁷ Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu.*, II, 383.

anlatımla ihtiyatlı davranmaktır. Diyanet işleri başkanlığı da zühr-i ahirin kılınmasının zorunlu olmadığı görüşünü benimsemektedir.¹²⁸

2.1.6. Cumadan Önceki ve Sonraki Nafileler

Cumanın ilk sünneti olarak kılınan namazın sübutu üzerinde tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Sünnetlerin sabit olduğunu söyleyen âlimler olduğu gibi böyle bir sünnetin sabit olmadığını söyleyenler de vardır. Her bir grup, savunduğu görüşü ispat sadedinde burada detaylarına giremeyeceğimiz birtakım deliller ileri sürmektedir.¹²⁹ Ancak el-Hâvelî'nin konuyla ilgili değerlendirmelerine yer vermekle iktifa edeceğiz.

Şafîî fıkıh kitaplarında Cumanın namazının farzından önce ve sonra dörder nafîle namaz olduğunu aktaran el-Hâvelî, ikisinin müekked ikisinin de gayrı müekked olduğunu söylemektedir. O, bazı eserlerden nakilde bulunup cumadan önce ve sonra dörder rekât nafîle namazın var olduğu ve bu konuda herhangi bir ihtilafın da olmadığını aktarmaktadır.¹³⁰ Kanaatimizce Hocamız'ın kastı burada mezhepte bir ihtilafın olmadığıdır. Zira yukarıda ifade edildiği gibi Cumadan önceki sünnet namazların sübutu ihtilaflıdır. Şafîî mezhebinin kaynaklarında genel olarak cumadan önce ve sonra da dörder rekât vaktin sünneti olduğu zikredilmektedir.¹³¹ Sözelimi, İmam Nevevî nafîle namazları zikrederken şöyle demektedir: “Cuma namazından sonra dört rekât kılmak, öğle namazından önce kılınan sünnetleri cuma namazından önce kılmak sünnettir. Allah daha iyi bilir.”¹³²

Kimilerine göre dört rekât cumanın ilk sünneti sabittir. Kimilerine göre de Cuma namazının farzından önce revâtib sünnet yoktur.¹³³ Fakat bir Müslüman mescide geldiği zaman tahiyetü'l mescid veya dilediği kadar ikişer rekât şeklinde nafîle namaz kılabilir. İmam minbere çıkıncaya kadar nafîle namaz, zikir ve Kuran

¹²⁸ Hüseyin Algül v. dğr. , *İlmihal (İman ve İbadetler)*, DİB. Yay. , Ankara, 2006, I, 223.

¹²⁹ İbrahim Özdemir, *Cuma Namazı Öncesi Sünnetlerin Sübutu*, İHAD, Sy. 26, Konya, 2015, s. 264.

¹³⁰ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 35 ; el-Bekrî ed-Dimyafî (ö. 1302 h.), Ebubekir, *Îâ 'netü't-talibin*, I-292, 1997

¹³¹ Zuhaylî, *el-Mu'temed*, I, 533.

¹³² Nevevî, *Minhâcü't-talibin*, s. 44.

¹³³ Dihlevî, Şah Veliyullah, *Hüccetüllahi'l-Baliğa*, Çev. Mehmet Erdoğan, İmaj Yay. , İstanbul 2003, s. 60.

okumakla meşgul olabilir. Bu namazlara da cumanın ilk sünneti diyemeyiz; çünkü cuma namazından önce o güne ait revâtib bir namaz yoktur.¹³⁴

Bazı araştırmacılar şöyle demektedir: “Cuma öncesi sünnetlerin sübutu için başvurulmuş deliller bu namazın ispatı için yeterli değildir. Cuma namazının öğle namazına kıyas edilip öğle namazının tüm sünnetlerinin cuma namazı için de sabit olduğuna hükmedilmesi mümkün değildir.”¹³⁵

Cumanın farzından önce Rasûlullah (s.a.v.) ve onun ashabının cumanın sünneti diye bir namaz kılmadıkları gayet açıktır. Bu konuda ses çıkarmamak ve susmak, kılanların sevap kazanması maksadıyla da olsa, doğru bir yaklaşım olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim nafile namazlarda herhangi bir sınırlama olmadığından, dileyen dilediği kadar nafile namaz kılabilir.

2.1.7. Vitr Namazının Keyfiyeti ve Zamanı

Vitr namazının sünnet olduğu Şafiî mezhebinde bilinmektedir. el-Hâvelî'ye vitir namazının kılınış keyfiyeti ve zamanı sorulmuş. Bu namaz hangi vakitte kılınmalı, yatsıdan hemen sonra mı gecenin son bölümünde mi yoksa bir kısmını yatsıdan sonra diğer kısmı gecenin geç saatlerinde mi kılınmalıdır?

el-Hâvelî bu soruya şöyle cevap vermektedir: “İbn Hacer'e göre kişi, vitir namazının bir kısmını yatsıdan sonra bir kısmını da gecenin son bölümünde kılabilir. Remlî ise, “Bir gecede iki vitir yoktur”¹³⁶ şeklindeki rivayete dayanarak sonradan kalkıp kılınan namaz vitir değil nafile namaz olduğunu söylemektedir. Kişi bu namazı bilerek vitir niyetiyle bu şekilde kılsa bu kıldığı namaz geçerli olmaz. Dolayısıyla bir gecede iki vitir yoktur ve ilk kıldığı vitirdir, gece kalkıp kıldığı namaz ise mutlak nafiledir.¹³⁷

Bazı eserlerde Nakzû'l-vitr olarak isimlendirilen ve yatsıdan sonra tek rekât halinde kılınan vitir namazı gece teheccüde kalkan kişi tarafından tek rekâtla çift haline getirilerek kılınması şekli zayıf da olsa geçerlidir.¹³⁸ Bu konuda İbn Hacer

¹³⁴ et-Tüveycirî, *Mevsua'tü'l-fikhi'l-islamî*, II, 598.

¹³⁵ İbrahim Özdemir, *a.g.m.*, s. 264

¹³⁶ Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, “Vitr”, 335, Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2003.

¹³⁷ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 39.

¹³⁸ Ğamravî, Muhammed ez-Zühri, *es-Sirâcü'l-vehhac*, müessesetü'l-kütübi'l-sakafiyyeh, Beyrut, s. , 64. ; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *Minhacü't-talibîn*, Darü'l-feyhâ, Dimaşk, 2013, s. ,116.

daha ihtiyatlı/toleranslı davranmıştır. Çünkü vitir namazının gecenin son vaktinde kılınmasının faziletiyle ilgili çokça hadis rivayeti vardır. Gece uyanan kişinin bu sevaptan mahrum olmaması için bu şekilde davranması kanaatimizce de daha uygundur.

Vitir namazı en güçlü sünnetlerden¹³⁹ olduğu için bir Müslüman ondan kendini mahrum bırakmamalıdır. Nitekim hadiste gecenin son üçte birindeki ibadetin fazileti şöyle ifade edilmektedir: “ Rabbimiz her gecede, gecenin son üçte birinde dünya semasına iner ve şöyle buyurur: Bana dua edene icabet ederim, benden isteyene veririm, benden bağışlanmayı dileyeni bağışlarım. Bu, fecir doğana kadar böyle devam eder.”¹⁴⁰ Diğer bir hadiste ise vitir namazı ile ilgili şöyle buyurulmaktadır: “Gecenin son saatlerinde uyanamamaktan korkan kişi, gecenin başında vitir namazını kılıp öyle yatsın. Gecenin sonunda kalkacağını ümit eden kişi ise gecenin sonunu beklesin. Çünkü gecenin sonunda melekler hazır bulunurlar ve bu daha faziletlidir.”¹⁴¹ Ramazan dışındaki günlerde vitir namazını, yatsı namazını kılıp uyuduktan sonra gecenin sonuna doğru kılmak daha faziletli olmakla birlikte ramazanda cemaatle kılmak gecenin sonuna bırakılmaktan evlâdır.¹⁴²

2.1.8. Sıkt Meselesi(Düşük Çocuk)

Sıkt adıyla anılan düşük çocuk, hemen hemen tüm fıkıh eserlerinde yer almaktadır. Bu eserlere bakıldığında *sıktın* “aylarını tamamlamadan düşen çocuk” şeklinde tanımlandığı görülür.¹⁴³ Bu konuyla ilgili el-Hâvelî, Şeyh Muhammed Masum’a (1915/1958) mektup göndermiş ve mektubunda bu meseleyle ilgili şu hükümlere yer vermiştir: “Bir cenin eğer altı ayını tamamlarsa buna düşük çocuk hükümleri değil normal biri için söz konusu olan namaz ve diğer bazı durumlar geçerlidir.”¹⁴⁴

el-Hâvelî, *et-Tuhfe* adlı ünlü eserden şunları aktarmaktadır: “Sıkt şayet ruh üfürülme evresi olan dört aya ulaşmamışsa yıkanması ve üzerinde namaz kılınması caiz değildir. Dört ayı ve yukarısına ulaşmış ama hayat belirtisi görülmemişse yine

¹³⁹ Dihlevî, *Hüccetüllahi'l-Baliğa*, s. 64.

¹⁴⁰ Müslim, *Salât*, 24.

¹⁴¹ Müslim, *Salât*, 21.

¹⁴² Hüseyin Algül v. dğr. , *İlmihal*, I, 306.

¹⁴³ Remlî, *Nihayetü'l-Muhtac*, VIII, 234.

¹⁴⁴ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 19.

de namazı kılınmaz.”¹⁴⁵ Ancak Şirazî düşen çocuğun altı aydan fazla olması durumunda düşük hükümleri değil de normal vaktinde doğan birinin hükmüne tabi olacağını aktarmaktadır.¹⁴⁶

el-Hâvelî, her ne kadar yaşam belirtisi olmasa da altı aydan sonraki düşüklerin namazının kılınacağı, büyükler gibi muamele yapılacağını en-Nihâye, Muğnî ve Şirazî'nin aktardığını Tuhfe'de bu görüşün zayıf olduğu geçtiğini söylemektedir. Tuhfe ve Tuhfe'nin müellifinin şeyhi kadı Zekeriya el-Ensarî(ö. 926/1520) ise dokuz aya da ulaşırsa yaşam belirtisi olmayan düşüklerin cenaze namazının kılınmayacağı aktarmaktadırlar.¹⁴⁷

2.1.9. İskat ve Devir

Bölge âlimlerinin sıklıkla karşılaştığı sorulardan biri de ıskat meselesiyle ilgili sorudur. Bu işlemde devirin cevazı da ele alınmaktadır. İbadetlerde ıskat kavramı, namaz, oruç, kurban, adak, kefarete gibi ibadet ve borçları ifa etmeden vefat eden bir kimseyi bu borçlarından kurtarmak için fakirlere fidye ödenmesi işlemini ifade eder.¹⁴⁸

Devir ise, ıskat için fakirlere nakdî bedeli tamamen vermek yerine muayyen bir miktarı hibe edip tekrar hibe yoluyla onlardan geri alma ve toplam borç miktarına ulaşınca kadar bu hibe ve karşı hibe devir işlemini devam ettirme usulüne verilen bir isimdir.¹⁴⁹ Böylece elde devredilen para ile devir sayısının çarpımıyla ulaşılan meblağın fidye olarak hibe edilmiş olacağı, neticede de ıskat için gerekli fidyenin tamamen ödenmiş sayılacağı düşünülmektedir.¹⁵⁰

el-Hâvelî, burada ıskatta devir meselesini ele almaktadır. Menkul mallarda naklin kabz için gerekli olduğunu; dolayısıyla bu malların bir yerden diğer bir yere nakledilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gayrimenkul mallarda ise devir işleminin veya naklin gerekli olmadığını mezhep kitaplarına dayanarak açıklamaya çalışmaktadır. Hanefî mezhebinin taklid edilmesi durumunda ıskatta verilecek malın

¹⁴⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc* III,163.

¹⁴⁶ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 20.

¹⁴⁷ Heytemî, a.g.e. III,163; el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 19-20.

¹⁴⁸ Hüseyin Algül ve dğr. *İlmihal*, I, 370.

¹⁴⁹ Mehmet ERDOĞAN, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 213.

¹⁵⁰ Hüseyin Algül v. dğr. , *İlmihal*, I, 375.

paraya çevrilmesinin yani kıymetini hesaplayarak vermenin doğru olmadığını söylemektedir.¹⁵¹

İslam hukukçuları, eda edilmeyen ibadetler için mükellefin ölümünden sonra fidye ödenmesinin caiz olup olmadığı, bunun borcu düşürüp düşürmediği ve özellikle bedeni ibadet olmaları sebebiyle namaz ve orucun durumları hakkında uzun tartışmalar yapmaktadırlar.¹⁵² Mükellefin hayattayken ifa etmediği kurban, adak, kefare, zekât gibi mali ibadetlerin vefatından sonra vasiyetine bağlı olarak veya mirasçılar tarafından kendiliğinden mali ödeme ile telafi edilmesi gerekir. Ayrıca bu tür ibadetlere üçüncü şahısların haklarının taalluk etmesi ve malî ibadetlerde niyabetin kural olarak caiz olması sebebiyle telafinin daha makul olduğu görülmektedir.¹⁵³ Bu tür borçlarda ödemelerin mükellef tarafından bizzat yerine getirilmeyişi ve bu ödemelerde niyetin bulunmayışı sebebiyle ibadet niteliği tartışmalı olsa bile en azından üçüncü şahısların (fakirler) haklarını ıskat edeceği düşünülebilir.¹⁵⁴

Şafî mezhebine göre ölen için oruç tutulabilir. Bu mezhepte ağırlıklı görüş namaz veya nezredilmiş itikâf orucuyla birlikte ölen kimsenin yakınlarının ölen adına bu ibadetleri yapmasının caiz olmadığıdır. Ayrıca kişilerin fidye vererek bu borçları düşürmesi de caiz değildir. Bununla birlikte sonra gelen Şafî âlimler, imam Şafî'nin oruçla ilgili görüşünden yola çıkarak vefat eden kimsenin yakınlarının, ölen adına namaz ve itikâf borcunu yerine getirebileceklerini, bu borçlar için de fidye verilebileceğini söylemişlerdir.¹⁵⁵

Zikredilen fetvalara bakıldığında bunların temelinde herhangi bir şer'î delilden ziyade ümit, ihtiyat ve temenniye dayalı bir iyi niyetin yer aldığı görülmektedir. Bu işlemde vefat eden kimsenin yakınlarının ölenin uhrevî mesuliyetini azaltacak bir şeyler yapabilme yönündeki iyi niyeti var. Bazı müteahhir fakîhler ihtiyat ve temenniden öte gitmeyen fakat neticede fakirlere tasaddukta bulunduğu için bazı olumlu sonuçlar da içeren ıskat işlemine sıcak bakmışlardır. Bu sürecin bir devamı olarak fakirler için de devir usulünün bulunması gibi hususlar ıskat ve devrin İslam

¹⁵¹ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 16-17.

¹⁵² Yusuf Acar, *Ölülere İbadet ve Kur'ân*, Konya, 2011, s. 49-66.

¹⁵³ İsnvî, Ebu Muhammed Cemalüddin b. Hasen, *et-Temhid fî tahriri'l-furu' ale'l-usûl*, thk. Hayto M. Hasen, 4. Bsk. Beyrut, 1987, s. 70.

¹⁵⁴ Remlî, *Nihayetü'l-Muhtac*, IX, 453.

¹⁵⁵ Şirbinî, *Muğni'l-muhtac*,

toplumunda hızla yaygınlaşmasının temel sebebi olduğu kanaatindeyiz. Bu konuda her ne kadar ihtilaf varsa da insanın bunu ihmal etmemesi gerekir. Belki de sevabın ölüye ulaştığını söyleyen görüş daha isabetlidir. Bu yönüyle ıskatta bir sakınca olmamakla beraber devir işleminde bazı sakıncaların olduğu söylenebilir.

2.1.10. Taşıtların Zekâtı

el-Hâvelî'ye sorulan bir soru da eski eserlerde doğrudan yer almayan araba zekâtının gerekli olup olmadığı meselesidir. el-Hâvelî'ye göre eğer araba kâr amacıyla satın alınmışsa, onun karı üzerinden zekâtı verilir. Yok, eğer sadece çalıştırılmak için alınmışsa, kâr edilse bile ticaret amacıyla alınmadığından ona zekât düşmez. Zira fıkıh eserlerinde belirtildiği gibi ticaret malının zekâtı bizzat malın kendisinde değil, onun kazancında olur.¹⁵⁶

el-Hâvelî, burada zekatın verilmesinde arabayı nerede konumlandırmamız gerektiği hakkında ipucu vermektedir. Ticaret malı olması durumunda zekât verilmesi gerektiği, özel kullanım durumlarında ise zekâtının gerekmediği sonucunu çıkarmaktadır ki bu da fıkıh eserlerindeki hükümlerle örtüşmektedir.

İslâm fakihleri, her çeşit ticaret malının kural olarak zekâta tâbi olması hususunda görüş birliğindedir. Ticarete konu olan her mal, şartları tahakkuk edince zekâta tâbi olur. Bunlar zamanın akışı içinde değişmekte ve bunları belli sayı ile sınırlamak mümkün değildir. Her çeşit giyim eşyası, gıda maddeleri, inşaat malzemeleri ticaret niyeti ile elde bulundurulursa o ticaret malıdır ve zekâta tâbidir.¹⁵⁷ Dolayısıyla arabalar da ticaret amacıyla alınmışsa zekâtının verilmesi gerekir; yok eğer ihtiyaç ve kullanım maksadıyla alınmışsa zekâta tabi değildir.

2.1.11. Nezir

Nezir (adak), kişinin yerine getirmeyi kendisine borç (vacip) kıldığı, vadettiği şey, dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vacip türünden bir ibadeti yapacağına dair Allah'a söz vermesidir.¹⁵⁸ Adak, İslamiyet'te umumiyetle sevaba vesile olan bir davranış sayılmamış; ancak adanınca da yerine getirilmesi hususunda hassasiyet gösterilmesi istenmiştir. Şafî ve Hanbeli âlimler muallak nezirleri yemin

¹⁵⁶ el-Hâvelî, el-Mektûbat, s. 37.

¹⁵⁷ Hüseyin Algül v. dğr. , *İlmihal*, I, 444

¹⁵⁸ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac*, X, 67; el-Müceddidî, Muhammed Amim el-İhsan el-Müceddidî, *et-Ta'rifatü'l-fıkhiyye*, “en-Nezir ” , Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, Beyrut, 2003, s. 227.

kapsamında ele almaktadırlar. Bundan dolayı nezrin yerine getirilmemesi durumunda yemin kefaretinin verilmesi gerektiğini söylemektedirler. el-Hâvelî de كفارة النذر كفارة اليمين¹⁵⁹ hadisine dayanarak yerine getirilmeyen nezirlerde yemin kefaretinin verilmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁶⁰

Ayrıca nezredilen hayvanın derisini satan kişi onun yerine yeniden bir deri alıp onu mu tasadduk edecek veya sadece kıymetini mi ödeyecek şeklindeki soruya el-Hâvelî şöyle cevap vermektedir: “Satılmış olan deri şayet geri alınabilecekse geri alınır ve tasadduk edilir; ancak geri alma imkânı yoksa onun kıymeti verilir. Çünkü hayvan derisi mislî değil mütekavvim bir maldır.”¹⁶¹

el-Hâvelî’ye kurbanlık için alınan hayvanla ilgili şu sorular yöneltilmiş: “Bu buzağı büyür veya kurban bayramına ulaşırsa onu kurban olarak keseceğim veya bu buzağıyı kurbanlık için besliyorum veya aldım derse buzağının durumu ne olur yani nezir mi yoksa başka bir şey mi olur? Görüldüğü gibi burada iki soru mevcuttur. el-Hâvelî, bu soruya şöyle cevap vermektedir: “Bu buzağı büyür veya kurban bayramına ulaşırsa onu kurban olarak keseceğim sözü bir nezir değildir, bu söz ancak bir va’didir; buna karşın kurbanlık için beslenen veya satın alınan hayvan ise nezirdir. Çünkü kişi bunu bizzat kurban için beslemiş veya almıştır.”¹⁶²

2.2. EŞYA ve BORÇLARLA İLGİLİ VERDİĞİ FETVALAR

Klasik fıkıh eserlerinde muamelatın bey‘ başlığı altında işlenen bu konu, modern hukukta ayrı bir başlık olarak ele alınmaktadır. Bu konuda klasik ve güncel birtakım meseleler mevcut olup bunlara dair birçok soru ilim ehline sorulmuş ve sorulmaya devam etmektedir. Kamu malını satmak, vakıf, vasiyet, sigorta, faiz ve miras gibi konular bu başlık altında işlenecektir.

2.2.1. Köprü Satışı (Kamu Malını Satmak)

İnsanlar, kafa karışıklığına sebep olan bazı muamelelerin ne tür bir hükme tabi olduğunu bilmediklerinde çıkmaza düşmekte bu tür konuları bilenlere sormaktadırlar. Bu da hayat şartları içerisinde her konuda yeterli bilgiye sahip olamamaktan kaynaklanmaktadır. Müellifimize de bu bağlamda

¹⁵⁹ Müslim, 1265.

¹⁶⁰ Maverdî, , *el-Hâvi'l-kebir*, XV, 1020.

¹⁶¹ el-Havelî, *el-Mektûbat*, s. 58.

¹⁶² el-Havelî, *el-Mektûbat*, s. 58.

değerlendirebileceğimiz bazı sorular sorulmuş ve kendilerinden bazı izahatlar istenmiştir.

Sorularımız şunlardan oluşmaktadır; Keban barajı ve Boğaziçi köprüsünün gelirine ortak olmak muamele şekli bakımından satış mıdır, karz mıdır veya icâre midir? İslamî açıdan baktığımızda bu işlemin sorumluluğu var mıdır ve bu işlem nasıl değerlendirilmelidir? el-Hâvelî bu sorulara şöyle cevap vermektedir: Yapılan bu işlem bey‘ yani satış ise belli bir vakitle sınırlandırılmaz; çünkü satış akdinde böyle bir şart geçersizdir. İşlem karz olarak kabul edildiğinde bunun caiz olmaması gerekir. Zira “Her menfaat sağlayan borç faizdir”¹⁶³ mealindeki hadis karz işleminden doğan her tür menfaatin faiz olduğuna delâlet etmektedir. Dolayısıyla müminler ödünç vermekle elde ettikleri bu büyük sevabı yeterli bulmalı, borç verdiği kimseden menfaat elde etmeyi asla düşünmemelidir. Bu durumda da gelire ortak olması mümkün olmamaktadır. Son olarak yapılan akit icâre (kira) olarak kabul edilse bu durumda da akdin icâre şartlarını taşımadığını söylememiz mümkündür. Eğer söz konusu şartları taşımazsa bu durumda Şafî mezhebine göre bu muamele haram kabul edilir ve taraflar bundan dolayı da günahkâr olur. Çünkü bir malın gelirinin kendisi kiraya verilemez.¹⁶⁴

2.2.2. Vakıf Arazisi Üzerine İmam-Müezzin Evi Yapmak

Vakıf, hapsedme ve dinlendirme anlamlarına gelen bir kelime olup, çoğulu evkaftır.¹⁶⁵ Vakıf, İslâm’ın yardımlaşmaya verdiği önem sayesinde, İslâm dünyasında önemli gelişme göstermiş ve hızla yayılmıştır.¹⁶⁶ Şafî mezhebine göre vakıf; bir malı hapsederek (temlik ve temellükten alıkoyarak) yapılan ve belirli şahıslara veya vasıfları belirtilen kimselere tahsis edilen ve amacı hayır olan bir bağış çeşididir.¹⁶⁷ Bu tanımdan anlaşıldığı gibi, mülkiyetin kişinin uhdesinden çıkarak Allah’ın ya da kamunun mülkiyeti haline dönüşmesi vakıfların en önemli özelliğidir.

¹⁶³ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 89.

¹⁶⁴ el-Hâvelî, *a.g.e.*, s. 44-45.

¹⁶⁵ Konevî, Kâsım b. Abdullah, *Enîsü'l-fukahâ fi tarifâti'l-elfâzi'l-mütedavileh beyne'l-fukahâ, Darü'l-vefâ, Cidde 1406*, s. 197; İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, ty. , III, 969; Firuzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yaküb, *Kâmusu'l-Muhît*, Mısır, 1933, III, 199.

¹⁶⁶ Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, X, 7603-604.

¹⁶⁷ eş-Şafîi, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut, VI, 51-52.

Kişi yaptığı vakıf sayesinde bu dünyada dostların sevgisini, ahirette ise sevap kazanmaktadır.¹⁶⁸

Vakıf konusuyla bağlantılı olan camiye vakfedilmiş arazi üzerine imam ve müezzin için ev yapılmasının cevazı bu başlık altında ele alınacaktır. Şunu da söylememiz gerekir ki vakfiyeye sadık kalmak ittifakla esastır. Burada imam ve müezzin için vakıf arazisi üzerinde inşa edilen evleri mescidin birer mütemmim cüzleri olarak kabul edip edemeyeceğimiz ele alınacaktır.

el-Hâvelî bu konuda şunları söylemektedir: “Şayet vakfedilen yer sadece mescidin imarı için vakfedilmişse bu yerde mescit dışında bir şey yapılamaz. Yok, eğer mutlak olarak mescit içindir diye bir ifade kullanılmışsa orada imam evi de yapmak caizdir. Şayet bir yer mescid ve maslahatı için vakfedilmişse orada ihtiyaç olan her şey inşa edilebilir.¹⁶⁹ Özellikle günümüzde imam ve müezzin evi cami hizmetlerinin aksamaması için mescide yakın olması çok önemlidir.

2.2.3. Vasiyet

Vasiyet, tek taraflı olup ölüm sonrasına taalluk eden bir akit türüdür. Bazı eserlerde vasiyet şöyle tanımlanmaktadır: Vasiyet kişinin, malını ölüm sonrasına bağlayarak bir şahsa veya hayır cihetine teberru yoluyla temlik etmesidir.¹⁷⁰ İslâm, ölüme bağlı bir tasarruf olan vasiyete önem vermiş, hem Müslümanları vasiyet etmeye teşvik etmiş, hem de varislere, meşrû vasiyetin yerine getirilmesini emretmiştir. Fakat kişi malının üçte birinden fazlasını da varisleri mağdur etmemek için vasiyet etmemelidir. Bir kimse, malının üçte birinden fazlasını vasiyet ederse bu vasiyet mirasçılardan kabulüne dayanır.

Mirasçı olan bir kimseye meşhur bir hadiste beyan edildiği gibi vasiyet yapılmaz. Yapıldığı takdirde diğer varislerin rızası aranır. Vasiyet, terikenin üçte birini aşmıyorsa bunun varisler tarafından yerine getirilmesi gerekir. Üçte birini aşmıyorsa fazlasını ifâ eylemek için mecburî değildir. Teberrûda bulunmak suretiyle vârisler bu vasiyeti yerine getirebilirler.¹⁷¹ Üzerinde, kimsenin bilmediği kul hakkı

¹⁶⁸ Zuhaylî, a.g.e. , X, 7603.

¹⁶⁹ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 93.

¹⁷⁰ Konevî, *Enisü'l-fukahâ* s. 297.

¹⁷¹ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s.386-387.

olanlar ile ifâ edemediği ilâhî haklar bulunan mükelleflerin ise vasiyet etmeleri farzdır.¹⁷²

el-Hâvelî vasiyet konusunda şöyle söylemektedir: “Şayet biri, alt ve üst katında oturanlara yılda bir hatim okuma ve her gece bir ekmek verilme şeklinde bir vasiyette bulunursa bu vasiyet geçerli olur”.¹⁷³

2.2.4. Bağkur Meselesi

Borçlar hukuk alanında güncelliğini koruyan tartışmalı fikhî konulardan biri de sigortadan ve sigortacılıktan elde edilen kazancın helal olup olmadığı meselesidir. Günümüzde sigortacılığın bir türü olan Bağkur hakkında da sorular sorulmaktadır. Bağkur’un da içinde bulunduğu sigortacılığın yaygınlaşması, bütün dünyada bu sektörün çok kar elde etmesi ve bu hizmette çalıştırılmak için bolca personele ihtiyaç duyması gibi nedenlerle, bu konuyla ilgili âlimlere birçok sorular yöneltilmektedir. el-Hâvelî de bu soruya muhatap olmuş ve konuyla ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Yapılan bu değerlendirmelere bakıldığında el-Hâvelî’nin Bağkur’a, faiz işlemine yol açtığından dolayı Bağkur’un caiz olmadığı kanaatini taşıdığını görmekteyiz. Gerekçe olarak bu işlemde ya devlete fazla para ödenmekte veya devletçe vatandaşa fazladan para verilmektedir.¹⁷⁴ Bu tür işlemlerde aracı olan taraf, faizli işlem yapan bankaya para yatırarak ona yardım yapmaktadır. Bu da bankanın faizli işlem yapmasına yol açtığından haramdır. Şayet sigorta devlet tarafından zorunlu kılınıyor ve kişi de buna mecbur bırakılıyorsa; bu durumda kişi verilen fazlalığı ya almayacak ya da bu mecburiyet karşısında söz konusu fazlalığı alabilecektir ve bu işlemde de kişi herhangi bir günahı irtikâp etmiş olmamaktadır.¹⁷⁵

Halil Güneç Hoca, bu konuda şunları aktarmaktadır: “Bir kimse fâiz almak gayesiyle parasını devlete veya başkasına verir, sonra ilaveli olarak alırsa malûm olduğu gibi bu fâiz sayılır. Fakat devlet, ikramiyeye müstahak olan kimsenin ikramiyesinin bir kısmını peşin, bir kısmını da tahvil suretiyle vadeli ve ilaveli olarak verirse ona fâiz denilse de dinen fâiz değildir.”¹⁷⁶ Maaş ile emeklilik maaşı arasında fark yoktur. Devlet, memuriyette veya başka bir işte çalıştırdığı kimselere maaş

¹⁷² Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, s. 377-379.

¹⁷³ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 37.

¹⁷⁴ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 91.

¹⁷⁵ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 91.

¹⁷⁶ Halil Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İlim Yay. ,1. Cilt, İstanbul 1983, s. 131.

verebildiği gibi, maslahata binaen çalıştırmadığı kimselere de maaş verebilir. Öşür ve vergi gibi şeyler vatandaşlardan zor ile alınıyorsa, bu mallar birbirine karışıp ayrılmaları mümkün olmadığı ve sahipleri tanınmadığı için artık beytülmale ait olur. Hükümdar ve diğer yetkililer istedikleri vatandaşa onu teberru edebilirler. İbn Abidin de hükümdarın, gördüğü maslahata binaen devlet malından istediği kimseye mal verebildiğini ifade ediyor. Ayrıca Cassas kâfir hükümdardan müktesep hakları olması dolayısıyla Müslümanların maaş alabileceğini misal ve tafsilatıyla açıklamaktadır.¹⁷⁷

Kanaatimizce de devletin vatandaşına ödediği fazlalığın herhangi bir mahzuru yoktur. Çünkü devlet vatandaşına dilediği gibi yardımda bulunabilir. Lakin özel şirketlerle yapılan özel sigortalar bu kapsam içerisinde değerlendirilemez. Nitekim bazıları buna da cevaz vermiştir. Bu bilginler müessese olarak varlığına cevaz vermekle beraber bu muamelenin mekruh olduğunu dile getirmektedirler.¹⁷⁸ Mustafa ez-Zerkâ'nın da olaya tekâfül ve teavün nazarıyla bakarak sosyal sigortaların caiz olduğunu söylemektedir.¹⁷⁹

Çağdaş âlimlerden el-Bûtî ise sosyal sigortalar ve zorunlu sigortaların bir çeşit vergi mahiyetinde oldukları için caiz olduğunu¹⁸⁰, ihtiyarî sigortaların (hayat sigortası vb.) ise, kumar mahiyetinde olup, hem sigortayı yapan hem de yaptıran için caiz olmadığını belirtir. Zorunlu olmayan sigortaların müşterilerden cana karşı oluşan risklerin zararlarını tazmin etme karşılığında taksitler aldıklarını ve alınan milyonların ise şirketin kasasına girdiğini söylemektedir. Eğer katılımcılar sadece Allah'ın ilminde olan gaybı bilselerdi, o taksitleri sigortaya yatırmazlardı. Dolayısıyla bu durum hayat sigortası vb. zorunlu olmayan sigortaların, bir çeşit

¹⁷⁷ Halil Güneç, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁷⁸ Faruk Beşer, *Güncel Meseleler ve Dinî Çözümleri*, Paradoks Yay.., 5. Bsk., İstanbul, 2012, s. 251-253.

¹⁷⁹ Zerkâ, Mustafâ Ahmed, *Fetâvâ*, Darü'l-Kalem, 4. Bsk., Dimaşk, 2010, s. 406; Hamdi Döndüren, *Kur'ân ve Sünnete Göre Güncel Fikhî Meseleler*, Işık Yayınları, İzmir, 2011, s. 340.

¹⁸⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, Nur Yay., Ankara 1961, s. 200; Ali Bardakoğlu, *İmihal* (İslâm ve Toplum), Türkiye Diyanet Vakfı İsam Yayınları, II, s. 453; Hayrettin Karaman, *İslâm'a Göre Banka ve Sigorta*, Nesil Yay., İstanbul 1992, s. 255-65. 265; Döndüren, Hamdi, Ticaret Rehberi, Erkam Yayınları, İstanbul trs, s. 270.

kumar mahiyetinde olduklarını göstermekte ve bunların caiz olmadığını ifade etmektedir.¹⁸¹

2.2.5. Merayı Kullanma Hakkı

Birinin özel arazisindeki mera mülkiyet sahibine aittir. Başkaları burada herhangi bir tasarrufta bulunamaz. Şayet birileri bu arazide bir şeyler ekerse buranın sahibi ekilen veya dikilen bu şey araziden kaldırma veya biçme hakkına sahiptir. Belli bir yerleşim merkezindeki halkın istifadesine ayrılmış yerlere mera, otlak denilmektedir. Meralarda özel kişilerin koru ve otlak çevirme hakları yoktur. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Allah ve Resulünden başka kimsenin himâ (otlak çevirme) hakkı yoktur.¹⁸²

Halk arasında genel olarak kiraya verilmek suretiyle gelir sağlayan mülke akar denilirse de İslâm hukukunda “taşınmaz mal ve arazi” manasına kullanılmaktadır. Hanefîler arazi üzerindeki binalarla ağaçlara iki açıdan bakmışlar ve bunları tek başlarına menkul, arazi ile beraber ele alınca da ona tâbi olarak gayrimenkul saymışlardır. Bu sebeptendir ki bina ve ağaçların araziden ayrı olarak satımında şüf'a hakkı söz konusu olmamaktadır (bk. Mecelle, md. 1019, 1020). Buna karşılık, üzerinde bina ve ağaç bulunan bir arazi satıldığı zaman ise yere bağlı olarak bina ve ağaçlar da gayrimenkul sayılmış ve bunlara dayalı şüf'a hakkı tanınmıştır. Mâlikî mezhebi müctehidleri ağaç ve bina konusunda Hanefîlerden farklı bir görüş ileri sürmüşlerdir. Onlara göre bina ve ağaçların bozulmadan varlıklarını korumaları arazinin üzerinde kalmalarına bağlıdır. Bu devamlı bağlılık sebebiyle arazide yer alan ağaçlar ve binalar da tek başına veya arazi ile beraber gayrimenkul sayılır.

Köy ve kasabaların içinde bulunan arsalar ve kenarlarında bulunup evlerin tamamlayıcısı durumunda olan ve harîm denilen yerlerin kullanımı sahiplerininindir. İslamiyet, toprakta da özel mülkiyete dokunmamıştır. Alın teriyle kazanılan mallar, sahiplerininindir. Meskûn olan veya mamur bir yerin sahası, ihya etmek sureti ile mülk edinilemez.

¹⁸¹ Bûtî, Muhammed Said Ramazan, *Maa'n-Nâs Meşverât ve Fetâvâ*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 2009, I, 44.

¹⁸² Buhârî, *Cihâd*, 146.

2.2.6. Faiz (Riba)

Faiz yasağı İslâm'ın temel ilkelerinden biridir. Bu konuda birçok âyet ve hadîs bulunmaktadır. Âyetlerden birinde yüce rabbimiz şöyle buyurmaktadır. “*Ey iman edenler! Kat kat artırılmış faiz olarak yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.*”¹⁸³ Faizle uğraşanların durumlarını belirtmek için rivâyet edilen hadisler de tüyler ürperticidir.

el-Hâvelî, banka aracılığıyla araç alma konusunda şunları söylemektedir: “Hiçbir durumda kişinin faizle bankadan araç alması caiz değildir. Böyle bir işlem kesinlikle haramdır. Bu işlemde kişinin aşırı dara düşmesine bakılmaz çünkü burada zaruret söz konusu değildir, asıl amaç zenginliğine zenginlik katmaktır.”¹⁸⁴ Ayrıca el-Hâvelî burada sürekli kar etmek ve zarar etmemek şartıyla elektrik satın almanın da caiz olmadığını söylemektedir. Böyle şartlı akitler batıldır ve bu şartlar yapılan akdi bozmaktadır.¹⁸⁵

el-Hâvelî, menfaat karşılığı birine ödünç verme konusunda şunları söylemektedir: “Şayet borç veren alandan daha kazançlı çıkacak bir şart koşmuşsa bu işlem caiz değildir.”¹⁸⁶ Bugün dünyada bankacılık sistemi faiz üzere kurulduğu bilinmektedir. Bazı İslâm ülkelerinde mevcut olan İslâmî bankalar ise bunların dışında tutulabilir. Müslümanların şer‘î hükümlerden uzaklaşmaları ve batı medeniyetini örnek almaları beraberinde birçok sorunlar meydana getirmiştir. Bu sorunlardan biri de faiz ve bankalarla çalışma sorunudur. Bûtî, bankalarla zaruret ve ihtiyaç durumlarında çalışmanın caiz olduğunu, konut sıkıntısı, malın hırsızlardan korunması ve emanetin bankadan başka verilebilecek güvenli yerlerin bulunmaması, açlık ve vb. sorunların söz konusu olduğu durumlarda “zaruretler haramı helal kılar”¹⁸⁷ kaidesine paranın bankaya emaneten bırakılabileceğini söylemektedir.¹⁸⁸ Bûtî'ye göre, faiz ister Müslüman ülkelerde olsun ister gayr-ı müslim ülkelerde olsun her yerde haramdır. Dâru'l-harb kabul edilen ülkelerde ise, durum farklıdır. Çünkü

¹⁸³ Âl-i İmran, 3/130-131.

¹⁸⁴ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 106.

¹⁸⁵ el-Hâvelî, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁸⁶ el-Hâvelî, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁸⁷ Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz fî şerhi'l-kavai'di'l-Fıkhiyye*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2014, s. 222.

¹⁸⁸ Bûtî, *Ma'ân-Nâs*, I, 57.

dâru'l-harb konusu ihtilafli bir konudur ve bu günkü durumda Amerika ve Avrupa devletleri dâru'l-harb sayılmamaktadır.¹⁸⁹

Bûtî'ye göre, faiz geliri hiçbir şekilde yenilmez ve bankaya bırakılmaz. Faizden elde edilen malın hükmü, kaybolan ve sahibi bulunamayan malın hükmü gibidir. Faizden elde edilen paralar Müslümanların maslahatı için harcanmalıdır. Bûtî, İslâmî bankaların mal sahipleriyle faiz muamelesi yapmadıklarını, aldıkları parayı değişik alanlarda çalıştırıp paralarına oranla kar verdiklerini ifade etmektedir. Bûtî, Katılım bankalarının muamelesinin bir şekilde murabaha akdi mahiyetinde olduğunu da ayrıca ifade etmektedir.¹⁹⁰

2.3. AİLE HUKUKUYLA İLGİLİ VERDİĞİ FETVALAR

İslam, hukuk nizamı içinde, bugün Ahvâl-i şahsiyye ismiyle anılan, bütün ailevî durum ve ilişkileri düzenleyen hak ve sorumlulukların sınırlarını belirleyen şümullü bir sistem getirmiştir. İslam hukukunda geniş bir yere sahip olan aile konusunun içeriğini büyük oranda “evlenme ve boşanma” hususları teşkil etmektedir. Aile hukuku alanında önemli bir yeri olan evlilik, İslam'ın meşru kıldığı bir kurum olup, özellikle Hz. Peygamber'in (sav) hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Meveddet ve rahmet esası üzerine kurulu bu düzeni muhafaza etmek çok önemlidir.¹⁹¹ Hatta Hz. Peygamber, ashabından ibadete çekilmek isteyenleri bu işten menederek evliliği daima teşvik etmiştir. Evliliği terk edenin sünnetini terk ettiğini ve kendi ümmetinden olmadığını ifade etmiştir.

Kur'an-ı Kerim, “İçinizden, kendileriyle huzur ve sükûnete kavuşacağınız eşler yaratıp; aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varlığının belgelerindedir”¹⁹² anlamındaki ayette evlilik akdinin amacı, tarafları yalnızlıktan kurtararak huzur ve sükûnete kavuşturmak olarak belirlenmiştir. Evlilik hayatındaki bu değerlerin oluşabilmesi için tarafların, hak ve sorumluluklarını yerine getirmesi önemlidir. İslâm her iki tarafın haklarını güvence altına alacak kurallar vazederek, evlilik birliğinin amacına uygun sürdürülmesine ihtimam göstermiştir. Nikâh akdi ile hayatlarını birleştiren erkek ve kadının bir ömür boyu birlikteliklerini devam

¹⁸⁹ Bûtî, *a.g.e.* , I, 57.

¹⁹⁰ Bûtî, *a.g.e.* , I, 57.

¹⁹¹ Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar Ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakfı, 3. Bsk. , Konya, 2015, s.265-266.

¹⁹² Rum, 30/21.

ettirebilmeleri sabır, tahammül ve hoşgörü içerisinde iyi geçinme yollarını aramalarıyla mümkündür. Karı ve koca evlilik hayatlarını dinin ve toplumun beklentilerini karşılayacak şekilde hoşgörü ve sabırla idame ettirmelidirler ve elden geldiğince bu akdi muhafaza etmeye çalışmalılar. el-Hâvelî bu konuda aşağıda yer verilen hususlarla ilgili birtakım fetvalar vermiştir. Bunları şöyle sıralayıp değerlendirmemiz mümkündür:

2.3.1. Talak

Fıkıh terimi olarak talak “belli lafızlarla nikâh akdinin bozulmasını ifade eder.¹⁹³ Türkçedeki karşılığı boşama veya boşanmadır. Kur’an-ı Kerîm’in 65. süresine isim olmuştur. Talak ve aynı kökten türeyen kelimeler ayet ve hadislerde çok defa terim anlamıyla geçmektedir. İslam boşamaya müspet bakmamakla beraber ona cevaz vermiştir. İki taraf için evlilik nimet olmaktan çıkmış ve hayat çekilmez bir duruma gelmişse işte o zaman İslam talak için izin vermektedir.¹⁹⁴

Talak niyet olmaksızın sarîh lafız ve talâka niyet edilmekle birlikte kinayeli lafızlarla olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kinayeli lafızlarda niyetin lafzın tümüne bitişik olması şarttır. Talakın sarîh lafızları *Talak*, *Firak* ve *Serah*/serbest bırakma kökenli lafızlardır. "Talaktuki, Enti talikun, Mutallakatun ve Ya Taliku" vs.¹⁹⁵ Talakın kinayeli lafızları ise şunlardır: Sen boşanmışsın, sen beriyessin, benimle olan bağın kesilmiş, bainsin, iddetini bekle, rahmini temizle, ailene katıl, ipin boynunun üzerindedir, senin üzerinde yetkim yok, uzaklaş, beni kendi halime bırak, bana veda et¹⁹⁶ gibi lafızlardır. ¹⁹⁷Talâka niyet etmekle birlikte kinayeli lafızla yapılan boşama vaki olur ama bunlarla talâka niyet edilmemişse yani boşama değil de başka manayı kastederse karısı boş olmamaktadır. Yemini ile bu tasdik edilir ve talak vaki olmadığına karar verilir.

el-Hâvelî, bölge halkı arasında sıklıkla meydana gelen boşanma konusuna çok toleranslı davranmaktadır. Mümkün olduğu kadar aileyi kurtarmaya çalışır. Bir ara kendisine gelen bir boşanma olayını hallettikten sonra Hocamız, "Önemli olan sağ-

¹⁹³ el-Müceddidî, *et-Ta'rifatül-fikhiyye*, "Talak", s. 136; İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1990, X, 225; Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac*, IIIV,2.

¹⁹⁴ Mahmud Şaltût, *el-Fetâvâ*, Darü's-şurûk, 18. Bsk. , Kahire 2004, s. 269.

¹⁹⁵ Nevevî, Ebû Zekerîya Muhyiddin b. Seref, *Minhacü't-talibîn*, s. 339; Ğamravî, *Envârü'l-mesâlik*, s. 498.

¹⁹⁶ Nevevî, *Minhacü't-talibîn*, s. 474.

¹⁹⁷ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac*, IIIV,5-10.

lıklı bir evliliğin vuku bulmasıdır, aileyi birleştirmek için her türlü çareye başvurmak gerekir," demiştir.¹⁹⁸ el-Hâvelî'nin talakla ilgili verdiği fetvaları incelediğimiz zaman bu ifade görülen yöntemin çokça uygulandığını görmekteyiz. Örnek olarak şu fetvaları verebiliriz:

el-Hâvelî'ye şöyle bir talak sorusu iletilmiştir: Ali, hanımına şöyle demiştir: "Üç talakın benden gitmiştir, babanın evine git, sen annemsin, bacımsın, sen bana lazım değilsin." Sözü edilen kişi bu sözünü olaya şahit olan sofi Hüseyin ve Yasin'in huzurunda da tekrar etmiştir. el-Hâvelî, bu soruya şöyle cevap vermektedir: "Bu sözün talak konusunda kinaye olduğu açıktır. Bu sözü söyleyen Ali'ye neye niyet ettiğini sormuş, o da, bu sözü söylemeden önce kalbimde boşanma kastının var olduğunu, fakat bu sözü söylerken herhangi bir şeye niyet etmediğini söylemiştir. Bunun üzerine el-Hâvelî kinaye sözünün geçerli olabilmesi için niyetle birlikte olmasının gerekliliğinden hareketle boşanmanın gerçekleşmediğine karar vermiştir."¹⁹⁹

el-Hâvelî, kendisine gelip karısına " seni boşadım, babanın evine git ve yanıma gelme" diyen bunu iki defa tekrar ettiğini ama üçüncü kez tekrar edip etmediğini hatırlamadığını iddia eden birine şöyle demektedir. "Şayet üç defadan az ise tahlile gerek yoktur ve yeni bir nikâhla evlilik devam eder. Eğer şahitsiz veya velinin izninin olmadığı şeklindeki ihtilaflı bir nikâh kıyılmışsa, bu durumda da yeni bir nikâhla evlilik devam eder."²⁰⁰

el-Hâvelî, "her üç nikâhın benden boş olsun" şeklindeki bir cümle hakkında şunları söylemektedir: "Bana göre bu ifade ne sarih ne de kinayedir. Dolayısıyla hiç bir şekilde talak gerçekleşmemiştir. Fakat yine de öğrencisi Molla Havî, Şafî mezhebine göre bu kişinin nikâhını tecdîd etmiştir."²⁰¹

Bir diğer mektupta ise el-Hâvelî, rabita sözcükleri kullanılmadan yapılan boşamalarda ilk cümlelerin lağv olduğunu ifade etmektedir. el-Hâvelî, " bir, iki, üç, talakın benden gitti, git seni boşadım" diyen birinin bu cümleleriyle ilgili şöyle demektedir. "Bir, iki, üç lafzı lağvıdır; herhangi bir hüküm ifade etmez. el-Hâvelî, طلاق kelimesi yerine تلاق kelimesini kulansa bu kelime kinaye lafız olur. Şayet yemin edip bu kelimeyle ben talak kelimesini kastetmedim dese yine de talakı vaki olmaz.

¹⁹⁸ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 12.

¹⁹⁹ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac*, IIIIV, 19; el-Havelî, *a.g.e.*, s. 47.

²⁰⁰ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 12.

²⁰¹ el-Havelî, *a.g.e.*, s. 24.

²⁰² Ancak ط yerine ت'yi kullanan bir kavimse bunlar için تلاق kelimesi sarih lafız olarak kabul edilir ve hüküm ona göre belirlenir.”²⁰³

el-Hâvelî, Muş Derhas köyünden birinin sinirli halinde kayınpederine “kızın anamdır, bacımdır, al eve götür” sözünü talak ve zihâr olarak değerlendirmemekte ve bu lafızların kinaye lafızlar olduğunu söylemektedir. Şayet bu şahsa talak ve zihârı kastetmediğine dair yemin ettirilse o da bunlardan herhangi birini kastetmediğini söylese talak ve zihâr hükümleri uygulanmaz. el-Hâvelî, adama Zeki ve Tahsin şahitlik edince ona yemin kefaretinin gerektiğini söylemektedir.²⁰⁴

el-Hâvelî, velisiz veya şahitsiz yapılan ve ihtilaflı sayılan nikah sonucu gerçekleşen talakla ilgili şunları söylemektedir. “İbn Hacer’e göre bu durumda tahlil gerekir; bu nikâhı batıl gören diğer Şafiîlere göre ise tahlile gerek yoktur ve yeni bir akitle nikâh kurulabilir. Çünkü batıl olan bir nikâh yok hükmündedir.”²⁰⁵

el-Hâvelî, “Şayet kocan bizzat gelip seni götürmezse ananın talakı üzere yemin olsun ki seni göndermeyeceğim” şeklindeki bir talak problemi hakkında şunları söylemektedir: “İbn Hacer’e göre bu adamın kızını kocasının evine göndermesinde sakınca yoktur; çünkü bu yemin lağvıdır. Remlî’ye göre ise bu kinaye bir lafız olduğundan yeminle talak kastetmediği sürece talak vaki olmaz.” el-Hâvelî, bu bağlamda Muhammed er-Remlî’nin İbn Hacer’e denk olduğunu, dolayısıyla Remlî’in sözleriyle amel edilebileceğini de sözlerine eklemektedir.²⁰⁶

el-Hâvelî, talak konusunda fetva verirken özellikle toleranslı davrandığı gibi, sorulan her fetva için ciddi araştırmalar yapar, incelediği görüşler arasında halkın yararına olanı tercih eder ve ona göre fetva verirdi. el-Hâvelî bu cümleden olmak üzere üç talakla hanımını boşayan bir kişinin, boşadığı hanımı bir başkasıyla evlenmeden tekrar onunla evlenip evlenmeyeceği konusundaki bir meselede şunları söylemektedir: “İbn Hacer’e göre ihtilaflı bir nikâhla evlenip sonra üç talakla hanımını boşayan kişi tahlil (ikinci biriyle evlenme) olmadan onunla bir daha evlenemez. Ona göre söz konusu kişi, bu nikâhın batıl olduğunu söyleyenleri de taklit edemez. el-Hâvelî ancak bana göre boşanan bu kişilerin yeniden evlenmeleri

²⁰² el-Havelî, *a.g.e.*, s. 13; el-Bekrî ed-Dimyâtî, Ebubekir, *a.g.e.*, IV-16.

²⁰³ el-Havelî, *a.g.e.*, s. 20; Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac*, IIIV,2.

²⁰⁴ el-Havelî, *a.g.e.*, s. 26; Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac*, IIIV,10-18.

²⁰⁵ el-Havelî, *a.g.e.*, s. 15.

²⁰⁶ el-Havelî, *a.g.e.*, s. 22.

için tahlil zorunlu değildir. Remlî, İbn Kasım ve Muğnî'ye göre sözü edilen kişi ilk nikâhının geçersiz olduğunu söyleyenleri taklit edip, tahlil olmaksızın nikâhını yenileyebilmektedir.

Talak konusunda fetva verirken özellikle evliliğin devamını sağlamak için toleranslı davranan el-Hâvelî'yi buna sevk eden temel etkenin bunun çok vahim sonuçlar doğuracağına olan inancıdır. Ona göre evlilik, fertler kadar toplumu da yakından ilgilendiren bir yönü bulunmaktadır. Zira boşanmalar, toplumsal değerleri de olumsuz etkilemektedir. Mutsuz bireylerin, aile eğitiminden uzak çocukların ve boşanmaya bağlı olarak karı ve kocanın aileleri arasında oluşan kinin, sosyal barış ve toplumsal huzura olan zararı hepimizin malumudur.

2.3.2. Zihâr

Sözlükte “sırt, arka, yüzey” gibi anlamları bulunan zahr kelimesiyle ilişkili olan zihâr terimi, kocanın kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen ebedi yasak olan mahrem bir kadına benzetmesidir.²⁰⁷ Şayet kişi kendisine haram olmayan birine benzetirse bu durumda söyledikleri lağv olmaktadır.²⁰⁸ Kelime bu anlamda fiil kalıbıyla Kur'an'da üç yerde geçmektedir.²⁰⁹

el-Hâvelî, “ karısına sen anamsın, bacımsın” diyen birine zihârı anlattıktan sonra bu anlattığımı mı kastettin diye sorar. Adam cevaben kesinlikle böyle bir şey kastetmedim dedikten sonra el-Hâvelî ona yemin ettirdikten sonra yemin kefareti vermesi gerektiğini söyler.²¹⁰ Burada görüldüğü gibi el-Hâvelî, soruyu dinledikten sonra yanlış fetva vermemek ve kişileri yeni sıkıntılara maruz bırakmamak için önce adamın kastını öğrenmektedir. Meseleyi de adama kavratıp niyetini anladıktan sonra soruyu cevaplamaya geçerek çözüme kavuşturmaktadır.

2.3.3. Rada' Meselesi

Sözlükte “süt emmek; emzirmek” anlamlarındaki radâ' (rıdâ') kelimesi terim olarak “bir kadının sütünün memeden emme döneminde (iki yaş içerisinde²¹¹)

²⁰⁷ Konevî, *Enisü'l-fukahâ*, s. 162; Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac*, IIIV, 177.

²⁰⁸ Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, IX, 7125-126.

²⁰⁹ el-Ahzâb 33/4; el-Mücâdele 58/2-3.

²¹⁰ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 65.

²¹¹ Heytemî *Tuhfetü'l-Muhtac*, IIIV, 288.

yutulması” demektir.²¹² *Emzirmeyi tam yapmak isteyen için anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler.*²¹³ Haramlık oluşmasının sebebi çocuğun bünyesinin oluşmasında anneye benzemesindedir. Bunun için bu emmenin yeterli olup çocuğun ilk iki yaşındayken olması gerekmektedir.²¹⁴ Ayrıca ayette “*Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı.*”²¹⁵ buyurularak süt akrabalığın haramlığa sebep olduğu görülmektedir.

el-Hâvelî, beş emzirmenin²¹⁶ gerçekleşmesi durumunda hürmetin meydana geleceğini ve bunun evliliklere mani olacağını ama eğer emzirme beş²¹⁷ seferden az gerçekleşmişse bunun hürmetle değil de helallikle neticeleneceğini söylemektedir.²¹⁸ Nitekim aşağıda Müslim’de yer alan “*Bebeğin bir veya iki kere süt emmesi, süt akrabalığı /haramlık sebebi olmaz.*”²¹⁹ Şeklindeki rivayet bir veya iki emmenin yeterli olmayacağını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Ayrıca süt emmenin kabulü için iki erkek, bir erkek iki kadın veya dört kadının şahitliği gerekir. Bu şahitlik de göğüsten emme, sütanne olarak kiralama, bebeğin sütü yutkunduğunu görme şekilleriyle gerçekleşir.²²⁰

2.3.4. Mefkûd Koca

Literatürde hayatta olduğu halde evine gelmeyen kimseye gaip; bulunduğu yer veya hayatta olup olmadığı bilinmeyen kimseye ise mefkûd denir. Mefkûd kelimesi terim olarak kaybolmuş ve hayatta olup olmadığı hakkında bilgi bulunmayan kişiyi ifade eder.²²¹ Bir kısım fıkıh eserlerinde bu tanıma eklenen “ve yeri bilinmeyen” şeklindeki unsurun mefkûdü belirlemede ayrı bir kıstas olmadığı ve bununla “yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen” (gâib) manasının kastedildiği anlaşılmaktadır.

²¹² el-Müceddidî, *et-Ta’rifatül-fıkhiyye*, “Rada”, s. 105; Heytemî *Tuhfetü’l-Muhtac*, IIIIV, 283-84.

²¹³ el-Bakara, 2/233.

²¹⁴ Heytemî *Tuhfetü’l-Muhtac*, IIIIV, 285-86; Dihlevî, *Hüccetüllahi’l-Baliğa*, s. 336.

²¹⁵ Nisa, 4/23.

²¹⁶ Nevevî, *Minhacü’t-talibîn* s. 509.

²¹⁷ Müslim, “Rada”, 2; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 10; İmam eş-Şafii, Muhammed b. İdris, el-Ümm, thr. , M. Mataraci, Beyrut, 1993, V, 44-45.

²¹⁸ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s.21.

²¹⁹ Müslim, “Radâ”2; Tirmizî, “Radâ”3.

²²⁰ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 25; Nevevî, *Minhacü’t-talibîn*, s. 510.

²²¹ Konevî, *Enisü’l-fukahâ*, s. 191; Mehmet ERDOĞAN, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 355.

Mefkûd; yolculuğa çıkan, fakat daha sonra ölümü, hayatı bulunduğu yer, düşmanın kendisini esir edip etmediği hakkında bilgi alınamayan ve öldüğü ya da öldürüldüğü belli olmayan adamdır.

Şafî mezhebinde koca mefkûd ise veya kendisinden haber alınamıyorsa, karısı ölüm haberini kesin olarak öğrenmedikçe veya boşandığını kesin olarak bilmedikçe evlenemez. İmam Şafî'nin ilk kavline göre, kadın dört yıl bekler ve vefat iddetini bekledikten sonra başka biriyle evlenebilir.²²² Hâkim imamın ilk kavline göre hüküm verirse, mezhebin asıl görüşü ve imamın son kavline göre hükmü bozmak mümkündür. Lakin kadın, dört yıl bekleyip iddeti tamamladıktan sonra evlenir de kocasının öldüğü açıklanırsa, İmam'ın son görüşüne ve mezhepte en sahih kavle göre bu kıyılan son nikâh akdi sahihtir ve geçerliliğinde herhangi bir sıkıntı da yoktur. İkinci nikâh sahih kabul edilse ilk kocanın verdiği mehir de geri verilmelidir.²²³

Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesinde görüldüğü gibi Hanefî mezhebinin değil de Maliki mezhebinin görüşü dikkate alınmış ve hüküm de ona bina edilmiştir. Savaş durumunda bu dört yıllık süre de bir yıla düşürülmüştür. Bu sayede mağduriyetin çıkmasına engel olunarak maslahat prensibi dikkate alınmıştır.

Hanefî ve Şâfîlere göre kocası mefkûd olan kimse, kocasının akranlarının yaşayacağı süreye kadar bekleyecektir.²²⁴ Mâlikîlere göre ise, kocası mefkûd olan bir kadın dört yıl sonra eşinden boşanmış sayılacaktır.²²⁵ Bu boşama Malikilerde bain boşama hükmündedir.²²⁶ Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde kadının uzun süre beklemesinin doğuracağı zarar da göz önüne alınarak Mâlikîlerin içtihadı kanunlaştırılmıştır.

Kocanın gaip olması Hanefî ve Şâfîlerde boşanma talebiyle mahkemeye başvurma sebebi olarak kabul edilmemiştir.²²⁷ Mâlikî ve Hanbelîlerde ise, koca meşru bir mazeret sebebiyle evinden ayrıldıysa, kocanın kadına zarar verme kastı olmadığı için, kadının mahkemeye başvurma hakkı yoktur. Koca meşru bir mazereti olmaksızın evini terk ettiyse, kadın boşanma talebiyle mahkemeye başvurabilir.

²²² Maverdî, Ali b. Muhammed b. Muhammed Ebû'l-Hasan el-Basrî el-Bağdâdî (v. 450/1058), *el-Hâvî fi fihhi's-Şafîi*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1994, XXI,316.

²²³ Maverdî, a.g.e. , XXI, 316-19; Nevevî, *Minhacü't-talibîn*, s. 504.

²²⁴ Şafîi, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1983, V, 153; Maverdî, a.g.e. , XXI, 316.

²²⁵ İbn Rüşd, a.g.e., II, 43.

²²⁶ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 343.

²²⁷ Şafîi, a.g.e. , V, 346

Mâlikîlerde kadının mahkemeye başvurmak için kocasından ayrı kalacağı süre, en az bir yıl olarak belirlenmişken, Hanbelîlerde bu süre altı aydır.²²⁸

2.4. CEZALARLA İLGİLİ VERDİĞİ FETVALAR

İslam hukukunun bir alt başlığını İslam ceza hukuku oluşturmaktadır. Fıkıh kitaplarında ceza hukuku Ukûbat başlığı altında işlenmektedir. İslam ceza hukuku, kamunun yararı için konulmuş haram ve bu davranışlara devletin uyguladığı cezalarla beraber devletle birey ilişkilerini düzenleyen hukuktur.²²⁹ İslam hukukunun ilk ve en esaslı kaynağı olan Kuran'da Ukûbat diye ayrı bir bölüm yer almamaktadır. Ancak Kuran hükümlerinin sınıflandırılmasında ceza hukuku kapsamına giren konular, "Ukûbat" adıyla anılmaktadır. Kuran ve Sünnet İslam ceza hukukunun da asli kaynağı olup bu alandaki temel prensipleri ve amaçları belirler. İslam hukukçuları ve hukuk ekolleri ise bu esas amaçların günlük hayata uygulanma tarz ve şartlarıyla ilgili hukuki yorum ve ayrıntıyı geliştirerek kendi devir ve toplumlarının problemlerini bu çerçevede çözmeye çalışmışlardır. Kuran ve Sünnet'in belirlediği cezalar netice itibariyle İslam'ın korunmasını esas aldığı beş temel değerini yani akıl, din, can, ırz ve malın korunmasını, insanların genel ve özel yararını bir denge içinde gözetmeyi hedef alır. Bu cezalar, İslam'ın kötülüğü önleyip iyiliği hâkim kılma ilke ve gayretinin bir parçasıdır.²³⁰

2.4.1. Kısmet/Taksimat

Kısmet, ölçmek veya başka bir yolla payları kısımlara ayırmak suretiyle birbirinde ayırt etmek ve birini ötekenden ifraz etmektir.²³¹ Taksim ifraz, mübadele ve red olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. İfraz, hissedarlar arasında müşterek mülkün hisselerine düşen miktara göre taksimi suretiyle parçalara ayrılmasıdır.²³² Ortaklar ifrazda taksime icbar edilir ki birbirlerine ortaklıkta zarar vermesinler. Ortak olan şeyler, tür itibariyle aynı ise kıymet itibariyle farklı olup bu tür mallar da zorunlu olarak taksim caiz olur. Mübadele, bir şeyi başka bir şey ile değiştirmektir. Mübadele hakkına karşılık ivazı (bedel) alması çoğunlukla misliyattan

²²⁸ Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, *Ahvalu's-şahsiyye*, el-Mektebetü'l-henifiyye, İstanbul, ty. , s. 306.

²²⁹ M. Cevat Akşit, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, Gümüşev Yay. , İstanbul, 2011, s. 29 vd.

²³⁰ Ali Bardakoğlu, DİA, "Ceza" Md. , Cilt:7, İstanbul 1993, s. 472.

²³¹ Remlî, *Nihaytü'l-muhtac*, VIII, s. 283.

²³² Mehmet Erdoğan, *a.g.e.* , s. 232.

olmayan şeylerde geçerlidir. Çünkü bu gibi şeylerin birbirleri arasında farklılık vardır. Red ise taksimde bir red yani bir bedel verme veya paylaştırılanın dışında bir malın reddidir. Red söz konusuysa o vakit bu taksim bir ifraz olmayıp bir satıştır. Mesela müşterek arazinin bir tarafında bulunan kuyu veya ağacın paylaşılmasına imkân yoksa kura yolu ile bu arazi paylaşılır. Kura yoluyla onu alan kişi, kuyunun veya ağacın kıymetinin pay bedelini karşı tarafa öder. Aynı şekilde paylar arasında dengeyi sağlamak söz konusu olduğu takdirde de, kıymet ödemek suretiyle taksim bir satış olmaktadır. Şayet müşterek olan şeyler, farklı türden ise mecburi olarak taksim caiz olmaz. Bu tür müşterek mallarda, adaleti sağlama imkânı olmadığından hâkim ortakları taksime mecbur tutamaz. Ortaklar bu durumda satış yoluyla birbirlerinden ayrılma imkânına sahiptir.²³³

el-Hâvelî de taksimin üç kısımdan oluştuğunu söylemektedir. Bunlardan ifraz, aynı vasıflara sahip arazi gibi mallarda payların eşit bir şekilde paylaşılmasıdır. Mübadele/ Ta'dil, ortak malın kıymet itibariyle paylaşılması işlemidir. Normalde arazi veya mal biri diğerinden daha değerlidir ama ikiye böldüğümüzde biri zarar edecektir. Bu durumda kıymet itibariyle eşitlenip üleştirilir. Yani taksim sonucu ortaya çıkacak parça ve birimleri aynı değerde olmayan bir malın, meselâ bir arazinin taksimi ise ya eşdeğerde olan kısımların ayrı ayrı taksimi biçiminde veya arazinin metrekare eşitliğiyle değil farklı büyüklükte, fakat eşit değerde bölümlere ayrılması şeklinde yapılır. Kısacası müşterek malın taksiminde ortaklardan hiçbiri zarar görmüyorsa, diğer bir ifade ile ortaklardan her biri kendi payı olan kısımda taksimden önce o maldan elde edilen menfaati elde etmeye devam ediyorsa o mal bölünebilir mal olarak kabul edilir. Kısmete rıza göstermeyen ortak taksime, kötü ortaklığından kurtulmak için, zorlanılır.

Red (bedel verme, satış) ise ayrılmayan malın satıldıktan sonra eşit bir şekilde yoluyla paylaşılması olduğunu ifade etmektedir.²³⁴ Bu tür mallar ortaklardan birine terkedildiğinde diğer ortaklar kendi paylarının değerini o mala bütünüyle sahip olandan tahsil ederler. Satıldığında ise bedeli aralarında hisseleri oranınca paylaştırılır. Taksimin ilk ikisinde mümteni/kısmete rıza göstermeyen ortak, taksime

²³³ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 34.

²³⁴ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 33-34.

mecbur kılınır; redde ise taksim değil de satış yoluyla ortaklık ilişkisine son verilebilir.²³⁵

Yukarıda zikredilen bilgilerle ilgili şunları söylemek mümkündür: Taksim bir ifraz işidir. Eğer müşterek malikler arasında adaleti sağlamak için ivaz gerekiyorsa bu takdirde sadece o bölümde bir satış söz konusu olur. Eğer müşterek mülkiyet ivazsız taksim edilemiyorsa satış yoluyla ortaklığın giderilmesine imkân tanınmış olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak bu satış tarafların karşılıklı rızaları ile gerçekleşecek bir durumdur.

2.4.2. Şöhrete/Yaygınlığa Dayalı Şahitlik

Şahitlik, üçüncü kişilerin bulunduğu ortamda duyduğu ve gördüğü şeyleri kişinin bildirmesidir.²³⁶ Kulaktan duyma şahadet şöhret bulduktan sonra kimi durumlarda kabul edilmektedir. Kulaktan duyma şahadet nikâh, nesep, ölüm ve kaza gibi bazı yerlerde şahitler şahadette bulunup, biz görmedik fakat bizim yanımızda, bu hadise şöhret buldu derlerse; bu şahadetleri caiz olabilmektedir.

el-Hâvelî “Veysel Karanî hazretlerinin makamı benimdir” şeklindeki bir iddia ile ilgili şunları söylemektedir: Bunu söyleyen kişi iki adil şahit getirmek zorundadır. Şahitler de salt duyuma dayanarak sözü edilen yerin bu kişiye ait olduğuna dair şahitlik etmeleri yeterli değildir. Duyulan bilgilerle yapılan şahitlikte haberin, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir cemaatten duyulması şarttır. Mezhepte zayıf da olsa bir kavle göre, haberin adil iki kişiden duyulması yeterlidir.²³⁷

2.4.3. Organ Nakli

Organ nakli tıbbın gelişmesiyle birlikte sıklıkla gündeme gelen yeni fıkhi meselelerin başında gelmektedir. Fakîhler bu meseleyle çoğu zaman karşılaşmaktadırlar. Bu mesele fıkıhçılığını konu edindiğimiz el-Hâvelî’ye de sorulmuştur. el-Hâvelî, karşılaştığı organ nakli konusuyla ilgili, doğrudan naslara başvurmak yerine, daha çok fıkıh eserlerinde yer alan ve meseleye ışık tutan ifade ve argümanlar yoluyla cevap vermeye çalışmaktadır. Onun konuya ilişkin verdiği fetvaya bakıldığında da şunları söylememiz mümkündür: el-Hâvelî Şafîî fıkıh kaynaklarında zikredilen bilgilerden hareketle anasından alınan rahimin kızına

²³⁵ el-Hâvelî, *a.g.e.*, s. 54

²³⁶ Konevî, *Enisü'l-fukahâ*, s.235.

²³⁷ Nevevî, *a.g.e.*, s. 638-639.

naklinin caiz olduğunu söylemektedir. O, bazı fihhi eserlerde yer alan: “Eğer bir insanın bir organı kesilip de başkasına yapışır ve orada hayat bulursa, yapıştığı kişiye ait sayılır”²³⁸ şeklindeki ifadelerle dayanarak annenin rahminin kendi kızına nakledilmesinde herhangi bir sakıncanın söz konusu olmadığını ve bu konunun çok net olduğunu ifade etmektedir.²³⁹ Burada da Hocamızın çok cesaretli olduğu gözden kaçmamaktadır.

el- Hâvelî ayrıca bir erkeğin eli bir bayana nakledilirse o bayanın bir parçası hükmünü alacağını söylemektedir. Bu durumda o uzuv erkekten alınmış olsa da erkeğin eli bayandaki o menkul uzva değdiğinde bayandan bir cüz olduğu için abdestleri bozulur.²⁴⁰

el- Hâvelî bu eserde yer alan ifadelerle yetinmemiş konuyla ilgili varid olan bir hadisi şerifi ayrıca bu hükme delil olarak göstermiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.v.) :“Ey Allah’ın kulları! Tedavi olun. Çünkü Allah, çare ve dermanını vermediği hiçbir hastalık yaratmamıştır,”²⁴¹ mealindeki hadisi her hastalığın bir ilacının bulunduğunu, tedavi yollarına başvurmanın teşvik edildiğini hatta bizzat Hz. Peygamberin (s.a.v.) de hastalandığında tedavi olmuş, yakın çevresine ve ashabına da tedavi olmalarını tavsiye etmiştir.

Organ nakli canlıdan olunca veren kimsenin hayatına ve işlevine ağır şekilde zarar vermeksizin alınabilen organlar yönünden mümkündür. Günümüzde yaşayan insandan, doğal bir süreçle yeniden oluşabilen ve böylece işlevini yeniden yerine getirebilen organ veya dokuların alınabileceği konusunda neredeyse tereddüt yoktur.²⁴² Ama ölüden alınabilecek organ ve doku türleri yönünden genetik özellik taşıyan cinsel organlar hariç, herhangi bir sınırlama gözükmemektedir.²⁴³

Ayrıca bu bağlamda, tedavi amacına yönelik olmak kaydıyla, organ ve doku nakli uygulamaları da tıbbi müdahale kapsamında değerlendirilebilir. İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre; suni organ ve doku kullanımı da dâhil olmak üzere

²³⁸ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 58.

²³⁹ el-Havelî, *a.g.e.*, s. 58.

²⁴⁰²⁴⁰ el-Havelî, *a.g.e.*, s. 59; en-Nevevî, Muhammed b. Ömer b. Ali(ö. 1316 h.) *Nihayeti’z-zeyn fi irşadi’l- mübtediîn*, Darü’l-besâir, Kahire 2011, s. 40.

²⁴¹ İbn Mâce, *Tıb*, 1; Tirmizî, *Tıb*, 2; Aynı hadisin Buharî’deki rivayetinde “İhtiyarlık dışında” ifadesi yer almamaktadır. Buharî *Tıb*, 1.

²⁴² Nevzat Toroslu, *Organ Aktarma ve Cezai Sorumluluk*, AÜHFD, cilt 35, Sy. 1, Ankara, 1979, s. 99-100.

²⁴³ Abdulaziz Beki, *İslam Hukuku Prensipleri Işığında Organ Nakli*, , Bekke Yay. , Kayseri,1993, s. 156.

bütün tedavi yolları tüketildikten sonra bir şifa ümidi olarak organ nakli ihtimali alternatifsiz bir çare olarak belirmişse organ nakli caizdir.²⁴⁴ Bunun için öngörülen şartlar ve alınması gereken dinî, tıbbi, hukuki ve ahlaki tedbirler; tabiatıyla, üzerinde ayrıca konuşulmayacak kadar açık bir gerekliliktir.²⁴⁵

Organ nakli meselesinde genelde şu iki başlık öne çıkmaktadır:

1- Alınabilecek Doku ve Organlar

Hayati önemi olmayan, bedeli olan çift doku ve organlar (böbrek gibi), kendiliğinden yenilenen doku ve organlar (kan-deri gibi) ve kadavradan alınan doku ve organların naklinde herhangi bir dinî sakınca yoktur.²⁴⁶

2- Alınamayacak Doku ve Organlar

Hayati önemi olan, vücutta tek bulunan, organının alınmamasını vasiyet edenin organları, yakınlarının alınmasına izin vermediği kadavranın organları ve cinsel organların nakli değildir.²⁴⁷

Bir insandan diğer insana yapılan kan ve diğer nakiller, her iki tarafın rızasıyla gerçekleşirse, bunun haram olmasıyla alakalı, herhangi bir delil varid olmamıştır.²⁴⁸ Aksine bunlar âyet-i kerimede ifade edilen “iyilik ve takvada birbirinizle yardımlaşın”²⁴⁹ ilkesinin bir gereğidir. Kısacası çağdaş İslam âlimlerinin birçoğunun yanında fetva kuruluşları da ölüden organ nakline cevaz vermiştir.²⁵⁰

2.5. SOSYAL VE SİYASÎ KONULARDA VERDİĞİ FETVALAR

İslâm, insan hayatının çeşitli sahaları için kural ve kaideler vazetmiştir. Vazetmiş olduğu bütün bu kurallar özleri ve ruhları itibariyle bu dinin ilk esaslarının genişletilmesi, yorumlanması ve mantıkî sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal ve siyasî meseleler her dönemde insanların gündeminde yer almış ve almaya devam etmektedir. Bu ana başlığımızın altında biz de halkın gündeminde olan bazı önemli sosyal ve siyasî başlıklar inceleneceğiz. Taziye ziyaretleri, siyasi partilere hizmet, memurun yemin metnini imzalama meselesi, tedavi ve rüya tabiri el-

²⁴⁴ Hamdi Döndüren, *Güncel Fıkhi Meseleler*, s. 100.

²⁴⁵ Ahmet Yaman, “Organ Nakli”, *Diyanet Aylık Dergi*, Nisan, 2008, s. 26.

²⁴⁶ Abdulaziz Beki, *a.g.e.*, s. , 155-156.

²⁴⁷ Abdulaziz Beki, *a.g.e.*, s. , 156.

²⁴⁸ Faruk Beşer, *Güncel Meseleler ve Dinî Çözümleri*, s. , 242-248.

²⁴⁹ Maide, 5/2.

²⁵⁰ Mecelletu'l-Mecmei'l-Fıkhi'l-İslamî, *Naklu A'zai'l-İnsani*, Mekke 1985, s. 39-42.

Hâvelî'nin cevaplandırmaya çalıştığı ve fetvaya konu ettiği sosyal ve siyasî konuları içeren fetvalardandır.

2.5.1. Taziye

Arapça'da genellikle birini, başına gelen bir felaketten dolayı sabır ve tahammül etmeye teşvik manasına gelen taziye²⁵¹, Türkçede yakını ölen bir kimseyi teselli etme, başsağlığı dileme manasına gelmektedir. Başsağlığı dileme, sözün etkileyici ve iyileştirici gücünden yararlanarak hem acıyı, hem de yası azaltmaya yönelik bir adettir.

Fıkıh eserlerinde Müslüman birisinden dolayı ailesine taziyenin sünnet olduğu anlatılmaktadır.²⁵² el-Hâvelî'nin bu konuyu fetvaları arasına almasının sebebi bulunduğu yöre halkının taziye olayına verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Hocamızın yaşadığı bölgede taziye kültürü büyük bir sosyal anlam içermektedir. Öyle ki bugün buralarda taziyeler için taziye evleri inşa edilmekte, çadırlar kurulmakta ve günlerce süren taziye ziyaretleri sebebiyle büyük maddi külfetlere katlanılmaktadır.

el-Hâvelî kendisine yöneltilen taziye sorusuna kitaplarda yer alan fikhî bilgilere dayanarak taziyenin hükmünün sünnet olduğunu ifade etmektedir.²⁵³ Bu hükmü Kur'an'dan bir ayetle desteklemeye çalışmaktadır. Delil olarak da, *إِذَا* الَّذِينَ *أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ*, *Onlar; başlarına bir musibet gelince, “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz”* derler.²⁵⁴ Ölenin yakınları, tanıdıkları, dostları ölümle ilgili adetleri (cenaze namazı vs.) yerine getirmeseler bile, ailenin acısını paylaşmak ve ruhsal sarsıntısını giderme hususunda yardımcı olmak için başsağlığı dilemekte, teselli edici sözler söylemekte ve sabır tavsiye etmektedirler.

2.5.2. İnsanın Medeniliği Meselesi

el-Hâvelî zaman zaman kendisine yöneltilen bazı zor veya müşkil ibareleri de çözmeye çalışmış hatta bu tür ibarelere ilişkin birtakım küçük yazılar kaleme

²⁵¹ Er-Razî, es-Sıhah, Darü'l-marife, Beyrut, t.y. 4. Bsk. ,s. 383.

²⁵² eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 257.

²⁵³ el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 121-122.

²⁵⁴ el-Bakara 2/156.

almıştır. Bu ibarelerden biri de الانسان مدني بالطبع “insan tabiatı gereği sosyal bir varlıktır” şeklindeki ibaredir.

Toplum, bazı ortak amaçlar için işbirliği yapan insanların oluşturduğu birliktelik olarak tanımlanmaktadır. Birey ile insanlık arasında ortak halkayı oluşturan değer toplumdur. Toplumsal yaşam, insanın tabiatı gereği bir ihtiyaçtır. İnsanın yaşadığı her yerde mutlaka bir toplum meydana gelmiştir. Çünkü insanoğlu fitrî olarak bir sosyal düzen kurmaya zorlanır ve bu düzende kendine bir yer edinmeye çalışır. İbn Haldun 'a göre insan toplumsal bir varlıktır ve başkalarıyla birlikte yaşamak zorundadır. Çünkü insan beslenmeye muhtaç bir tabiata ve gıdayı elde etmek için harekete geçme içgüdüğü ile yaratılmıştır. İnsan bu ihtiyacını kendisi tek başına karşılayamaz. Yine insan, hem diğer insanlardan hem de insan dışı varlıklardan korunabilmek için yardımlaşmaya muhtaçtır. Dolayısıyla insan başkalarıyla bir arada yaşama tecrübesini geliştirmelidir.²⁵⁵

İnsan, hayatını sürdürebilmek için diğer insanlarla etkileşim içinde olmak ve zaman zaman karşılıklı yardımlaşmak zorundadır. Bu durum, insanın sosyal bir varlık olmasının tabii bir sonucudur. İhtiyaçlar, insanın sürekli bir arayış ve çaba içinde olmasını gerektirmiştir.

İnsan, bazı ihtiyaçlarını tek başına karşılayabilirken, diğer bazı ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başkalarının yardım ve desteğini almak mecburiyetinde kalmıştır. Bu nedenle insan, kendi dışındaki diğer insanların yardım ve desteğine muhtaç durumdadır. Bu yazıda verilen bilgiler dikkate alınınca Hocamızın sosyal olaylardan bigâne olmadığı ortaya çıkmaktadır.

2.5.3. Siyasi Partilere Hizmet Meselesi

Yukarıda bahsedilen sosyal konulardan biri de ülkemizde var olan değişik anlayışlara sahip siyasal partilerdir. Partiler için çalışılıp çalışılmayacağı sorununun temelinde devletin yönetim şeklinin İslam'a uygun olup olmadığından kaynaklanmaktadır. Şu da bir realitedir ki bu devlette yaşıyoruz ve birileri bizi yönetecek. Bizi yöneteceklerin de aday olan partilerden birisi olacak olması bu soruyu zorunlu olarak gündeme getirmektedir.

²⁵⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. , İstanbul, 1988, (2. bsk), I, 271-273.

Başka bir düzene göre kurulmuş siyasi partilere hizmet etmek kimilerine göre küfür sayılmakta ve dolayısıyla bu tür partilere rey vermek caiz değildir. Bazıları da doğru olanın, din ve dünyamız için faydalı olan bir partiye oy verilebileceği ve bu tür bir parti için çalışmanın gerekli olduğunu söylemektedirler.

Siyasî partiler için çalışmanın hükmü ile ilgili kendisine soru sorulunca el-Hâvelî, dine faydalı olan partinin güçlenmesi için çalışmak gerektiğini ve bunun bir nevi cihat olduğunu söyler.²⁵⁶

Bu fetvaya bakıldığında kimi kesimler tarafından yapılan ve siyasi partiler için çalışmanın haram olduğu ve küfrü gerektirdiğini ifade eden yaklaşımlara karşın el-Hâvelî, maslahat prensibi gereği bu tür çalışmanın farz olan cihat mesabesinde görülmesi gerektiğini söylemektedir.

Halil Güneç hoca da yaptığı bir açıklamayla oy kullanma mevzusunda şunu dile getirmektedir. “ Mevcut siyasi partiler içinde oy tercihinizi İslam'ı kuvvetlendirecek olan partiden yana kullanın. Ateist ve Hristiyan parti seçim yapsa; Hristiyan'a oy vermek zorundasın. Çünkü Ehli Kitap'tan en az zararlı olan tercih edilir.”²⁵⁷

el-Hâvelî ve Halil Güneç gibi nice hocanın da oy verme işlemini, İslam davasına sahip çıkma şeklinde algıladığı ve açıklamalarından bir Müslümanın buna bigâne kalamayacağı anlaşılmaktadır. Müslümanlar, siyasî düzende kendileri için hayırlı işler yapmak, onların lehine çalışmak ve hatta Allah'ın kanunlarını geçerli kılmak için devlet işlerinde parti kurarak faaliyet içerisine girebilirler ve girmeliler. Müslümanlar, dine faydalı olan partinin güçlenmesi için çalışabilir, İslam için hayırlı gördükleri partilere destek verebilir, oy kullanabilirler. İslam'ın ve Müslümanların lehine çalışacağına inandığımız veya İslam'a en az zararı olacak partilere destek ve oy vermeliyiz, hatta vermemiz zaruridir.

2.5.4. Memurun Yemin Metnini İmzalamasının Mesuliyeti

Hocanın bulunduğu yörede yaşayan halkın mütedeyyin olmasından dolayı birtakım hassasiyetleri taşıması doğaldır. Bu hassasiyetlerden biri de İslam'a uygun olmadığını düşündüğü bir metni imzalamanın sorumluluğunun olup olmadığını

²⁵⁶ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 59.

²⁵⁷ <http://www.haber7.com/guncel/haber/1630681-halil-gonencten-1-kasim-secimleri-cagrisi>.

düşünceleri sebebiyle ilim ehline danışmalarıdır. Yemin metni bazı sakıncaları barındırdığından el-Hâvelî 'ye bunun vebali sorulmuş. Bingöl âlimlerinin beş farklı konuda sordukları sorulardan birisi olan bu soru onun bir mektubunda yer almaktadır. el-Hâvelî imza ile ilgili soruya memurları rahatlatacak bir cevap vermekte ve hükümetin resmî imamlardan istediği imzanın her hangi bir sakınca doğurup doğurmamasıyla ilgili şunları söylemektedir: “İmza bizatihi dilin ikrarı ve kalbin tasdiki değildir ve dolayısıyla küfrü gerektiren bir durumu içermemektedir.” İkraha olduğunda ise memurların imzalarında dinen küfrü mucip bir durum söz konusu olamaz.²⁵⁸ el-Hâvelî, ikrah darp etmekle olduğu gibi malî zarar vermekle de olur diyerek içtihatla bulunur.²⁵⁹

Bu konuda da malî zarar vermek kastıyla bir ikrah mevcuttur. Lakin imza atmak suretiyle kişi imandan çıkmaz. Yeter ki imza attığı şeye bizzat inanarak tasdik etmiş olmasın. Söylenilen zaruret dolayısıyla da günahkâr olmamış olur. Nitekim Allah (cc) mükrehin durumuyla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır. “*Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.*”²⁶⁰ Buna direnip te başka bir meşguliyete yönelen için de daha doğru olabilir diyebiliriz. Böyle hareket edenin ecir ve mükâfatı Allah'a aittir.

Hayrettin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar* adlı kitabında konuyla ilgili şunu söylemektedir: “Bir müslüman gerek devlet dairelerinde ve gerekse şirket ve şahıs müesseselerinde memur ve işçi olarak çalışabilir, bunda bir mahzur yoktur.” İslâm, kazanç elde etmek için iş, ticaret, memuriyet gibi yolları meşrû kılmakla beraber, kapitalist, pragmatist, maddeci görüşlerden farklı olarak üç ana tedbir ve prensip üzerinde duruyor: bunlar karşılıklı rıza, iyi niyet ve dürüstlük ve menfaat temin ederken başkalarını zarara sokmamak.²⁶¹

²⁵⁸ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 90.

²⁵⁹ el-Hâvelî, *a.g.e.*, s. 91.

²⁶⁰ En-Nahl / 106.

²⁶¹ Hayrettin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İz yay., 10. Baskı, İstanbul, 2000.

2.5.5. Tedavi

Hastalıkları gidermek için ilaç kullanma ve gerekli tedbirleri almaktır. İslâm dini insan sağlığına büyük önem vermiştir. Bu konuda el-Hâvelî'ye tedavinin hükmü sorulmuş, mektubunda tedavi hakkındaki görüşlerini bulmaktayız.

Tedavi konusunda el-Hâvelî, insanların tedavi olması gerektiği lakin hakiki şifa verenin Allah olduğu, doktorların ise sadece sebepler dairesinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedir. Delil olarak; *تداووا فإن الله تعالى لم يضع داء إلا وضع له دواء غير داء واحد* hadisini zikretmektedir. Öncelikle sağlığın korunmasını, sağlıklı olmak için bütün tedbirlerin alınmasını emreden İslâm dini, hastalanıldığı zaman tedavi olmayı da emretmiştir. Üsame b. Şerîk'ten nakledildiğine göre bedevîler Peygamber Efendimiz (s.a.s)'e gelip, "Ya Resulellah! Tedavi olalım mı? diye sorduklarında Efendimiz (sav): Tedavi olunuz. Çünkü Allah yaratmış olduğu her derdin devasını da yaratmıştır. Ancak bir dert hariç o da ihtiyarlıktır."²⁶² Hadisi şeriften kişinin tedavi olması sünnet olduğu anlaşılmaktadır.²⁶³

Ayrıca kişilerin hayatını koruması ve ona zarar verecek şeylerden uzak durması gerekir. İnsanın hastalandığı zaman tedavi olma hakkı, hatta sorumluluğu vardır. Çünkü bedeni kendisine bir emanettir. İbadetlerin ve diğer bir takım emir ve yasakların eksiksiz yapılabilmesi ancak bedenün sağlıklı olmasıyla gerçekleşebilir. İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı Uluslararası İslâm Fıkıh Akademisi'nin 9-14 Mayıs 1992 tarihli kararında kişilere göre tedavinin hükmünün farklılık arz edeceği belirtilmektedir. Tedavinin terki halinde can veya organ kaybı yahut hastalığın başkasına bulaşması söz konusu ise tedavinin vacip, sadece bedenî zaafa maruz kalınacaksa mendup, bedenî zaafa uğrama tehlikesi de yoksa mubah ve yan etkileri asıl hastalığı aşan riskler taşıyorsa mekruh olduğu ifade edilmiştir.²⁶⁴

2.5.6. F. Rüya Tabiri

Talebelerinden Molla Havî, el-Hâvelî'ye Şeyh Ahmed Haznevî Hazretlerinin rüyada kendisini döverken gördüğünü ve bundan dolayı korktuğunu anlatmaktadır. el-Hâvelî de bu rüyasını şöyle yorumlayarak onu rahatlatmaktadır: “ Talebe

²⁶² el-Havelî, *el-Mektûbât*, s. 76; Ebû Davûd, Tıb, 1.

²⁶³ Remlî, *Nihayetü'l-muhtac*, VIII, 309.

²⁶⁴ Mecelletu'l-Mecmei'l-Fikhi'l-İslamî, sy. 20, Mekke 2005, s. 93-132

hocasını hangi şekilde rüyada görürse görsün muhakkak hayra yorumlanır. Bu durumda sana müjdelere olsun üzülme, döven dövüleni terbiye etmektedir. »²⁶⁵

Molla Abdullah diye biri rüyasını Seyda'ya anlatmaktadır. el-Hâvelî ona rüyasının tabiriyle ilgili şöyle demektedir: “ Rasûlullah (s.a.v.) seni görünce sevinmiş ve seni sevmiş ki ellerini omuzuna koymuştur. Sana dünyayı mı seviyorsun diye sormuş, sen ise cevaben; hayır Ya Rasûlullah (s.a.v.) demişsin. O (s.a.v.) da tebessüm etmiş. O'nun (s.a.v.) tebessümü senin onun şeriatına uygun hareket ettiğinin göstergesidir. Bu tabirler rüya tabiri kitaplarında mevcuttur. O'nun renginin değişmesi kızgınlığına, tebessümü ise rızasına işaret etmektedir.²⁶⁶

Tasavvufta rüyalara büyük önem verilmektedir. Tasavvuf geleneğinde rüya yorumunda nefsanî ve ruhani haller ve makamlar ön planda tutulmaktadır. Tasavvuf ehli insanlar, rüyaları genelde bir müjde, ikaz ve tevkif olarak kabul etmektedirler. Kendisinin de bir mutasavvıf olduğunu aktardığımız el-Hâvelî'nin burada rüyaya önem vererek tasavvufî bir yorum kattığını zikredilen rüyaları müjde kabilinden saydığını görmekteyiz.

²⁶⁵ el-Hâvelî, *el-Mektûbât*, s. 115.

²⁶⁶ el-Hâvelî, *a.g.e.*, s. 104.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Doğu bölgesi öteden beri farklı düzeylerde İslami ilimlere hizmet etmiş medreselere beşiklik etmiştir. Bu medreseler, bölgede çok ciddi görevler üstlenmiş, bölgenin dinî, irfanî, kültürel, düşünsel ve ahlakî yapılanmasında sosyal barışın tesisinde etkin roller oynamış ve asırlar boyu devam eden izler bırakmıştır. Bu bağlamda medrese çok önemli şahsiyetlerin yetişmesini sağlamıştır. Molla Muhyiddîn el-Hâvelî de bu şahsiyetlerden biri olarak göze çarpmaktadır.

Hayatı, düşünceleri ve eğitim metodu hakkında yazılı bir belge bulunmayan bir şahsı araştırmamızın zorluğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla çalışmamın alanında ilk olması ve kaynak yetersizliği sebebiyle bazı konularda doyurucu bilgiler elde edemediğimizi söylemek gerekmektedir. Ancak bu zorluklara rağmen gerçekleştirdiğimiz kişisel görüşmeler sayesinde elle tutulur bazı olgulara ulaştık. Bu olgu ve veriler ışığında bazı çıkarsamalarda bulunduk.

Geçen yüzyılın önde gelen âlim, fakîh ve mutasavvıflarından olan el-Hâvelî, soy itibarıyla Irak Süleymaniye'ye bağlı Berzenc köyünden olup ilimle meşgul olan bir aileye mensuptur. el-Hâvelî, Siirt vilayetinin Baykan ilçesine bağlı Havel (Havil) köyünde 1909 yılında doğmuş, bu muhitte İslâmî eğitim görmüştür. Daha sonra Baykan ve Kozluk ilçelerinin çeşitli köylerinde tedrisatta bulunmuştur.

Medrese eğitim geleneğine göre yetişen ve yıllarca ders veren büyük müderris el-Hâvelî, neredeyse bir asırlık ömrünü büyük ölçüde ilim öğrenme, öğretme ve insanlar arasında baş gösteren dinî ve dünyevî sorunları çözmeye hasretmiş biri olarak yaşamıştır. el-Hâvelî başta Arap Dili ve Belâgati olmak üzere Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm gibi İslâm ilimlerinin hemen her alanında otoritedir. Siirt ve çevresinde ilmi ve yetiştirdiği talebeleriyle meşhur olan el-Hâvelî'nin genel olarak hayatını ve medrese eğitimi ile ilgili çabalarını ele aldık. Hâvelî'nin medresesinden mezun olan talebeler çeşitli medreselerde görev yapmış, bir kısmı da memuriyet vazifesinde yer almıştır.

Tedrisat yılları, özellikle 1950'li yıllar çok sıkıntılı geçmiş, ayrıca eserlerine birkaç defa el konulmuştur. Talebeler büyük sıkıntılar içinde köylerin girişlerinde nöbet tutmuş ve her biri valizini bir eve bırakarak medrese eğitimlerini tamamlamaya çalışmışlar. Bütün bu tedbirlere rağmen el-Hâvelî birkaç defa gözaltına alınmaktan

da kurtulamamıştır. Bu gözaltılar keyfi olduğu için, kimi siyasilerin araya girmesiyle son bulmuştur.

el-Hâvelî çağdaşı olan birçok âlimden farklı olarak sosyal hayattan kopmamıştır. Onu, kimi zaman medresede bir müderris, kimi zaman halkın sorunları ve anlaşmazlıkları karşısında bir hâkim, kimi zaman da ibadetleriyle meşgul bir zahid olarak görmemiz mümkündür. Ayrıca Hâvelî, sadece saydığımız özelliklerle sınırlı kalmamış aynı zamanda halkın sorunlarıyla da meşgul olmuştur. Özellikle büyük davalarda, anlaşmazlıklarda onun bulunması halkta bir rahatlatma meydana getirir ve verdiği kararlara da uyarak Seyda'ya saygı gösterirlermiş. Bölgede halk mahkemelerden çok ilmine güvendikleri âlimlere gider ve orada anlaşmazlıklarını çözüme kavuştururdu. Bunun bir sebebi de yöre halkındaki medeni hukukun İslam hukukuna muhalif olduğu inancıdır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise el-Hâvelî'nin fıkıhçılığı, eserleri çerçevesinde incelenmiştir. Burada klasik kaynakları çok iyi özümsemiş olan el-Hâvelî'nin eserleri bağlamında belli başlı tercih ve görüşleri hakkında bilgiler sunmaya çalıştık. Eserlerinden edindiğimiz bilgilere göre özellikle Şafiî fıkıh kitaplarına, her satırını ezberlemişçesine vâkıftır.

Hayatını ve ilmi yönünü verdiğimiz el-Hâvelî, daha küçük yaşta medreselerde Arapça ve İslami ilimleri öğrenmeye başlamıştır. Uzun yıllar medreselerde eğitim görüp mezun olduktan sonra da vefatına kadar kesintisiz ders vermiştir. Yüzlerce talebeye ders vermiş, çok sayıda talebeyi de mezun etmiştir. Talebeleri arasında müderrislik yapanlar ve önemli hizmetlerde bulunanlar mevcuttur. Ayrıca elde ettiği ilmi birikimi ile geniş kitlelerin ondan istifade etmesini sağlamıştır.

el-Hâvelî'nin ilmî ve davetçi kişiliği ile bölgede temayüz etmiştir. Seyda'nın bölge halkının ve âlimlerinin çoğunluğunun itibarını kazanmış önde gelen bir İslâm âlimi olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Âlimler onun verdiği fetvalara itiraz etmez ve onun fetvalarını gönül rahatlığıyla kabul ederlermiş. Yöre halkı tarafından da mütevazı ve kanaatkâr yönleriyle çokça sevilen ve sayılan birisi olduğu söyleşilerimizden anlaşılmaktadır.

el-Hâvelî'nin fetvalarını tahlil derken bazı kanaat ve sonuçlara ulaştık. Burada ulaştığımız en önemli sonucu bir cümle ile ifade etmek gerekirse Şafiî mezhebine yeni bir açılım kazandırmaktan ziyade kendisinden önceki Şafiî mezhebi bilginlerin

görüşlerini tekrarlamıştır. Bununla birlikte, mezhep içerisinde farklı görüşlerin olduğu hususlarda mezhep sınırları içerisinde yer yer tercihlerini de ortaya koymuştur. En önemli gördüğümüz husus da kimi zaman bizzat içtihatla bulunmuş olmasıdır. el-Hâvelî, mektuplarında sade bir üslûp takip etmekte, düşüncesini beyan ederken genelde Şafîî eserlere dayanmaktadır. Ayrıca o, mektuplarının giriş bölümlerini genelde kısa tutmakta, süslü lafızlar, seçili/kafiyeli ifadeler kullanmaktadır. el-Hâvelî, kendisine yöneltilen soruları okuduktan/dinledikten sonra yanlış fetva vermemek ve kişileri yeni sıkıntılara maruz bırakmamak için soruyu anlamaya çalışmaktadır. Meseleyi anladıktan sonra da adama kavratıp niyetini anladıktan sonra soruyu cevaplamaya geçerek çözüme kavuşturmaktadır.

Verdiği fetvaların birkaç tanesini burada anmak gerekecekse şunları zikredebiliriz: Memurların yemin metnini imzalama da verdiği (Memurların imzalarında dinen küfrü mucip bir durum söz konusu olamaz.) fetvası bölge itibariyle hem cesaret gerektirmesi hem de belli kesimin saldırılarından memurları kurtarması açısından çok önemlidir. Hayatı kısmında kendisinin de memur olduğunu zikrettik.

el-Hâvelî, karşılaştığı organ nakli konusuyla ilgili, doğrudan naslara başvurmak yerine, daha çok fıkıh eserlerinde yer alan ve meseleye ışık tutan ifade ve argümanlar yoluyla soruya cevap vermeye çalışmaktadır. Onun konuya ilişkin verdiği fetvasına bakıldığında da şunları söylememiz mümkündür: el-Hâvelî Şafîî fıkıh kaynaklarında zikredilen bilgilerden hareketle anasından alınan rahimin kızına naklinin caiz olduğunu söylemektedir. Eğer bir insanın bir organı kesilip de başkasına yapışır ve orada hayat bulursa, yapıştığı kişiye ait sayılır şeklindeki ifadelerle dayanarak annenin rahminin kendi kızına nakledilmesinde herhangi bir sakıncanın söz konusu olmadığını ve bu konunun çok net olduğunu ifade etmektedir. Kimi âlimlerce tenasül organlarının caiz olmadığı fetvalarına rağmen kendileri burada katıyet tarzında cevaz vermektedir.

Siyasî partiler için çalışmanın hükmü ile ilgili kendisine soru sorulunca el-Hâvelî, dine faydalı olan partinin güçlenmesi için çalışmak gerektiğini ve bunun bir nevi cihat olduğunu söylemektedir. el-Hâvelî'nin burada maslahat prensibi gereği bu tür çalışmanın farz olan cihat mesabesinde görülmesi gerektiğini söylemektedir.

Buna rağmen kendisini siyaset sahnesinde göremiyor ama dinî ilimlerle meşgul olmaya hasrettiğini görmekteyiz.

el-Hâvelî, Şafîî geleneğe sıkı sıkıya bağlı bir fıkıhçıdır. Fetvaları, baktığımızda kendisinin taklid noktasında durduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, farklı görüşlerin olduğu hususlarda mezhep sınırları içerisinde yer yer kendi görüşlerini ve tercihlerini de ortaya koymuştur. Bu çalışmamız faydadan halî olmayacak ve hukuk araştırmalarına da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ABDULHAMİD, Muhammed Muhyiddîn, *Ahvalu'ş-şahsiyye*, el-Mektebetü'l-henîfiyye, İstanbul, ty.
- ACAR, Yusuf, *Ölülere İbadet ve Kur'ân*, yy. , Konya, 2011.
- AKŞİT, M. Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, Gümüşev Yay. , İstanbul 2011.
- ALGÜL, Hüseyin ve v. dğr. , *İman ve İbadetler İlmihali*, T.D.V. Yay., Ankara 2006.
- ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Darü's-selam, Riyad, 2000.
- ATAR, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, 2. Bsk. ,İFAV Yay, İstanbul,1992.
- BARDAKOĞLU, Ali, "Ceza" Md. , Cilt:7, İstanbul 1993.
- *İlmihal* (İslâm ve Toplum),Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , Ankara 2006.
- BEKÎ, Abdülaziz, *İslam Hukuku Prensipleri Işığında Organ Nakli*, Bekke Yayınları, Kayseri 1993.
- BEKRÎ ed-Dimyâtî, Ebubekir, *İ'ânetü't-talibin*, Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1997.
- BEŞER, Faruk, *Güncel Meseleler ve Dinî Çözümleri*, İstanbul 2012.
- BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm (ö. 256/870), *Sahîhü'l- Buhârî*, 6. Bsk. Dârü'l-kütübi'l- ilmiyye, Beyrut 2009.
- BÛTÎ, Muhammed Said Ramazan, *Maa'n-Nâs Meşverât ve Fetâvâ*, Dârü'l-Fikr, Dimaşk, 2009-2010.
- CÛRCÂNÎ, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed (ö.816/1413), *et-Ta'rifât*, Dârü'l-kütübi'l- ilmiyye, Beyrut 1983.
- ÇAĞMAR, M. Edip, *Siirt ve Çevresindeki Medreselerde Eğitim*, Uluslararası Siirt Sempozyumu, Siirt 2007.
- ÇEKER, Orhan, Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi, Yayına Hazırlayan ve Notlar Ekleleyen, Mehîr Vakfı Yay. Konya 2012.
- ÇİÇEK, Halil, *Van Gölü Havzasının İlmî Hayatında İz Bırakan Şahsiyetlerden Bitlisli Şeyh Cüneyt Efendi*, III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 2007 HAKKÂRÎ, s. 408-417.
- DEMİRCAN, Nezir, *Halil Gönenç Hoca Hayatı ve Hatıratı*, Beyan Yay., İstanbul, 2004.

DİHLEVÎ, Şah Veliyullah, *Hüccetüllahi'l-Baliğa*, Çev. Mehmet Erdoğan, İmaj Yay., İst., 2003.

DÖNDÜREN, Hamdi, *Kur'ân ve Sünnete Göre Güncel Fıkhî Meseleler*, Işık Yay. , İzmir, 2011.

EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Davud*, Dâru'l-kütübi'l- ilmiyye, Beyrut, 2010.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010.

ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları*, t.y.

FİRUZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakûb, *Kâmusu'l-Muhît*, Mısır, 1933.

GÜLGÜL, Muhammed Edip, *İthafu's-Sail bima verede min'el-mesail*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Dımaşk, t.y.

GÜNENÇ, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İlim Yay. ,1. Cilt, İstanbul 1983.

ĞAMRAVÎ, Muhammed ez-Zuhrî, *Envârü'l-mesâlik*, Daru nûrus-sabah, Midyat, 2011.

--- *es-Sirâcü'l-vehhac*, Müessesetü'l-kütübi's-sakafiyye, Beyrut, t.y.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, Nur Yay. , Ankara 1961.

HÂVELÎ, Molla Muhyiddîn Evrensel, *el-Mektûbât*, Mektebetu Seyda, Diyarbakır, 2014.

HAZER, Dursun, “*Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları*”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/I, s. 274-293.

HEYTEMÎ, Şihabuddin Ebu Abbas Ahmed Muhammed Ali b. Hacer, *Tuhfetü'l-Muhtac bi Şerhi'l-Minhac*, Müessesetü't-tarihi'l-Arabi, Beyrut, b.t.y.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., 2. Bsk, İstanbul, 1988.

İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1990.

İBN RÜŞD (el-hafîd), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyeti'l-muktesid*, el-Mektebetü'l- asriyye, Beyrut, 2008.

İMAM MALİK, Malik b. Enes, Ebû Abdillâh, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Daru sadır, Beyrut ty.

İSNEVÎ, Ebu Muhammed Cemalüddin b. Hasen, *et-Temhid fî tahrici'l-furu' ale'l-usûl*, thk. Hayto M. Hasan, 4. Bsk. , Beyrut,1987.

KARAMAN, Hayrettin, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İz Yay., 10. Baskı, İstanbul, 2000.

--- *Anahatlarıyla İslam Hukuku (1.2.3.)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

KONEVÎ, Kâsım b. Abdullah, *Enîsü'l-fukahâ fî tarifâti'l-elfâzi'l-mütedavileh beyne'l-fukahâ*, Darü'l-vefâ, Cidde 1406.

KÖSE, Saffet, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakfi, 3. Bsk., Konya, 2015.

MAHMUD Abdurrahman Abdülmünim, *Mu'cemü'l- mustalahati ve'l-elfâzi'l-fikhiyye*, Darü'l-fedîleh, Kahire, 1999.

MAVERDÎ, Ali b. Muhammed b. Muhammed Ebû'l-Hasan el-Basrî el-Bağdâdî (v. 450/1058), *el-Hâvî fî fikhi 'ş-Şâfiî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1999.

MERGİNÂNÎ, Burhâneddin Ebü'l-Hasan (ö. 593/1197), *el-Hidâye*, Darü'l-erkam, Beyrut, t.y.

MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd, *el-Muhtâr*, Ta'lîk; Orhan Çeker, Tekin Kitabevi, Konya, 2014.

MÜCEDDİDÎ, Muhammed Amim el-İhsan, *et-Ta'rifatül-fikhiyye*, Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2003.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, Dâru'l-erkam, Beyrut, t.y.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277), *Minhacü't-talibîn*, Darü'l-feyha, Dımaşk, 2013.

NEVEVÎ, Muhammed b. Ömer b. Ali(ö. 1316 h.) *Nihayetü'z-zeyn fî irşadi'l-mübtediîn*, Darü'l-besâir, Kahire 2011.

ÖZDEMİR, İbrahim, *Cuma Namazı Öncesi Sünnetlerin Sübutu*, İHAD. , Sy. 26, Konya, 2015, s.263-279.

RÂZÎ, Ebû Abdullah Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir, *Muhtaru's-sıhah*, Darü'l-marife, Beyrut, 2010.

REMLÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî, *Nihayetü'l-muhtac ilâ şerhi'l-Minhâc*, Beyrût, Dârü'l-Fikr, 1984.

SABUNÎ, Muhammed Ali, *Revaiu'l-Beyan tefsiru'l-ayati'l-ahkam mine'l-Kur'an*, Mektebetu'l-Gazalî, Dimeşk, 1980.

ŞÂFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1983.

--- *er-Risâle*, Darü'n-nefais, Beyrut, 1999.

ŞALTÛT, Mahmud, *el-Fetâvâ*, Darü'ş-şurûk, 18. Bsk., Kahire, 2004.

ŞİRÂZÎ, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf (ö.476/1083), *el-Mühezzeb ft FıkhîMezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, ty.

ŞİRBİNÎ, Muhammed Hatip, *Muğni'l-Muhtac ila marifeti elfazi'l-Minhac ala metn-i Minhacü't-Talibin*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

TİMURTAŞ, Abdulhadi, *Botan Müderrislerinin Piri Molla Muhammed Zivingî*, Kent Yay. , İstanbul 2008.

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizi*, Darü'l-kütübi'l- ilmiyye, Beyrut, 2003.

TÜVEYCİRÎ, Muhammed b. İbrahim b. Abdillâh, *Mevsua'tü'l-fikhi'l-islamî*, Beytü'l-efkâr ed-devliyyeh, 2009.

ÜLKER, Süreyyâ, *Ülker Tıp Terimleri Sözlüğü*, İnkılâb kitabevi, İstanbul 1991.

YAMAN, Ahmet - ÇALIŞ, Halit *İslam Hukukuna Giriş*, İFAV Yay. , 8. Bsk., İstanbul, 2014.

---- "Organ Nakli", Diyanet Aylık Dergi, Nisan, 2008.

ZERKÂ, Mustafâ Ahmed, *Fetâvâ*, Darü'l-Kalem, 4. Bsk., Dımaşk, 2010.

ZEYDÂN, Abdülkerim, *el-Vecîz*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2014.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, 3. Bsk. , Darü'l-fikr, Dımaşk, 1989.

---*el-Mu'temed fi'l-fikhi's-şafi'î*, Darü'l-Kalem, 4. Bsk. , Dimeşk, 2013.

Mecelletu'l-Mecmei'l-Fıkhî'l-İslamî, *Naklu a'zai'l-insanî*, Mekke 1985.

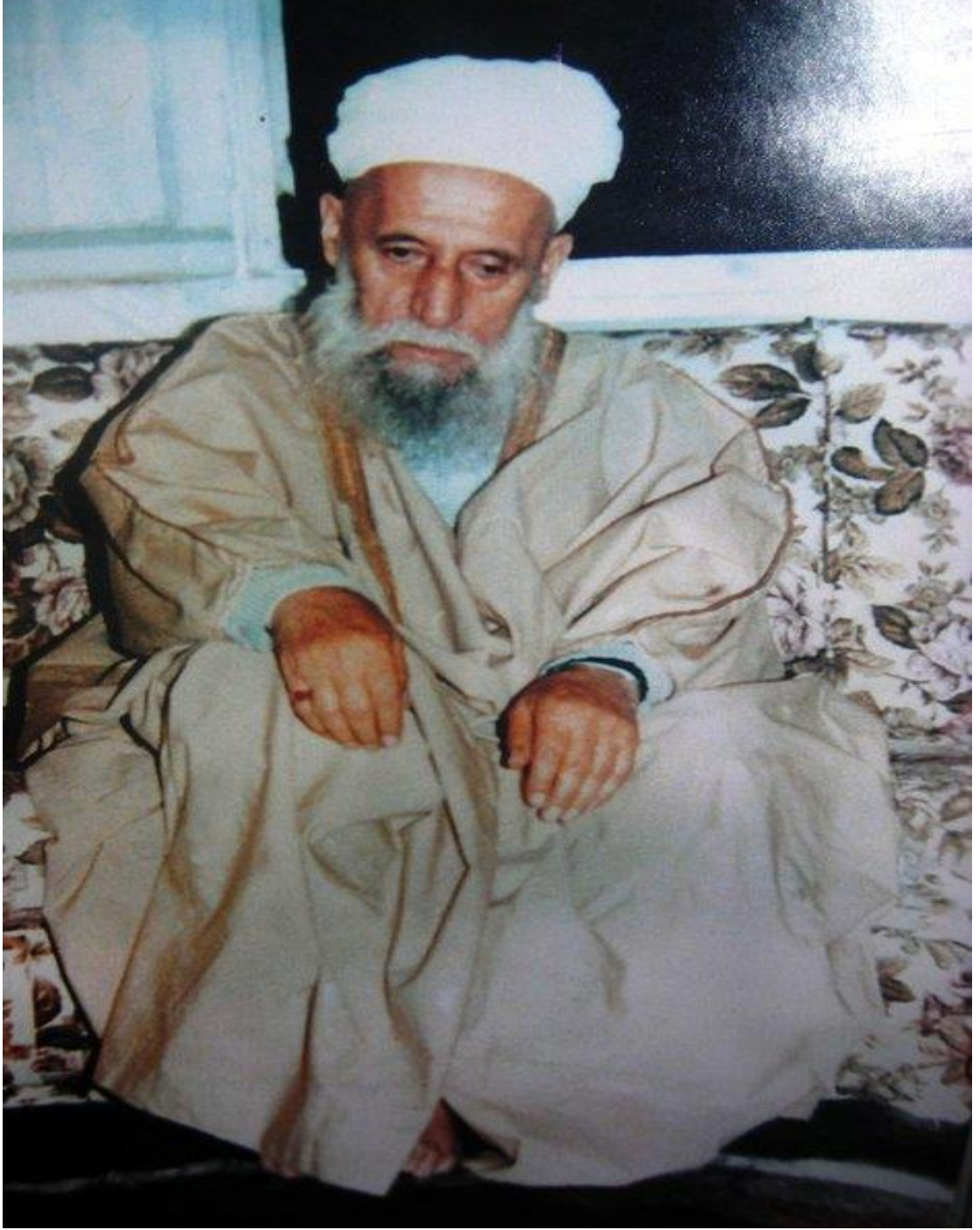
<http://www.haber7.com/guncel/haber/1630681-halil-gonencten-1-kasim-secimleri-cagrısı>.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

- Nizamettin EVRENSEL, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.
Abdurrahman EVRENSEL, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.
Nureddin MUTLU, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.
İhsan ALIN, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.
Yusuf AKKUŞ, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2015.
Muhammed DALAR, *Kişisel Görüşme*, Şubat 2016.

EKLER

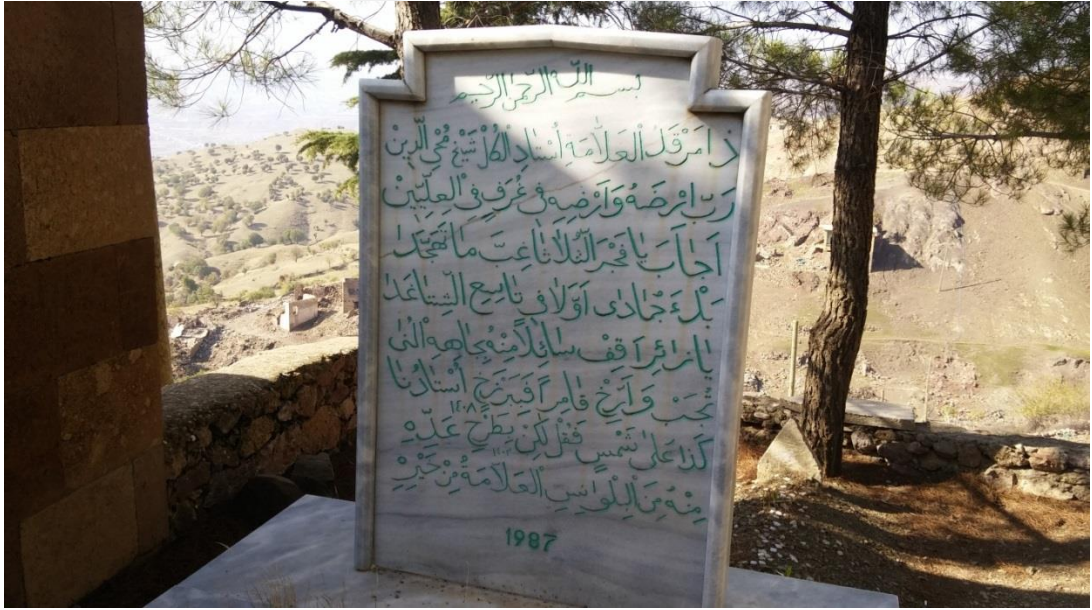

RESİM: 1²⁶⁷ Molla Muhyiddin el- Haveli

²⁶⁷ Çocuklarında bulunan fotoğraflardan resim çekilerek elde edilmiştir.

RESİM: 2²⁶⁸ Yeşilçevre’de bulunan küçük köy kabristanıdır.

RESİM: 3 Mezarın şahidesi ("Baş" ve "ayak" taşlarının ikisine şahide adı verilir). Kabirde yatan hakkında bilgi verdiği için böyle isimlendirildiği kanaatindeyiz.

²⁶⁸ Molla Muhyiddin el- Hâvelî'nin kabri küçük mescid olarak inşa edilen kubbeli yapının kuzey kısmında yer almaktadır. Fotoğraf doğudan çekilmiş olup görüntüde mescidin sağ tarafında bulunan diğerlerinden yüksekçe kabir el- Hâvelî'ye aittir.

RESİM:4 Mezarımı ziyaret

NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ				İLİ	İLÇESİ	MAHALLESİ/KÖYÜ	CİLT NO	HANE NO				
				SİİRT	BAYKAN (1179)	ORMANPINAR KÖYÜ	24	52				
SIRA	BSN	C	YAKINLIK DERECESESİ	T.C. KİMLİK NO	ADI	SOYADI	BABA ADI	ANA ADI	DOĞUM YERİ VE TARİHİ	MED.HALİ VE DİNİ	TESCİL TARİHİ	OLAYLAR VE TARİHLERİ
1	1	E	Kendisi		MUHİTTİN	EVRENSEL	ALİ	HALİME	GARZAN 01.07.1896	Dul İslam	22.07.1938	Ölüm: 22.12.1987 Evlene: 14.03.1940 Boşanma: -----
2	2	K	Eşi		NAZİ	EVRENSEL	ALAETTİN	SAADET	GARZAN 01.07.1917	Dul İslam	-----	Ölüm: 14.04.1994 Evlene: 14.03.1940 Boşanma: -----
3	3	K	Kızı		ZÜBEYDE	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	KÖH 20.03.1932	Evlü İslam	-----	Ölüm: KAPALI KAYIT Evlene: 08.02.1950 Boşanma: -----
4	4	E	Oğlu		ABDURRAHMAN	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	KÖH 18.03.1938	Evlü İslam	06.04.1940	Ölüm: SAĞ Evlene: 09.10.1985 Boşanma: -----
5	5	E	Oğlu		NİZAMETTİN	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	KÖH 12.09.1942	Dul İslam	19.02.1943	Ölüm: SAĞ Evlene: 18.01.1965 Boşanma: -----
6	11	K	Kızı		RADİYE	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	KÖĞ 08.02.1944	Bekâr İslam	29.03.1945	Ölüm: 10.01.1988 Evlene: ----- Boşanma: -----
7	12	E	Oğlu		RİYASETTİN	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	KÖĞ 26.03.1945	Bekâr İslam	29.03.1945	Ölüm: ÖLÜ Evlene: ----- Boşanma: -----
8	15	E	Oğlu		İZZETTİN	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	NARE 08.02.1948	Bekâr İslam	13.02.1948	Ölüm: 01.01.1955 Evlene: ----- Boşanma: -----
9	16	K	Kızı		HAZİNE	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	NARE 29.11.1950	Evlü İslam	-----	Ölüm: KAPALI KAYIT Evlene: 15.01.1975 Boşanma: -----
10	17	K	Kızı		MUNİRE	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	HAVEL 28.08.1960	Evlü İslam	01.09.1960	Ölüm: KAPALI KAYIT Evlene: 19.01.1982 Boşanma: -----
11	18	K	Kızı		CEMİLE	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	HAVEL 10.08.1952	Bekâr İslam	11.08.1952	Ölüm: 15.01.1988 Evlene: ----- Boşanma: -----
12	20	E	Oğlu		MEHMET ŞAKİR	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	HAVİL 09.08.1955	Bekâr İslam	11.08.1955	Ölüm: 09.08.1955 Evlene: ----- Boşanma: -----
13	21	E	Oğlu		MEHMET SAİT	EVRENSEL	MUHİTTİN	NAZİ	HAVİL 01.01.1957	Evlü İslam	02.01.1957	Ölüm: SAĞ Evlene: 13.09.1996 Boşanma: -----

EK : 1 Molla Muhyiddîn el- Hâvelî'nin nüfus kayıt örneğidir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حمداني جعل الاستناد بالعلم من افضل الطاعات وكذا كرمي جعله عمرة وثقني لمن
 يريد الاعتصام في الوصايا، وازكى الصلوات وانمي النسيان عما من جاء
 بالمعزات الباهرات سيدنا محمد سيد السادات وافضل البريات وعلى آله
 من اعصم بهم فاز بالنجاة والامان واحمايه من تكب عن ردهم بقاء بالبور
 والخسران افاذا التمس بالذكورين في الاول واعادنا في الزبورين في الثاني
 آمين وبعد فلما رأيت كثرة الابتلاء بالسؤال عن مسائل الحيض كاليها في شهر
 رمضان المبارك كاليها عما اذا رئت الرئة الدم اياها وانقطع اياها وهكذا وكانت
 الكتب التي في ايدينا غير جامع لما يلزم في المسائل بل كما بعضها في بعضها والآخر
 في الآخر فالكل للكل غير شامل اردت جمع ما يلزم في هذا الباب تحت مظلة الكتاب
 وانا اسم من الملك الوهاب فجمعت مسائل في الكتب المعتمدة وقف نقصان
 فخصي وسميت ما جمعت رسالة الانسان في احكام الحيض والنفس فاقول
 وبالله التوفيق ان الدم الذي يخرج من الرحم ثلاثه اجسام حيض ونفس و
 استحضار **والحيض** في اللغة التسبلا يقال حاض الوادي اي سال
 ونزعا دم جبلي يخرج من عرق غده في اقصى رحم المرء بعد البلوغ ولهذا
 الدم عشرون اسما وقد نظم الفقير في سالف الزمان

فكل
بها

وهذا

التي تقربها
بسم الله

EK : 2 Risâletü'l-esâs fi ahkâmi'l-haydi ve'n-nifâs adlı çalışmanın ilk sayfa örneği.²⁶⁹

²⁶⁹ el-Hâvelî, birinci sayfada hamdele, salvele ve duadan sonra bu risaleyi yazma gerekçesine değinmektedir. Risaleye verdiği adı da zikrettikten sonra bayanların gördüğü kan çeşitlerinin üç olduğunu zikrederek bunları açıklamaya başlamaktadır.

١٩١٧

اليم وعوده او كانت متادة ربيع قدر الأقطاع وضوءاً والصلوة في
ذلك الوقت وجب العزوف والعبادة ما صلته به اما لوعاد اليم قبل امك
ما ذكر فوضوه باق بحاله فبلى به ولا يجب عليه تجديد الوضوء الترتي
ما رونا جمع من الكتب المعتمدة في زمن ائندار الخلد والجنان بصاريف
الدهر ونايات الزمان. فالمرجى من الرفقة والأخوان. اصلاً ما صدر
منافذ الخيال والنسيان. اطلح الله لنا ولحم الحال وشأن. بحق فخر
الكائنات سيد ولد عدنان. وصلى الله عليه وعياله واصحابه كل حين وان

تم الكتاب المسمى برسالة الاسئلة في احكام الحرفين
والنقطة للعالم الفطير محي النيرة المتين
استاد الملا محي الدين زيد قدر شرفا أمين
تأليف الفقير صاحب الذنب الكثير رمضان الخير
في ١٤١٠ هـ

سبق لي انطامني في الكتاب. ونبلي اليد في كتاب
الاخوة ورا ذكر الاله ذنن. حبلك دمعاً قلب غدا لا روح

EK: 3 Risâletü'l-esâs fi ahkâmi'l-haydi ve'n-nifâs adlı çalışmanın son sayfa örneği. ²⁷⁰

²⁷⁰ el-Hâvelî son sayfada çalışmasını, inteha yani bitti dedikten sonra, dua ile bitirmiştir. Ramazan ayında biri tarafından temize çekildiği anlaşılan bu çalışma Hicri 1380 yani takriben 1960 yılında kayda alınmıştır. Söz uçar, yazı kalır tarzında kitapta yazılan baki kalır, yazan elim (bedenim) ise toprak altında çürür anlamına gelen bir beyitle biter.

ÖZGEÇMİŞ

Necmettin KARTAL, 08.02.1982 tarihinde Batman/Kozluk'a bağlı Yanikkaya köyünde doğdu. İlkokulu kendi köyünde okudu. Ortaokulu açıktan okuduktan sonra Batman İmam-Hatip Lisesine kaydını yaparak 2000 yılında lise eğitimini tamamlamıştır. 2006 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun başarıyla mezun olmuştur. 2009-2012 yılları arası Konya Dinî Yüksek İhtisas Eğitim Merkezinde 30 aylık kursuna katılmış. Burada 9 ay süreyle Arapça eğitimi gördükten sonra 21 aylık bir periyotta Temel İslam Bilimleri alanında İhtisas eğitimi gördükten sonra 2012 yılında burayı başarıyla bitirmiştir. 2014 yılında Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İslam hukuku Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başlamış ve 2016 yılında Yüksek Lisansını bitirmiştir.

Yaklaşık10 yıl Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde farklı kademelerde çalışan Kartal, meslek hayatına 2004 yılında vekil İmam-Hatip olarak başladı. 2006 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi aynı yıl içinde vekillikten asalete geçmiştir. 3 yıllık Dinî Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi kursunu bitirdikten sonra 2012 yılında Diyarbakır'ın Dicle ilçesine ilçe vaizi olarak atanmıştır. Kısa süreli Dicle ve Hani ilçe müftülüklerine vekâlet ettikten sonra 2013 yılında Diyarbakır Merkez Kayapınar ilçe vaizi olarak görev yapmıştır. 2014 yılında Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Hukuku Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başlamış. Halen Bingöl üniversitesinde çalışma ve öğrenim hayatına devam etmekte olup evli ve 4 çocuk babasıdır.